

การจัดการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว พ.ศ.2435 - 2453

1. วิวัฒนาการของการจัดการศึกษา

การศึกษาได้จัดกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี (พ.ศ.1781 - 19๕1)¹ แต่ระบบการจัดการศึกษาแต่ละยุคแต่ละสมัยย่อมมีวิวัฒนาการแตกต่างกันไปตามความต้องการของสังคมช่วงนั้นสมัยนั้น ดังเช่น ในสมัยสุโขทัยได้มีการจัดการศึกษาเพื่อพุทธศาสนาเป็นสำคัญ คือ มุ่งที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาพระธรรมวินัยให้แตกฉานตามค่านิยมของสังคมสมัยนั้น ที่ยึดถือว่าผู้มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยคือ นักปราชญ์² ประกอบกับพระธรรมวินัยในพุทธศาสนาเขียนไว้เป็นภาษาบาลี ผู้รู้ภาษาบาลีส่วนใหญ่ได้แก่พระสงฆ์ ใกรต้องการเรียนหนังสือจึงต้องเข้าวัด วิวัฒนาการของการจัดการศึกษาของไทยมีขั้นตอน ดังนี้

1.1 การศึกษาแผนโบราณ

สถานศึกษาของคนไทยในสมัยสุโขทัยคือวัด และสำนักราชบัณฑิตซึ่งสอนเฉพาะแต่เจ้านายและบุตรข้าราชการเท่านั้น³ ส่วนการศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นไปในทางติดต่อกับประชาชน เพราะการศึกษาทั่วไปตกอยู่แก่วัด ราษฎรนิยมพาลูกหลานไปฝากพระเพื่อเล่าเรียนหนังสือ และพระก็ยินดีรับไว้ เพราะท่านต้องมีศิษย์ไว้ปรนนิบัติ⁴

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 (พระนคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2507), หน้า 1.
² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.
³ เรื่องเดียวกัน.
⁴ เรื่องเดียวกัน.

มีชาวยุโรป¹ ที่เข้ามาเมืองไทยในสมัยนั้น ได้เล่าเรื่องการศึกษาของไทยไว้ว่า

. . .ถึงอายุ 7 หรือ 8 ขวบแล้ว ชาวสยามจะส่งบุตรของตนให้ไปอยู่ที่วัด
กับพระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัดสอนอนุชนเหล่านี้ให้รู้จักอ่าน เขียน
และนับจำนวนเลขเป็นสำคัญ. . .แต่ไม่มีการสอนพงศาวดาร กฎหมาย และศาสตร์
อื่น ๆ. . .²

ประกอบกับวุฒิชัย มูลศิลป์ ได้ทำการวิจัยไว้ปรากฏว่า มีโรงเรียนเกิดขึ้นหลายโรง
ด้วยกัน อาทิเช่น โรงเรียนศรีอยุธยา โรงเรียนมหาพราหมณ์ โรงเรียนคอนสแตนติน
โรงเรียนสามเณร และโรงเรียนแห่งชาติ และยังส่งนักเรียนไทยไปศึกษาที่ฝรั่งเศสถึง 3 ครั้ง
ด้วยกัน พร้อมทั้งมีหนังสือแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกของเมืองไทยขึ้น คือหนังสือจินกามณี³
หนังสือนี้แต่งโดยพระโหราธิบดี จินกามณีได้ใช้เป็นแบบเรียนตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์
มาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴

ฉะนั้น วัดและวัดในสมัยนั้น จึงมีฐานะเป็นสถาบันการศึกษาที่สำคัญสืบต่อมาจากจนถึง
สมัยรัตนโกสินทร์

1 คือ ลาลูแบร์ (La Loubere) เป็นเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส (สมัยพระเจ้า
หลุยส์ที่ 14 พ.ศ.2186 - 2258) ที่มายังราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ ใน พ.ศ.2230 -
2231.

2 เกอ, ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์, ฉบับสมบูรณ์, สันต์ ท. โกมลบุตร
แปล. (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), เล่ม 1, หน้า 261 - 262.

3 วุฒิชัย มูลศิลป์, "นโยบายการจัดการศึกษาของไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริญญานิพนธ์มหาดิศัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร,
2512), หน้า 12 - 18.

4 เรื่องเดียวกัน, และยังได้ให้รายละเอียดของหนังสือนี้มีแตกต่างกันถึง
4 ประเภทคือ จินกามณี ฉบับความแปลก ฉบับความพ้อง ฉบับพระนิพนธ์ของกรมหลวง
วงษาธิราชสนิท และฉบับหมอบรัดเลย์.

1.1.1 วัง เป็นที่ประทับขององค์พระประมุขของประเทศ เป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน เป็นที่รวมราชการชาวสารการเมือง รวมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ความรู้ ความคิด เปรียบประจักษ์คั่งปัญญาของชาติ และกิจการเหล่านี้จะสำเร็จได้คงมีการจกบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร มีใช้เพียงพุดจากกัน อีกประการหนึ่งเพื่อพัฒนาคุณวุฒิแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนเสนาอำมาตย์ราชบริพาร ให้เจริญในก้านความรู้ ความชำนาญ จะได้เป็นกำลังบริหารที่ดีขององค์พระประมุขในราชการบ้านเมือง และการส่วนพระองค์ ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่องค์พระมหากษัตริย์ต้องทรงตั้งโรงเรียนให้มีการสอนหนังสือขึ้นในราชสำนักได้เป็นประเพณีสืบต่อมาโดยลำดับจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

การศึกษาเล่าเรียนของไทยเริ่มต้นในพระราชวัง เป็นการจัดการศึกษาสำหรับพระราชโอรส พระบรมวงศานุวงศ์ บุตรหลานข้าราชการ คั้งที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ว่า

. . . การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอ ดูเหมือนจะมีระเบียบมาแต่รัชกาลที่ 1 (บางทีจะถามอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา) ไซ้มาจนในสมัยเมื่อฉันเริ่มศึกษา ถ้าเรียกตามคำที่ใช้ในการศึกษาทุกวันนี้ ชั้นปฐมศึกษาเรียนต่อครูผู้หญิง ในพระราชวังเหมือนกัน ทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิง พอพระชันษาได้ 3 ขวบ ก็ตั้งตนเรียนหนังสือไทยไปจนพระชันษาราว 7 ขวบ จึงเริ่มเรียนชั้นมัธยมศึกษาภาคต้น ถึงชั้นมัธยมศึกษา การเล่าเรียนของพระองค์ชายกับพระองค์หญิง เริ่มแยกกัน พระองค์ชายเรียนต่อครูผู้ชาย พระองค์หญิงเรียนต่อครูผู้หญิง เพราะวิชาที่เรียนตอนนั้นผิดกัน พระองค์ชายเริ่มเรียนภาษาบาลี พระองค์หญิงเริ่มฝึกหัดการเรือน แดคงเรียนภาษาไทยด้วย อ่านหนังสือเรื่องต่าง ๆ เหมือนกันทั้งพระองค์ชายพระองค์หญิง การฝึกหัดกิริยามารยาทก็กวาดขันตั้งแต่ชั้นนี้ เขตของการเรียนชั้นมัธยมภาคต้นไปจนถึงโสกันต์ (พระองค์ชายพระชันษา 13 ปี พระองค์หญิงพระชันษา 11 ปี) แต่ชั้นเรียนวิชาชั้นมัธยมศึกษาปลาย คือ พระองค์ชายทรงผนวชเป็นสามเณร เรียนพระธรรม กับได้มีการฝึกหัดปฏิบัติพระธรรมวินัย และเริ่มเรียนศิลปวิทยาเฉพาะอย่างที่ชอบพระอัชฌาศัย ทรงผนวชอยู่พรรษา 1 บ้างกว่านั้นบ้าง จึงลาผนวช (ที่ทรงผนวชอยู่จนอุปสมบทเป็นพระภิกษุมีน้อย) เมื่อลาผนวชแล้ว

ต้องออกมาอยู่นอกพระราชวัง แล้วเรียนวิชาเฉพาะอย่างแต่นั้นมา การเรียนเฉพาะวิชา
ในสมัยนั้นอาศัยไปฝึกอยู่ในสำนักผู้เชี่ยวชาญ ค้วยังไม่มีโรงเรียน แต่วิชารัฐประศาสตร์
และราชประเพณีนั้น เจ้านายได้เปรียบคนจำพวกอื่น เพราะมีตำแหน่งเข้าเฝ้า
ในท้องพระโรง. . . ได้เรียนด้วยได้ฟังคดีที่เจ้าหน้าที่กราบบังคมทูล และที่พระเจ้าอยู่หัว
ทรงบัญชาการมาแต่ยังเยาว์วัย. . . การศึกษาชั้นนี้ตลอดเวลารวม 6 ปี จนพระชันษาได้
21 ปี ถึงเขตอุดมศึกษา ทรงผนวชอีกครั้งหนึ่ง เป็นพระภิกษุ ศึกษาพระธรรมวินัยกับทั้ง
วิชาอาคมชั้นสูง ชักซ้อมให้เชี่ยวชาญเปรียบเหมือนอย่างเข้ามหาวิทยาลัย เมื่อลาผนวช
ก็เป็นสำเร็จการศึกษา สามารถรับราชการได้แต่นั้นไป ส่วนเจ้านายพระองค์หนึ่งนั้น
ตั้งแต่โสกันต์แล้วก็ทรงศึกษาวิชาความรู้ชั้นสูงขึ้นไปเป็นลำดับ นับแต่ศึกษาศีลธรรมและ
ฝึกหัดวิชาการ เรือน และเริ่มเรียนวิชาเฉพาะประเภทอันชอบพระอัธยาศัยสืบเนื่องไป
จนอำนวยการต่าง ๆ ในหน้าที่ของชกตียนารีได้โดยลำพังพระองค์. . .¹

จากพระนิพนธ์ข้างต้นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยาลักษณ์ จะเห็นได้ว่า
การศึกษาของพระเจ้าลูกเธอต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 17 – 18 ปี (ใช้เวลาใกล้เคียงกับเวลา
ที่ศึกษาเล่าเรียนในปัจจุบันถึงระดับมหาวิทยาลัย) วิทยาการที่เรียนมักจะเป็นวิทยาการ
ตามแบบเก่า ความรู้แบบอย่างของประเทศทางตะวันตกยังไม่มี เช่น วิชาวิทยาศาสตร์
คณิตศาสตร์ชั้นสูงและอื่น ๆ แต่พอถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงได้มีเจ้านายหลายพระองค์
ได้ศึกษาหาความรู้ตามแบบตะวันตก เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้ง
ยังทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้นยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศ-
รังสรรค์ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เมื่อครั้งยังเป็นหลวงสิทธิ-
นายเวรมหากเล็ก กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศ เป็นต้น²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยาลักษณ์, ความทรงจำ (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมนัก
สังคมศาสตร์, 2505), หน้า 9 – 10.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยาลักษณ์, "ตำนานการที่ไทยเรียนภาษาอังกฤษ" ประชุม
พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด (บางเรื่อง) (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2501), หน้า 3 – 6.

เมื่อเจ้านายที่ลาผนวชแล้ว ยังต้องออกมาเล่าเรียนวิชาเฉพาะอย่างทีนอกวัง สถานที่เรียนวิชาเฉพาะนี้ได้แก่สำนักต่าง ๆ ทั้งที่เป็นวัดและของเอกชน และในช่วงรัชกาลที่ 3 ได้มีปัจจัยเกื้อหนุนให้การศึกษาได้แพร่หลายเกิดขึ้นอีกอย่าง คือ การมีแทนพิมพ์เข้ามาในเมืองไทย¹ การมีแทนพิมพ์ให้ประโยชน์แก่การศึกษาไทยมาก เพราะแต่เดิมหนังสือไทยต้องใช้วิธีคัดลอกต่อ ๆ กัน ซึ่งเป็นการเสียเวลาและสิ้นเปลืองแรงงานมาก ทั้งอาจผิดพลาดได้จึงมีส่วนทำให้การศึกษาไม่จำกัดวงอยู่แต่เฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์ ชุนนาง และผู้มีอันจะกินทั้งหลาย แต่ได้มีผลไปถึงประชาชนพลเมืองโดยทั่วไปมากขึ้น

1.1.2 วัด เป็นสถานศึกษาปฏิบัติธรรม การศึกษาธรรมจะมีการสอนเป็นชั้น เป็นลำดับ ศึกษาภาษาบาลีแล้วแปลเป็นภาษาไทย พระนักธรรมทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย ฉะนั้นจึงต้องมีการเรียนควบคู่กันไป หนังสือในวัด โดยพระผู้รู้เป็นครูสอน² และการเรียนก็มีไว้เฉพาะแต่ผู้มุ่งจะศึกษาธรรม เช่น เด็กวัดหรือเด็กบ้านใกล้เคียงกับวัดก็ย่อมจะได้รับการอบรมสั่งสอนด้วย จะเพื่อเรียนพระธรรมต่อไปหรือไม่ก็ตามที่ วัดจึงเป็นศูนย์กลางสำคัญของการศึกษามาตั้งแต่สมัยสุโขทัย การปฏิบัติดังนี้เกิดประเพณีแพร่หลายทั่วไป วัดจึงกลายเป็นโรงเรียนแม้จะไม่สามารถปฏิบัติได้ทั่วทุกวัด แต่จำนวนที่ปฏิบัติได้ก็คงพอแก่การใฝ่ศึกษาของคนในสมัยนั้น ๆ ดังจะพบได้จาก

¹ อุใน ประชุมพงศาวดารภาค 31 เล่ม 18 หน้า 107 - 108 และอุ ขจร สุขพานิช, "กำเนิดแทนพิมพ์และตัวพิมพ์ภาษาไทย" ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ, 2508), หน้า 1-15 (จะได้รายละเอียดพอควร).

² ดูรายละเอียดการศึกษาในวัดได้จาก วุฒิชัย มูลศิลป์ "นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทมหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2513), หน้า 23 - 27.

³ บทบาททางค่านอื่น ๆ ของวัด ดู แสง จันทรงาม, "พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน" สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 6(3) 6 - 16 ธันวาคม 2511 - กุมภาพันธ์ 2512.

เรื่องราวในวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น ขุนช้างขุนแผน เป็นต้น และร่องรอยของโรงเรียนวัดก็ยิ่งเหลือให้เราได้เห็นในปัจจุบัน ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ก็จะได้ในหนังสือราชอาณาจักรและชาวสยามของ เซอร์จอห์น บาวริง ผู้สำเร็จราชการฮ่องกง ซึ่งเป็นอัครราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อ พ.ศ. 2398 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงการศึกษาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ไว้สองแห่ง แห่งหนึ่งมีความว่า ". . . การศึกษาตั้งแต่วัยเด็กแรกเกิดแล้วเด็กผู้ชายถูกส่งไปอยู่วัด เรียนอ่าน เขียน และคำสอนศาสนากับพระ. . ." อีกแห่งมีความว่า

. . . พระไค้มอบหมายให้จัดการศึกษาและโรงเรียนอยู่ที่วัดโดยมากย่อมเป็นของธรรมดาอยู่เองที่การสอนให้รู้คำสั่งสอน และประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เป็นส่วนสำคัญมากของระบบการศึกษา พลเมืองชายส่วนหนึ่งอ่านและเขียนหนังสือออกแต่วิธีที่จะแสวงหาความรู้ชั้นสูง สาขาใดสาขาหนึ่งมีอยู่น้อย ถึงกระนั้นก็ดี โดยเฉพาะในบรรดาขุนนาง ยังใฝ่ใจเรียนวิชาเครื่องจักรกลก็ รู้จักใช้เครื่องมือเดินเรือและวิชาปรัชญาอันมาก ค่าเล่าเรียนตามปรกติในโรงเรียนสามัญที่กรุงเทพฯ เกือบจากเด็กชายคนละ 8 คอลดาร์ หรือ 35 ซิลลิงต่อปี และอีก 15 คอลดาร์ เป็นค่าที่อยู่ เสื้อผ้า เครื่องเขียนและอื่น ๆ ชาวจีนที่ช่วยบางคนจ้างครูสอนส่วนตัวเดือนละ 8 คอลดาร์ ห้องเรียนห้องหนึ่งอาจเขาได้เดือนละ 2 คอลดาร์ครึ่ง หรือต่ำกว่านั้น การศึกษาสตรีถูกทอดทิ้งในประเทศสยามมีอยู่น้อยคนที่อ่านหรือเขียนได้ อย่างไรก็ตามก็เห็นในการแสดงละครภายในพระราชวัง สตรีคนหนึ่งบอกบทและพลิกหน้าบทละครได้อย่างแคล่วคล่องมาก. . .¹

ถ้าจะประเมินผลการเล่าเรียนในวัดในสมัยนั้น ๆ ก็ไม่สามารถประเมินผลได้ เพราะยังไม่พบหลักฐาน แต่ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอาจจะพบได้ว่า วงการศึกษาแบบนี้ได้รับความสำเร็จถึงขั้นใด โดยพิจารณาจากบทความของท่านสังฆราชปาลเลกซ์ ที่กล่าวว่า ". . . ปรากฏว่าจากจำนวนเด็ก 100 คน ที่อยู่วัดมาตั้ง 8 ถึง 10 ปี จะมีอยู่ราวสัก 20 คน

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 5 - 6.

เท่านั้นที่อ่านหนังสือออก และสัก 10 คนเท่านั้นที่เขียนหนังสือได้สวย เมื่อพ้นจากวัดไป . . ."¹

และพระยาอนุমানราชชนกได้กล่าวไว้ในชีวิตชาวไทยสมัยก่อน ตอนที่ว่า" . . .
เด็กชายลูกชาวบ้าน ซึ่งมีโอกาสได้เล่าเรียนหนังสือที่วัด โดยมากรู้หนังสือเพียงอ่านออก
เขียนได้อย่างงู ๆ ปลา ๆ เท่านั้น ใช้การอะไรในเรื่องหนังสือไม่มีใครได้ . . ."²

ฉะนั้น ถ้ามองในแง่คุณภาพของการศึกษาในวัด จาก 2 บทความข้างต้นนั้นแล้ว
ย่อมเห็นได้ว่าได้รับผลสำเร็จน้อยมาก (ถ้ามองในทัศนะปัจจุบัน แต่ในช่วงนั้นสมัยนั้นอาจจะ
เป็นการเพียงพอกับรูปแบบของสังคมในขณะนั้น) จึงมีผลต่อบ้านเมืองในแง่ขาดพลเมืองที่มี
การศึกษาขั้นต้น และชั้นกลาง (ระดับมัธยม) ผลคือทำให้ประเทศชาติเจริญไปได้ช้ากว่าที่ควร
จะเป็น ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาท ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานนักเรียนเมื่อ พ.ศ.2440 ว่า

. . .เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ และ
ประกอบการต่าง ๆ ทั่วไปเป็นอันมาก เพื่อให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จ
แท้จริงและให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติ และวิชาความรู้และการช่างเฟื่องฟู
แพร่หลายเสมอเหมือนชาติอื่น . . ."³

¹ สังฆราช, ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, สันต์ ท.โกมลบุตร แปล,
(พระนคร : สำนักพิมพ์ภาวนา, 2506), หน้า 206.

² พระยาอนุমানราชชนก, ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน, [เสถียร โกเศศ นามแฝง]
(พระนคร : ราชบัณฑิตยสถานพิมพ์, 2510), หน้า 148.

³ พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์อนุสรณ์
งานสถาปนากิจศตวรรษสมพร เทียนเงิน, 18 พฤษภาคม 2515, หน้า 71.

การศึกษาของไทยในช่วงก่อน พ.ศ.2435 นี้ จึงเป็นไปในลักษณะที่เจ้านายก็เรียนกับพวกเจ้านายข้างในที่ เป็นผู้ใหญ่ พวกราษฎรชั้นสามัญก็เรียนอยู่ตามวัด พอค่าคบคิดก็อาจจะจ้างครูมาสอนที่บ้านตามความต้องการของครอบครัว รัฐบาลกลางไม่ได้มีส่วนในการจัดการศึกษา เพราะถือได้ว่าเป็นหน้าที่ของวัด ดังนั้นพระจึงเป็นผู้รับผิดชอบต่อการจัดการศึกษาแก่ประชาชน ส่วนเนื้อหาในการเล่าเรียนก็เน้นหนักไปทางวิชาอักษรศาสตร์ เป็นการศึกษาที่อนุโลมตามแบบแผนและประเพณี ไม่มีการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ ส่วนวิชาชีพ เช่น วิชาช่างฝีมือต่าง ๆ มี ช่างฉม ช่างทอง ช่างแกะ ช่างปั้น วิชาแพทย์แผนโบราณและอื่น ๆ นั้น เรียนกันในวงศ์สกุลและตามท้องถิ่น เป็นการศึกษาแบบสืบตระกูล เป็นมรดกตกทอดกันมา เด็กหนุ่มในชนบทได้รับการอบรมสั่งสอนให้ทำการเพาะปลูก ล่าสัตว์ ทอผ้า ส่วนเด็กสาวได้รับการอบรมสั่งสอนให้ทำการเพาะปลูก ทำงานบ้าน ส่วนบุตรของขุนนางและเจ้านายเท่านั้นที่ได้เรียนในทางศิลปศาสตร์ และวิชาอื่น ๆ ซึ่งถือกันว่าเป็น "การศึกษาชั้นสูง" ส่วนจุดมุ่งหมายส่วนใหญ่ของการศึกษาในช่วงเวลานี้ก็เพื่อสอนศีลธรรมหลักศาสนาจรยามารยาทและอ่านออกเขียนได้¹

การศึกษานับแต่ต้นมา รัฐบาลกลางไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ถึงแม้การศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ยังต้องอาศัยพระเป็นผู้สอนและวัดเป็นสถานศึกษา พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงอุดหนุนและปรับปรุง

1.2 สมัยเริ่มตั้งโรงเรียน

การจัดการศึกษาของไทย แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังมีการจัดการศึกษา เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา² มาเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้น

¹ กองวางแผนการศึกษา, "การมัธยมศึกษา", การวางแผนกำลังคนและการศึกษาในประเทศไทย, อดัมสอง (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2509), หน้า 1 - 2.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ, ความทรงจำ, หน้า 9.

³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 28-35.

ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ.2414 นับเป็นโรงเรียนแรกที่มีขึ้นตรงตามศัพท์
โรงเรียนที่เข้าใจกันในปัจจุบันนี้ ตัวโรงเรียนอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลเล็ก¹ ลักษณะ
โรงเรียนที่พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯให้ตั้งขึ้นนี้แตกต่างจากการศึกษาแบบโบราณ เพราะได้
จัดเป็นโปรแกรมการศึกษา ที่มีระบบมีแบบแผน (Formal program of education)
โดยนำรูปแบบของการจัดการศึกษาของชาติยุโรปและแผนการศึกษาชาติของญี่ปุ่น² เข้ามา
ใช้ในการวางรูปแบบการศึกษาของไทย ทั้งนี้เพื่อช่วยฝึกสอนวิชาความรู้เพื่อให้เกิดประโยชน์
แก่ราษฎรและราชการบ้านเมือง³ ในระยะต้น ๆ โรงเรียนต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงโปรดให้
ตั้งขึ้นนี้อยู่ในกรมมหาดเล็ก ดังนั้นผู้บังคับการมหาดเล็กพระเจ้าองค์ยา เสด็จ
พระองค์เจ้าศิขรกุมาร ราชองครักษ์ จึงมีหน้าที่เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนหลวงด้วย ยกเว้น
โรงเรียนหลวงภาษาอังกฤษที่อยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นมาโดยเฉพาะ⁴

การตั้งโรงเรียนเหล่านี้ในช่วงระยะต้น ๆ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว นับเป็นการทดลองเพื่อหาแบบอย่างอันจะเป็นแนวการจัดตั้งโรงเรียนในเวลาต่อมา
ในทางปฏิบัติอันแท้จริงแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้กำหนดนโยบาย
พระองค์เจ้าศิขรกุมาร เป็นผู้รับสนองนโยบาย ถึงแม้พระองค์เจ้าศิขรกุมารจะเป็นเพียง
ผู้บังคับการมหาดเล็ก แต่พระองค์ทรงผนึกทางด้านการศึกษาด้วย ดังจะเห็นได้จาก

¹ อยู่ข้างโรงละครเก่า ในสนามต่อจากระเบียบวังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ด้านตะวันตก ซึ่งขณะนั้นรื้อเสียแล้ว.

² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา), แผนการศึกษาชาติ
อนุสรณ์ในงานศพนายครุฑชิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร,
2514), หน้า 170.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.1/5, เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ
1 - 8, ร.ศ.105 - 117, พระบรมราชโองการ เรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและหัวเมือง
18 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109 (พ.ศ.2433).

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 30-31.

การจัดการโรงเรียนนายร้อยทหารมหาดเล็ก ที่ตำหนักสวนกุหลาบ พระองค์ได้จัดการเป็นอย่างดี จนเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานมากและเป็นที่ยอมรับของพระราชนัดดา ดังนั้นเมื่อพระองค์ทรงมีนโยบายจะให้การศึกษาเล่าเรียนหนังสือเจริญรุ่งเรืองในประเทศไทย เพื่อให้เกิดประโยชน์ ต่อผู้เรียนและทางราชการ พระองค์จึงทรงโปรดให้พระองค์เจ้ากิติศวรรกุมารทรงดูแลและทำนุบำรุงโรงเรียนต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับกรมทหารมหาดเล็กกรม 5 แห่ง¹ ควบคู่กันคือ

1. โรงเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหาร
2. โรงเรียนนายทหารมหาดเล็กที่พระตำหนักสวนกุหลาบ
3. โรงเรียนท่าแผนี่
4. โรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ
5. โรงเรียนพระปริยัติธรรม

การจัดการศึกษาที่เริ่มมีระบบแบบแผนนั้น อาจจะนับเอาวาระที่โรงเรียนอันแท้จริงโรงเรียนแรกได้ถือกำเนิดในพระบรมมหาราชวัง ใน พ.ศ.2414 แต่ถ้าจะคำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทางการจัดการศึกษาที่มีผลต่อมวลชนส่วนใหญ่แล้ว ควรนับเอาวาระที่โรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์โรงเรียนแรกได้ถือกำเนิดขึ้นใน พ.ศ.2427 ที่วัดมหรณพารามในรัชสมัยเดียวกัน โรงเรียนนี้ได้ตั้งขึ้นหลังจากมีโรงเรียนอื่น ๆ เกิดเพิ่มขึ้นแล้วถึง 5 โรงเรียน จึงนับเป็นโรงเรียนที่ 6 ภายในระยะเวลา 13 ปี นับแต่โรงเรียนแรกได้เกิดขึ้น และเนื่องจากเป็นโรงเรียนซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้น โรงเรียนหลังนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นโรงเรียนหลวงเช่นเดียวกัน ในช่วงระยะเวลา 13 ปีนี้ ควรถือว่าเป็นช่วงระยะเวลาที่สำคัญเพราะเป็นคู่มือของการศึกษาก้าวสำคัญถึง 2 ก้าว และเป็นเรื่องของวิวัฒนาการทางการศึกษาที่อาศัยแนวความคิดและการดำเนินการสืบเนื่องกัน แต่ก็มี ความแตกต่างกันชัดเจนและยิ่งใหญ่คือก้าวแรกเป็นการให้การศึกษาแก่ชนชั้นนำ (elite) และก้าวที่สองเป็นการให้การศึกษาแก่ชนสามัญ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

² กรมสามัญศึกษา, รายงานการวิจัยอันดับที่ 8, สัมฤทธิผลของการจัดการศึกษาภาคบังคับ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2516), หน้า 21 - 22.

ความเปลี่ยนแปลงอันสำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ถ้าจะพิจารณาโดยตงแท้แล้ว มีใจจะมีแต่การสร้างโรงเรียนขึ้นเฉย ๆ แต่เป็นผลสืบปลายของกระแสความคิดและความพยายามส่วนหนึ่งที่จะดำรงรักษาและทะนุบำรุงบ้านเมืองให้รอดพ้นภัยอันตรายจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก¹ และพระราชประสงค์ที่จะทะนุบำรุงให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง ทัดเทียมอารยประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระปรีชาญาณ และทรงมีพระอุตสาหะวิริยะ พิจารณากลับกรองสภาพการณต่าง ๆ จนได้แนวความคิดชัดเจน แจ่มใส คัดสินพระทัยวางแผนและดำเนินการจัดการศึกษาให้เป็นการถาวรสืบมา

การจัดการศึกษากวดยการตั้งโรงเรียนอันมีแบบแผนขึ้นใน พ.ศ.2414 นั้นได้มีผล ให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องแบบเรียน และการจัดระดับการศึกษาศึกษาคตามมา แบบเรียนโบราณ ที่กล่าวแล้วได้ยกเลิกไป² ใช้แบบเรียนหลวงใหม่ 6 เล่ม ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ได้เรียบเรียงขึ้นทูลเกล้าถวาย แบบเรียนใหม่ 6 เล่มนี้ คือ

มูลบทบรรพกิจ

วาทนิตินิกร

อักษรประโยค

สังโยคพิธาน

ไวพจน์พิจรรย์

พิศาลการันต์

¹ เศษ บุญนาค, "เหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ.2367 ถึง พ.ศ.2459" บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา, รายงานการประชุมทางวิชาการครั้งที่ 3 กรมสามัญศึกษา 2512 (กรุงเทพฯ.: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517), หน้า 1 - 40.

² แบบเรียนโบราณที่หลายเล่ม สมัยอยุธยา มีจินคามณี จินคามณีสมัยพระเจ้าบรมโกศ แบบเรียนสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 มี 1.ประถม ก กา 2.สุนันทกุมาร 3.ประณมมาลา 4.ประถมจินคามณีเล่ม 1 5.ประถมจินคามณีเล่ม 2 และแบบเรียนชั้นสูง อาทิเช่น เสือโค จันโครพ อนิรุท สมุทโฆษ เพชรมงกุฎ สังข์ทอง กากี พระยาจักร์ทันต์ สวัสดิศรัทธาและพระปรมัตถ์ คุ เบญจวรรณ สุนทรากุล, วิวัฒนาการของแบบเรียนไทย. (นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2518).

หนังสือแบบเรียนหลวงชุดนี้ได้รับอิทธิพลจากจีนกามา¹ แต่ได้ขยายความและยกตัวอย่างให้มากขึ้นและมุ่งไปในด้านภาษาเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการแต่งคำประพันธ์แบบเรียนหลวงนี้นำไปใช้ในโรงเรียนแบบใหม่ คือในโรงเรียนหลวงซึ่งตั้งขึ้นแพร่หลายออกไป หนังสือมูลบทบรรพกิจเป็นหนังสือเล่มแรกสำหรับผู้เริ่มเรียน ถ้าเรียนจนจบเด็กก็จะอ่านหนังสือได้แตก เช่นเดียวกับเรียนจากหนังสือประถม ก กา ในสมัยก่อน แบบเรียนเล่มแรกนี้จึงได้แพร่หลายออกไป และแม้แต่ในวัดซึ่งยังมีสอนแบบโบราณมิได้มีโรงเรียนแบบใหม่ตั้งขึ้น ก็ได้ใช้หนังสือนี้ด้วย การศึกษาของเด็กส่วนใหญ่ในระยะนี้ คือการเรียนวิชาหนังสือ ได้อาศัยแบบเรียนหลวงนี้ต่อมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 17 ปี² จนมีแบบเรียนใหม่เกิดขึ้นอีกใน พ.ศ.2431

การศึกษาในระยะนี้ได้อาศัยแบบเรียนเป็นหลักสำคัญในการแบ่งชั้นเรียน เพราะไม่มีการแบ่งชั้นเรียนที่แน่นอน³ เมื่อต้องการทราบว่าเด็กได้เรียนหนังสือมากน้อยเพียงไร ชาวบ้านมักจะถามว่า "อ่านหนังสือจบกี่หัว" ซึ่งคำว่าหัว ในสมัยนั้นหมายถึงเล่มหนังสือนั่นเอง

แบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่มนี้ แม่แต่นักเรียนโรงเรียนหลวง ซึ่งตั้งขึ้นในครั้งแรก เพื่อจะผลิตคนเข้ารับราชการก็มีน้อยคนนักที่จะเรียนได้จบ ส่วนมากเรียนเพียง 3 เล่มแรกแล้วก็ออกไปทำงานราชการในกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งต้องการเสมียนพนักงานเป็นอันมากในขณะนั้น ส่วนราษฎรทั่วไปที่มีโอกาสได้รับการศึกษาก็เรียนเพียงเล่มแรกเล่มเดียวคือ มูลบทบรรพกิจอย่างไรก็ดี แบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่ม ซึ่งได้กล่าวแล้วนี้ (ได้เลิกใช้ใน พ.ศ.2431 คือหลังจากที่ได้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น เมื่อ พ.ศ.2430)⁴ และได้ใช้แบบเรียนใหม่ เรียกว่า "แบบเรียนเร็ว" มีจำนวน 3 เล่ม กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ขึ้น และมีพนักงาน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

² กรมสามัญศึกษา, สัมฤทธิผลการจัดการศึกษาภาคบังคับ, หน้า 29.

³ เบญจวรรณ สุนทรานุกูล, วิวัฒนาการของแบบเรียนไทย, หน้า 20.

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507,

ในกรมศึกษาธิการเป็นผู้ช่วย เช่น หม่อมเจ้าประภากร และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ :

(หม่อมราชวงศ์เปี้ย มาลากุล) เป็นต้น เฉพาะแบบเรียนเร็วเล่ม 3 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เป็นผู้แต่งเสียโดยมาก หนังสือแบบเรียนเร็วนี้พิมพ์ ครั้งแรกใน พ.ศ.2432¹

แบบเรียนเร็วนี้สอนให้นักเรียนอ่านออกเขียนได้และแต่งหนังสือได้ ครูที่จะใช้หนังสือนี้สอนจำต้องเปลี่ยนแปลงวิธีสอนให้ผิดกับที่เคยสอนมาแล้ว มีการวิวัฒนาการการสอนขึ้น โดยไม่ใช้วิธีสอนให้เด็กท่องจำทั้งหมด ให้ท่องจำแต่ตอนที่เห็นว่าจำเป็นเท่านั้น นอกจากนั้น ยังมีความมุ่งหมายให้นักเรียนรู้จักเครื่องหมายต่าง ๆ ค่าของตนเอง เมื่อเด็กอ่านออกเขียนได้แล้วก็มีการสอนไวยากรณ์ ทั้งนี้เพื่อจะให้เด็กมีความสามารถเขียนเป็นเรื่องเป็นราวได้ แบบเรียนเร็วทั้ง 3 เล่มนี้ ใ้มีส่วนน้อยเวลาเรียนวิชาหนังสือในชั้นต้นให้เหลือเพียงปีเดียว หรือปีครึ่ง แทนที่จะต้องใช้เวลารั้ง 3 ปี เพื่อให้จบแบบเรียนหลวง 6 เล่มเต็ม ซึ่งสถานสอนหนังสือทุกแห่งทั้งที่เป็นโรงเรียนเต็มรูป และเป็นวัดก็ได้เปลี่ยนตามไปค้ำยในเวลาต่อมา

1.2.1 การจักระดับการศึกษา

การจักระดับการศึกษาซึ่งถือการสอบไล่ถาม "พระราชบัญญัติการสอบวิชาใน พ.ศ.2433" ใ้แบ่งระดับการศึกษาออกเป็น 3 ประโยค คือ

ประโยค 1 (เทียบเท่าประโยคชั้นประถมศึกษา)²

ประโยค 2 (เทียบเท่าประโยคชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น)

ประโยค 3 (เทียบเท่าประโยคชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย)

ความในพระราชบัญญัติการสอบวิชากำหนดไว้ ดังนี้คือ³

¹ เบญจวรรณ สุนทรากุล, วิวัฒนาการของแบบเรียนไทย, หน้า 32.

² ในวงเล็บเป็นของผู้เขียน.

³ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมฉลองรัชสมัย 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสารเรื่องจักรการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 134 - 138).

ชั้นประโยคที่ 1 สอบความรู้หนังสือตลอดวิธีใช้ตัวสะกดถูกต้องในถ้อยคำสามัญ อ่านหนังสือเรื่องสามัญถูกต้อง ตามวรรคระยะและชัดเจนตัวอักษร เขียนถูกต้องตามวิธีใช้ ตัวสะกดและระยะวรรคตอน ลายมือตัวเรียบทั้งหัวและบรรจงควยเส้นหมึกได้ วิชา เลขรู้ตลอด วิธีบวกลบคูณหารทำโจทย์สามัญได้ตลอด

ชั้นประโยคที่ 2 ความรู้ไวยากรณ์ตลอดอักษรวิธี อ่านหนังสือใบบอกรายงาน แลเทศนาพรรณากาพย์กลอน โคลงฉันท์ถูกต้องได้ทุกอย่าง แต่งจดหมายแลหนังสือเรื่องต่าง ๆ ได้ ลายมือเขียนควยเส้นหมึกเป็นตัวหัวบรรจง เรียบใคบนกระดานไม่มีบรรทัด วิชา เลขรู้ตลอด มาตราวิธี

ชั้นประโยคที่ 3 ความรู้ไวยากรณ์ ตลอดควจิวิภาควากยสัมพันธ์ฉันท์ลักษณะ แลรูปข้อความ เรียงความแต่งกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ เป็นทุกอย่าง อธิบายเรื่องโดยบรรยาย ไวยาหารแลสนทนาโต้ตอบ ทั้งเทศนาโวหาร ลายมือเขียนเรียบและเร็ววิชา เลขรู้ตลอดเศษวิธี และลูกคิกตลอดทั้งวิธีทำบัญชี และรู้จักทำตารางบัญชีต่าง ๆ¹

1.3 การตั้งหน่วยงานทำหน้าที่เพื่อจัดการศึกษา

ผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้ พระองค์เจ้า คีศวรกุมารบริหารโรงเรียน เท่าที่ได้จัดมาเป็นที่พักพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก เมื่อโรงเรียนได้แพร่หลายเป็นที่นิยมของประชาชนและ พระบรมวงศานุวงศ์แล้ว พระองค์ทรงเห็นว่าการบังคับบัญชาโรงเรียนไม่สมควรที่จะขึ้นอยู่กับ ฝ่ายทหารอีกต่อไป อีกทั้งพระองค์ยังมีพระราชดำริว่า หน้าที่จัดการศึกษาเล่าเรียนควรเป็นของ ฝ่ายพลเรือน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นใน พ.ศ.2430 ดังข้อความ จากพระบรมราชโองการว่า

. . .ให้ประกาศจงทราบทั่วกัน การเล่าเรียนวิชาเป็นการสำคัญของราชการ บ้านเมือง แต่ก่อนมายังหาได้จัดตั้งขึ้นเป็นแบบแผนให้แพร่หลาย และยังหาได้มีเจ้าพนักงาน สำหรับบังคับบัญชาราชการฝ่ายการเล่าเรียนทั้งปวงไม่ บัดนี้ได้ทรงทะนุบำรุงการเล่าเรียน ให้เป็นแบบอย่างเจริญรุ่งเรืองขึ้นได้มาก และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มี

¹ เรื่องเดียวกัน.

เจ้าพนักงานรับกระแสพระราชดำริจัดการนั้นตลอดมา เมื่อการเล่าเรียนเจริญขึ้น ผู้ซึ่งรับราชการในการเล่าเรียน คือเจ้าพนักงานสำหรับบังคับจัดการเล่าเรียน และอาจารย์ผู้ฝึกสอนวิชา เป็นต้นนั้นก็มากขึ้นโดยลำดับ ผู้ซึ่งรับราชการในตำแหน่งการตั้งปวงเหล่านี้ก็เป็นข้าราชการรับราชการแผ่นดินฉลองพระเดชพระคุณในส่วนหนึ่ง เหมือนกับข้าราชการกรมอื่น ๆ แต่ยังไม่สามารถมีตำแหน่งในราชการได้ เพราะราชการฝ่ายการเล่าเรียนยังไม่ได้ตั้งสังกัดขึ้นเป็นกรมหนึ่ง เหมือนกับประเทศอื่น ๆ บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานซึ่งสำหรับจัดการเล่าเรียนตั้งปวงรวมเป็นกรมหนึ่ง เรียกว่ากรมศึกษาธิการ ซึ่งผู้ได้รับกระแสพระราชดำริ เป็นหัวหน้าพนักงานจัดการเล่าเรียนเป็นตำแหน่งข้าหลวงผู้บัญชาการศึกษา . . . ให้กรมศึกษาธิการนี้เป็นกรมหนึ่งในราชการฝ่ายพลเรือนเหมือนกับกรมอื่น ๆ . . .¹

เมื่อประกาศตั้งกรมศึกษาธิการแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (ได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม ทรงพระนามว่า กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ) ทรงบัญชาการกรมศึกษาธิการ ทั้งเป็นผู้ช่วยบัญชาการทหารบกในกรมยุทธนาธิการอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ทรงโปรดให้โรงเรียนต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับกรมทหารมหาดเล็กเดิมและโรงเรียนนันทอุทยาน กับทั้งกรมแผนที่มาขึ้นในกรมศึกษาธิการ ตั้งที่ว่าการอยู่ที่ตึกยาวข้างประตูพิมานชัยศรี คำนวณวันออก (คือที่ทำการพระคลังข้างที่ในปัจจุบัน)² เมื่อมีหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาโดยตรงขึ้นแล้ว ก็ย่อมส่งผลให้มีการปฏิบัติงานเป็นไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิม การจัดโรงเรียนก็เข้ารูปเข้าร่าง มีการตรวจโรงเรียน มีการสอบไล่พร้อมทั้งมีแบบเรียนหลวง แจกโรงเรียนเพื่อใช้เป็นแบบอย่างในการเรียนให้เหมือนกันทั่วทั้งประเทศ กิจการของกรมศึกษาธิการใน พ.ศ. 2430 มีโรงเรียนในสังกัดทั้งในกรุงและต่างจังหวัดรวม 34 โรงเรียน 81 คน นักเรียน 1,994 คน ในภูมิภาคมีโรงเรียนหลวงที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง อุทัยธานี ลพบุรี นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี และสมุทรปราการ ในพระนครมี

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 51 - 52.

² เรื่องเดียวกัน.

โรงเรียนชั้นสูงรวม 4 แห่ง¹ คือ

1. โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ตั้งเมื่อ พ.ศ.2424
2. โรงเรียนมหาชาติวิทยาลัย ตั้งเมื่อ พ.ศ.2430
3. โรงเรียนสราญรมย์ คือโรงเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหาร ฤทธิเดช
4. โรงเรียนสุนันทาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในพระราชกุศล

และยังไต่ขยายโรงเรียนนันทอุทยานมารวมกับโรงเรียนนี้เมื่อ พ.ศ.2429

ลักษณะของเนื้อหาวิชาที่เรียนโดยทั่วไป เน้นในค่านการอ่าน เขียน และวิชาเลข² โดยเนื้อหาวิชาในหนังสือแบบเรียนเป็นแนวทางในการสอนของครู ต่อมา พ.ศ.2431 ได้เปลี่ยนแปลงแบบเรียนใหม่แล้ว ก็จำเป็นต้องแก้ไขหลักสูตรสำหรับสอบไล่ด้วย คือ กำหนดให้มีการสอบไล่ปีละครั้ง เปลี่ยนให้มีการสอบไล่ปีละ 2 ครั้ง ทั้งนี้เพื่อมิให้นักเรียนต้องเสียเวลา รอสอบเป็นเวลานาน นอกจากนั้นใน พ.ศ.2433 ได้ตราพระราชบัญญัติการสอบไล่วิชาภาษาไทย ขึ้นเป็น 3 ประโยค คือประโยค 1 ชั้น 1 ประโยค 2 ชั้น 1 ประโยค 3 ชั้น 1 นับเป็นการเชยบความรู้วิชาภาษาไทยสูงขึ้น ส่วนโรงเรียนสำหรับสอนภาษาอังกฤษซึ่งมีทั้งโรงเรียนหลวง และโรงเรียนเซนต์คิกกี (โรงเรียนราษฎร์) นั้นได้มีตั้งขึ้นหลายแห่งแล้วและได้วางระเบียบ กำหนดให้มีการสอบเป็น 6 ชั้น³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54 - 57, ตามรายงานของกรมศึกษาธิการ เมื่อศักราช 1249 (พ.ศ.2430).

² อารี สันหนวี, "วิวัฒนาการของหลักสูตรและระเบียบวิธีการเรียนการสอน" ชุมนุมทางวิชาการ บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา. (พระนคร : โรงพิมพ์การดิเสนา, 2513), หน้า 269 - 318.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93, ได้อ้างจากรายงานเรื่องโรงเรียนสวนนันทอุทยานและโรงเรียนสุนันทาลัยของศาสตราจารย์เอด จี แมคฟาร์แลนด์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสุนันทาลัยว่า "ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2433 กรมศึกษาธิการได้ประกาศพระราชบัญญัติกำหนดมาตรฐานวิชา ภาษาอังกฤษในโรงเรียนทั้งหลายเป็น 4 ปี ทั้งนี้เพื่อจะให้มีการสอนการใช้แบบเรียนให้เป็นแบบเดียวกัน" ขณะนี้มีเพียง 4 ชั้นส่วนที่มีพระราชบัญญัติกำหนดไว้ว่ามี 6 ปีนั้นเป็นเพียงกำหนดไว้เท่านั้น.

ดังนั้นโรงเรียนที่สอนในระดับสูง¹ กว่าประโยค 1 มีการสอนการสอบเพียง
ในแขวงกรุงเทพฯ ดังกล่าวแล้วข้างต้น คำว่ามัธยมศึกษาได้มีขึ้นแล้วจากคำกราบบังคมทูล
ของพระยาอุชิการบดีในระยะนี้ ดังรายละเอียดที่กำหนดสอบวิชาของความรู้ระดับประโยค 2 นั้น
มี 8 อย่าง ดังประกาศกรมศึกษาธิการว่า

. . .วิชาที่จะไล่ประโยค 2 นั้น 8 อย่างคือ ลายมือหัดแลบรรจงอย่างหนึ่ง
เขียนหนังสือให้ตัววางวรรณคดีตามใจความไม่คงรูปแบบอย่างหนึ่ง ทานหนังสือนิคคักจาก
ลายมือหัดอย่างหนึ่ง คัดสำเนาความแลย่อใจความอย่างหนึ่ง แต่งจดหมายอย่างหนึ่ง
แต่งแก้กระทู้ความร้อยแก้วอย่างหนึ่ง วิชาเลขอย่างหนึ่ง ทำบายศรีอย่างหนึ่ง ผู้ใดมี
ความรู้สอบได้ตลอดวิชาทั้ง 8 อย่างเป็นประโยค 2 นี้. . .

ส่วนประโยค 3 . . .จะสอบความรู้ไวยากรณ์ตลอดจนวจีวิภาค วากยสัมพันธ์
ฉันทลักษณ์ และรู้ข้อความ เรียงความ แต่งกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ เป็นทุกอย่าง

¹ ดังสำเนาที่ 117/4063 คำกราบบังคมทูลของพระยาอุชิการบดี ความตอนหนึ่งว่า
. . .กรมศึกษาธิการได้ดำริจะรูปการศึกษาทั้งปวง จะจัดวางร่างโครงการให้มีระเบียบ
เป็นสามขั้นคือ จะจัดให้การศึกษาเพียงให้มีความรู้เป็นขั้นแรกราษฎร์เป็นขั้นต้น เรียกว่า
"ประถมศึกษา" และสอบไล่ประโยค 1 เป็นเสร็จการเล่าเรียนไปตอนหนึ่ง ตอนนั้นไปจัดให้
เป็นการศึกษาชั้นกลาง สำหรับให้กุลบุตรได้เล่าเรียนวิชาความรู้อันเป็นกลางทั่วไป เพื่อจะให้
เป็นหนทางสำหรับที่จะทำการงานใดก็ว่าการทำมาหาเลี้ยงชีพสามัญ คือจะทำราชการ เป็น
เสมียนหรือจะไปเข้าโรงเรียนพิเศษอย่างใดก็ได้ให้มีความรู้อันเป็นกลางพอที่จะไปทำการงาน
หรือเข้าเล่าเรียนความรู้พิเศษต่อไปได้ เรียกว่า "มัธยมศึกษา" และสอบไล่ประโยค 2
แล้วเป็นเสร็จการเล่าเรียนไปตอนหนึ่ง ตอนนั้นไปจัดให้เป็นการศึกษาขั้นสูง สำหรับเรียน
ภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ หรือวิชาสามัญอื่น ๆ ควบให้วิเศษสูงขึ้นไป เรียกว่า
"อุดมศึกษา" และสอบไล่ประโยค 3 แล้วเป็นเสร็จการเล่าเรียนอีกตอนหนึ่ง ทั้งสอนตอนนี้
รวมเป็นสามัญศึกษาบริบูรณ์. . .

ที่มา คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติฯ, เอกสาร เรื่องการจัดการศึกษา
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 257.

สามารถอธิบายเรื่องโดยบรรยายโวหารและสนทนาโต้ตอบ ทั้งเทศนาโวหาร
ลายมือเขียนเรียบและเร็ว ส่วนวิชาเลขต้องรู้ตลอดเศษวิธีและลูกคิดตลอดถึงการท่า
บาวู้ และสามารถจัดทำตารางบาวู้ต่าง ๆ ได้ด้วย. . .¹

ข้อที่น่าสังเกตคือ วิชาทั้งหมดที่กำหนดให้สอบดังกล่าวมานี้ ในสมัยนั้นได้มี
การเรียนการสอนในวิชาเหล่านี้แล้ว แต่สิ่งหนึ่งคืออัตราเวลาเรียนของแต่ละวิชายังไม่มี
ปรากฏในหลักฐานใด

อย่างไรก็ตามกิจการการศึกษาในระดับประโยค 2 ประโยค 3 (มัธยมศึกษา)
ก็ยังไม่เจริญและแพร่หลายดูได้จากผลการสอบไล่² นับแต่ พ.ศ.2430 - พ.ศ.2435
อัตราเฉลี่ยจะมีผู้สอบไล่ผ่านความรู้ระดับประโยค 2 เพียงมีละ 12 คน (จากข้อมูลที่อ้างถึง
ในเชิงอรรถ) เมื่อปีหนึ่งผลิตได้เพียง 10 คนเศษเช่นนี้ ย่อมไม่พอกับทางราชการ (ในระยะ
ที่ประเทศชาติกำลังพัฒนาทุก ๆ ด้าน และมีความต้องการคนมีความรู้) ในระยะนั้นใครสอบไล่ได้
ประโยค 2 จะได้รับการบรรจุในราชการ เป็นถึงเสมียนโท พอฝึกหัดงานในหน้าที่ได้แล้วก็จะได้
เลื่อนขั้นขึ้นเป็นเสมียนเอก³ ดังนั้นจึงไม่ค่อยมีคนที่จะเรียนต่อในระดับประโยค 3 จะมีก็เพียง
คนที่อายุยังน้อยที่สมัครให้เรียนต่อถึงรายงานของกรมหมื่นคำรงราชานุภาพที่ว่า

¹ คณะกรรมการจัดงานฉลองฯ, เรื่องเดิม, หน้า 37.

² นักเรียนที่สอบไล่ได้ประโยค 2 พ.ศ.2430 13 คน, พ.ศ.2433 11 คน,
พ.ศ.2435 12 คน ที่มา, คณะกรรมการจัดงานฉลองฯ, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษา
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "การไล่นั่งสอและพระราชทานรางวัล
นักเรียน", หน้า 71, 106, 139.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญ
ฉบับสมบูรณ์, หน้า 186.

" . . . ส่วนนักเรียนไล่ไค้ชั้นประโยค 2 นั้น ที่เป็นเด็กก็ให้เรียนวิชาชั้นสูงอยู่ในโรงเรียนอีก ที่สมควรจะรับราชการสนองพระเดชพระคุณได้ ก็ได้ออกรับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ ต่อไป . . ."¹

และผู้ที่เรียนจบประโยค 2 แล้ว ตามพระราชบัญญัติการสอบไล่วิชา พ.ศ.2433 ยังกล่าวไว้ในข้อ 3 ว่า " . . . ถ้านักเรียนคนใดสอบหนังสือไค้ตั้งแต่ประโยค 2 ขึ้นไปหรือ สอบภาษาอังกฤษไค้ตั้งแต่ชั้น 4 ขึ้นไป โปรดให้เป็นอิสระแก่ตัวพ้นจากหมวดหมู่สังกัดกรม ซึ่งจำเป็นต้องรับราชการตามกฎหมายเดิมทุกคน . . ."²

ดังนั้นผู้ที่เรียนจบระดับประโยค 2 จึงเป็นประโยชน์แก่ตนเองและวงศ์ตระกูลมาก เพราะทางราชการก็ต้องการรับไว้ใช้ในราชการตามพระราชประสงค์ในระยะแรก จึงทำให้ประชาชนโดยทั่วไปเห็นคุณค่าของการศึกษาสัมพันธ์กับการรับราชการในเวลาต่อมา ดังนั้น การศึกษาในช่วงนี้เปรียบไปแล้วก็คือ การสร้างข้าราชการ โดยให้การศึกษาเสียก่อนแล้วรับเข้าปฏิบัติราชการ (เนื่องจากประเทศชาติกำลังปรับปรุงระบบการบริหาร ดังนั้นจึงมีความต้องการที่จะพัฒนากำลังคนให้มีประสิทธิภาพด้วย)

พ.ศ.2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูประบบการปกครอง ส่วนกลาง คือพระองค์ทรงปรับปรุงรูปแบบการปกครองเสียใหม่ให้รัดกุมยิ่งขึ้น ด้วยการตั้ง กระทรวงขึ้น 12 กระทรวง และในจำนวนนี้ก็มีกระทรวงศึกษาธิการ แต่เรียกชื่อว่า กระทรวงธรรมการ³ โดยรวมกรมสังฆการี กรมพยาบาล กรมแผนที่ กรมพิพิภณฑสถาน

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 55.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

³ ชื่อกระทรวงศึกษาธิการ มีลำดับการเปลี่ยนแปลงดังนี้

พ.ศ.2430 มีฐานะเป็นกรมศึกษาธิการ

พ.ศ.2435 โครับการยกฐานะเป็นกระทรวงธรรมการ

พ.ศ.2462 รัชกาลที่ 6 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็นกระทรวงศึกษาธิการ

พ.ศ.2469 รัชกาลที่ 7 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเป็นกระทรวงธรรมการ

พ.ศ.2484 เปลี่ยนชื่อเป็น กระทรวงศึกษาธิการจนถึงปัจจุบัน .

และกรมศึกษาธิการ เข้าด้วยกัน (แต่กรมศึกษาธิการยังคงทำหน้าที่หลักในการจัดการเล่าเรียนตามเดิม) แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)¹ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการมาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

การจัดการศึกษาเป็นลำดับเรื่อยมาตั้งแต่ต้น แม้จะเจริญก้าวหน้าขึ้นแต่ก็ยังไม่แพร่หลายไปถึงประชาชนพลเมืองได้โดยรวดเร็วทันความต้องการของบ้านเมือง (ดูผลการสอบจากตารางที่ 1) ใน พ.ศ. 2435 จึงได้มีการประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นในวัดโดยทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมือง โดยประสงค์จะขยายการเรียนหนังสือไทยให้แพร่หลายเป็นแบบแผนยิ่งขึ้น ตามประกาศฉบับนี้กำหนดชั้นเรียนเป็น 2 ระดับคือ โรงเรียนมูลศึกษาสำหรับสามัญชั้นต่ำกับชั้นสูง การสอนทั้ง 2 ระดับนี้ ใช้แบบเรียนตามพิถักศึกษาและหลักสูตรสำหรับโรงเรียนสามัญ ส่วนเวลาเรียนธรรมเนียมต่าง ๆ ในระยะแรกให้อาจารย์ผู้สอนกำหนดเอาเองตามความเห็นควร และโรงเรียนที่อยู่ในแขวงกรุงเทพฯ เจ้าพนักงานจะต้องไปตรวจการเรียนเดือนหนึ่งไม่น้อยกว่า 2 ครั้ง ถ้าอยู่หัวเมืองผู้ว่าราชการเมืองต้องตั้งกรรมการเมืองไปตรวจเดือนหนึ่งไม่น้อยกว่า 2 ครั้งเช่นกัน ในปีหนึ่ง ๆ จะต้องมีการสอบไล่ความรู้ ข้าราชการเป็นผู้อสอบ หรือจะส่งนักเรียนมาสอบที่โรงเรียนในแขวงนั้นก็ไ้²

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาในนามเดิม และพระราชทานสุพรรณภูมิ เมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2438 ท่านผู้นี้ได้ดำรงตำแหน่งในกระทรวงธรรมการจนถึง พ.ศ. 2445.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 97 - 98.

ตารางที่ 1. สถิติจำนวนนักเรียนที่สอบไล่ได้ พ.ศ.2430-2435

พ.ศ.	ประโยค 1				ประโยค 2				รวมทั้ง 2 ประโยค
	เข้าสอบ	สอบได้	สอบตก	สอบได้ ร้อยละ	เข้าสอบ	สอบได้	สอบตก	สอบได้ ร้อยละ	
2430	150	63	87	42.00	—	13	—	—	150
2433	127	85	42	66.93	24	11	13	45.83	151
2435	154	59	95	38.31	21	12	9	57.14	175

ที่มา คณะกรรมการจัดการวันเฉลิมฉลองราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 71, 106, 139 และ 140.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. นโยบายในการจัดการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นคุณค่าประโยชน์ ของการให้ การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อผลในการปฏิรูปงานบ้านอื่น ๆ ที่พระองค์ทรงมุ่งหมายไว้ โดยการจัดการศึกษา เพื่อสนองต่องานการปฏิรูประบบการปกครองให้บรรลุผลสมความมุ่งหมาย ดังพระราชดำรัสที่ว่า

. . .วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ และเป็นที่น่าสรรเสริญมาแต่โบราณว่าเป็นวิชา อย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ที่ เป็นใหญ่ยิ่ง นับแต่พระมหากษัตริย์เป็นต้นมาตลอดราชบรรพตเมือง สมควรและจำเป็นจะต้องรู้ เพราะเป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จไปได้ ทุกสิ่งทุกอย่าง. . .¹

ด้วยเหตุผลเช่นนี้พระองค์ได้ทรงเริ่มจัดการศึกษาอย่างมีรูปแบบขึ้น การจัดการศึกษา ที่มีระบบแบบแผนอาจกล่าวได้ว่าเริ่มแต่ พ.ศ.2414 เมื่อพระองค์ทรงเริ่มให้มีสถาบันการศึกษา แยกจากวัด มีสรวาสาเป็นครู และในช่วง พ.ศ.2414 – 2430 นโยบายในการจัดการศึกษา มุ่งฝึกคนเข้ารับราชการ เพื่อให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาสำเร็จออกมารับราชการช่วยรัฐในการ บริหารประเทศ และประกอบกับมีอิทธิพลของชาติตะวันตกก่วยประการหนึ่งที่มีผลต่อการจัด การศึกษาของไทย ดังข้อความที่ว่า

. . .การคุกคามอย่างรุนแรงของจักรวรรดินิยมตะวันตกระหว่าง พ.ศ.2410 และ 2436 ทำให้รัฐบาลสยามต้องปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตัวเองทุกวิถีทาง รัฐบาลสยามต้องรับจ้างชาวต่างประเทศผู้เชี่ยวชาญในการสำรวจท้องที่และทำแผนที่ มาช่วยทำแผนที่กับนั้น เขตแดนลงให้แน่นอน ต้องเร่งรัดปรับปรุงการปกครองหัวเมือง ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และปรับปรุงการทหารให้มีประสิทธิภาพพอที่จะป้องกันชายแดนของ พระราชอาณาจักร ในค่านการศึกษานั้น เมื่อการคุกคามจากศัตรูภายนอกทำให้เกิดมี ราชการงานเมืองเพิ่มขึ้นมากมายกว่าแต่ก่อน ก็ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูป

¹ คณะกรรมการจัดงานฉลองฯ, เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 17 – 18.

เพื่อให้สามารถผลิตข้าราชการออกมาให้เพียงพอ และในการนี้จะพึงพาอาศัยการศึกษาในวัดแต่อย่างเดียวนั้นไม่ได้ ใน พ.ศ. 2414 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตั้งสภามหาวิทยาลัยขึ้นแห่งหนึ่งเรียกว่า โรงเรียนหลวง ถิ่นนับว่าเป็นการเสด็จก้าวออกไปจากขอบเขตของวงการศึกษาตามธรรมเนียมไทยโบราณ โรงเรียนนี้ต่างกับโรงเรียนแผนโบราณหรือโรงเรียนวัด กล่าวคือสถานที่เล่าเรียน ซึ่งจัดไว้โดยเฉพาะ มีชื่อว่าสเป็นครู และมาทำการสอนตามเวลาที่กำหนด วิชาที่สอน มีภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ และวิชาอื่น ๆ ที่ไม่เคยมีสอนในโรงเรียนแผนโบราณ และรับนักเรียนไว้โดยเฉพาะเพื่อจะฝึกหัดเล่าเรียนเพื่อจะให้รู้หนังสือรู้จักคิดเลขและขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน . . .¹

การรุดความของจักรวรรดินิยมตะวันตก มีผลทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้านายและขุนนางเสนาบดี ต้องเร่งปฏิรูปการศึกษาทั้งทางค่านมูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา เพื่อการปรับตัวปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงประเทศในหลาย ๆ ด้าน งานการศึกษาตามแบบสมัยใหม่จึงมีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง²

เพื่อความสะดวกในการวินิจฉัยถึงนโยบายการจัดการศึกษาในรัชกาลนี้ จึงขอแยกกล่าวออกเป็น 3 หัวข้อ³ ดังต่อไปนี้

¹ กรมสามัญศึกษา, บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา, รายงานการประชุมทางวิชาการครั้งที่ 3 พ.ศ. 2512 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517), หน้า 8 ได้เขียนถึงอิทธิพลต่าง ๆ ที่มีผลต่อการจัดการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. 2367 ถึง พ.ศ. 2459 โดยผู้เขียนคนเดียวกันคือ ดร. เฑช บุณนาค, หน้า 1 - 40 และโปรดดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกันจาก วุฒิชัย มูลศิลป์, "นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า 28 - 54 ถ้วย.

² วุฒิชัย มูลศิลป์, เรื่องเกม, หน้า 41.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62 - 86 ได้แยกจุดมุ่งหมายออกเป็น 3 หัวข้อและได้เขียนไว้ละเอียดพอควร ผู้เขียนได้นำเอาต้นเค้าการแบ่งหัวข้อตามนี้ แต่หัวข้อการจัดการศึกษาเพื่อประโยชน์ทั่วไปได้เปลี่ยนเป็นเพื่อคุณประโยชน์แก่ทวยราษฎร์ เพื่อความเหมาะสม.

2.1 เพื่อต้องการรับคนเข้ารับราชการ เนื่องจากราชการของส่วนราชการต่าง ๆ กำลังขยายตัวตามแบบใหม่ จึงมีความจำเป็นในค่านับรวมบุคคลเข้ารับราชการในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก กังพระราชดำรัสว่า

. . . การทหารนั้นเป็นการสำคัญที่จะไต่ป้องกันรักษาบ้านเมือง ถ้าไม่มีทหารให้แข็งแรงก็จะรักษาบ้านเมืองยาก จึงเป็นการจำเป็นจะต้องจัดการทหารให้แข็งแรงขึ้นแต่มีใครจะต้องการแต่ทหาร เคี้ยวนี้ต้องการคนที่ใช้ราชการพลเรือน ให้เป็นผู้มีความรู้และเป็นผู้มีปัญญาใช้การได้จริงนั้นเป็นการร่อน อยากรที่จะได้โดยเร็วมาก. . . ทั้งจะมีโรงเรียนวิชาอย่างสูงขึ้นไปอีก ซึ่งไต่กำลังคิดจัดอยู่บัดนี้ เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นลงไป ตลอดถึงราษฎรที่ต่ำที่สุด จะให้ไต่มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกันไม่ว่าเจ้า ว่าขุนนาง ว่าไพร่ เพราะฉะนั้นจึงขอบอกไต่ว่าการเล่าเรียนในบ้านเมืองเรานี้จะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่ง ซึ่งฉันจะอุทิศสำหรับจัดขึ้นให้เจริญจงไต่. . .¹

เมื่อตั้งโรงเรียนหลวงแล้วไม่นานนักก็เกิดปัญหาขึ้น คือ มีข่าวลือที่ทำให้ประชาชนเกิดความเข้าใจผิดในนโยบายการจัดการศึกษาว่า การที่รัฐตั้งโรงเรียนขึ้นนั้นก็เพื่อจะเกณฑ์ เด็กไต่เป็นทหาร (ซึ่งในสมัยนั้นกลัวกันว่าการเป็นทหารจะต้องไต่ได้รับความลำบากมาก) ถึงกับต้องทรงโปรดไต่ให้มีประกาศชี้แจงความมุ่งหมายของการศึกษา และชักชวนให้ราษฎรนิยมการเรียนหนังสือ² กังข้อความตอนหนึ่ง

. . . พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดการโรงเรียนทั้งปวงนี้ ก็เพราะทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินและมีพระประสงค์จะให้วิชาหนังสือไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ราชการและเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองยิ่งขึ้น

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 40-41, เป็นพระราชดำรัสในการสอบไล่ครั้งแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไต่เสด็จไปพระราชทานรางวัลนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ใน พ.ศ. 2427.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 48 - 51.

บัดนี้ทรงทราบไต่ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรที่เล้าลือกันว่า ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนั้น พระราชประสงค์จะเก็บเด็กนักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนหนังสือก็มักจะพากันหวาดหวั่นครั้นคร้ามว่าบุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็นอันมาก ที่พูดเล้าลืออย่างนี้เป็นจริง หามอย่าให้ผู้ใดพลอยตื่นเต้น เชื่อฟังคำเล้าลือนี้เป็นอันขาด. . .¹

ประกาศฉบับนี้ได้ช่วยทำให้ราษฎรหายสงสัยในนโยบายการจัดการศึกษา ต่อมาจึงพากันส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนเพิ่มขึ้นสมดังพระราชประสงค์ และพระองค์ยังได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นตามวัดต่าง ๆ ให้แพร่หลายออกไปเป็นลำดับ ประกอบกับพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการได้ช่วยกันอุปการะโรงเรียนในวัดของวงศ์สกุล หรือในวัดใกล้บ้านบ้างมากขึ้นทุกที่ ในไม่ช้าโรงเรียนก็แพร่หลายออกไปจนถึงส่วนภูมิภาค²

ต่อมา พ.ศ.2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำริในงานพระราชทานรางวัลนักเรียนคือ ทรงบำเพ็ญให้เห็นถึงความต้องการคนเพื่อช่วยราชการว่า

. . . เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ และประกอบกิจการต่าง ๆ ทั่วไปเป็นอันมาก เพื่อจะให้การปกครองบ้านเมืองเป็นผลสำเร็จ

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 51 เช่นที่โรงเรียนวัดประยูรวงศาวาสเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร นุนนาค เมื่อครั้งเป็นพระยา) เป็นผู้อุปการะ โรงเรียนที่วัดระฆังตั้งขึ้นโดยความอุปการะของทางวัดและเอกชนร่วมกัน ที่มา จารุวรรณ ไวยเจตน์, "การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปี ก่อน พ.ศ.2475", หน้า 7. และยังได้กล่าวถึงสถิติเมื่อ พ.ศ.2428 ว่า มีโรงเรียนทั้งหมด 30 โรงเรียน นักเรียน 2044 คน พ.ศ.2434 มีโรงเรียน 48 โรงเรียน นักเรียน 2425 คน (จะเห็นได้ว่าจำนวนโรงเรียนเพิ่มขึ้น 18 โรงเรียน).

แท้จริงและให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สิน และวิชาความรู้และการช่างเฟื่องฟู
แพร่หลายเสมอเหมือนชาติอื่น การเรียนจึงเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมือง
เป็นอันมาก. . .¹

ความต้องการกำลังคนเพื่อเข้ารับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ เป็นเรื่องเร่งด่วน
ในสมัยนั้น ดังพระราชหัตถเลขาอีกฉบับหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่พระราชทานไปยังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ความว่า

. . . ด้วยความรู้ลึกซึ้งสนยอมเกิดแก่พวกเราทั้งหลายไม่แต่เฉพาะตัวเราเอง
บรรดาผู้ที่ต้องทำหน้าที่ราชการสำคัญที่ต้องใช้คนมาก อย่างเช่น กรมหมื่นดำรงฯ ซึ่งมีหน้าที่
ต้องเปลี่ยนตอมแฉมปีละหลาย ๆ สิบคนหรือตั้งร้อย กรมหมื่นนรินทร์ ซึ่งต้องส่งข้าราชการคลัง
ไปประจำหัวเมืองซึ่งตั้งขึ้นใหม่ปีละหลายสิบคน เป็นตัวผู้ร่อนรนรับเราเราอยู่ไม่ได้ขาด
ในเรื่องที่จะต้องการคนและต้องช่วยกันหา ยิ่งกระทรวงอื่นเช่น กระทรวงยุติธรรม ถ้าจะ
ได้คนที่มีความรู้ในกฎหมายพอประมาณสักร้อยคนก็จะได้รับตำแหน่งในปีเดียวกันทั้งสิ้น
ไม่เหลือหลง ด้วยได้สั่งให้ขยายกระบวนการพิจารณาความใหม่ออกไปให้ทั่วพระราชอาณาเขต
ในงบประมาณ ศก. 118 (พ.ศ. 2442) นี้. . . ส่วนกรมเมืองและกรมท่าซึ่งเจ้าของ
กระทรวงไม่ผู้ตะเกียกตะกาย แต่ถาถูกติเตียนอันใดเขาก็ร้องเรื่องคนคิดขึ้นมา ไม่ค่อย
ที่จะกล่าวถึงกระทรวงโยธาซึ่งมีคนไทยอยู่ในกรมขึ้นของกรมนั้นไม่เกินกว่ากรมละคน
ในพวกชั้นสูง ยกเสียแต่กรมโยธาคือพวกก่อสร้าง มีความต้องการจนไม่มีอะไรจะพูด
จะไปเที่ยวแย่งโฉมฉายเหมือนคนอื่นก็ไม่ได้เพราะไม่มีความรู้ก็ใช้ไม่ได้. . . ทหารและ
กรมวังมหาดเล็กซึ่งน่าจะหาคนง่าย ก็หนาแน่นไปช่วยคนยุคนรา จะใช้การก็ไม่ได้เต็มที่
ผลักไปทางไหนก็ไม่ใครจะพ้น. . . ตกลงเป็นใจความว่าในเมืองเราเวลานี้ไม่ซัดสน

¹ พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์อนุสรณ์
งานสถาปนกิจศพนางสมพร เทียนเงิน 18 พฤษภาคม 2515, หน้า 71.

อันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนน้อย่างเดียว. . .¹

ด้วยมูลเหตุที่ต้องการกำลังคนที่มีความรู้มารับราชการนี้ เมื่อแรกมีกำลังไม่พอแก่งาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงว่าจ้างฝรั่งเข้ามารับราชการและเป็นที่ปรึกษาจำนวนหนึ่ง พระองค์ทรงตระหนักถึงผลคือผลเสียในการว่าจ้างคนต่างชาติมาช่วยงานราชการว่า จะซื้อครุสงฆ์รักภักดีคือเมืองไทยเช่นคนไทยเองนั้นลำบาก เพราะเท่าที่มารับราชการก็เพียงเพื่อมาหาเงินทองกลับบ้านเมือง² จึงทรงจัดตั้งโรงเรียนขึ้นและพร้อมกันนั้นได้ส่งพระบรมวงศานุวงศ์และผู้ที่เรียนดีไปศึกษาวิชาการ ณ ต่างประเทศ³ ซึ่งต่อมาพระบรมวงศานุวงศ์และผู้ที่มีความสามารถสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงนี้ก็กลับมาเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงประเทศ ยกตัวอย่าง เช่น

- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดี
กระทรวงการต่างประเทศ
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้บัญชาการ
การจัดการศึกษาหัวเมือง และสมเด็จพระสังฆราช
- เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดี
กระทรวงธรรมการ
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดี
กระทรวงยุติธรรม ฯลฯ

¹ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 145 - 146.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 146 - 147.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.1/50, "เอกสารโต้ตอบของพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ อธิบดีกรมศึกษาธิการ กับเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ และประกาศสอบไล่แข่งขันชิงทุนเล่าเรียนหลวง."

เท่าที่เอ่ยพระนามและนามมานี้เป็นเพียงส่วนน้อย เพราะเท่าที่เป็นจริงแล้วข้าราชการในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนมากล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาจากการส่งไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ และศึกษาในโรงเรียนต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงจัดการศึกษาแบบใหม่ขึ้นแทบทั้งสิ้น โรงเรียนฝึกข้าราชการโรงเรียนแรกที่ปรากฏถึง คือ โรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก ซึ่งตั้งเมื่อ พ.ศ.2423 ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ เพื่อฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อยนายสิบในกรมทหารมหาดเล็ก ในปีแรกมีนักเรียนเพียง 10 คน ต่อมาจึงเป็นที่นิยมของประชาชนและพระบรมวงศานุวงศ์มาก¹ โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนที่ฝึกหัดคนสำหรับที่จะเข้ารับราชการเป็นสำคัญ² ในกรมต่าง ๆ ด้วย แต่มีโรงเรียนเดียวที่ย่อมไม่ทันความต้องการ ดังนั้นกรมต่าง ๆ จึงจัดตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตคนของตัวเองขึ้นบ้าง อาทิเช่น

- โรงเรียนฝึกหัดครู ซึ่งเริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่ พ.ศ.2435 การจัดการฝึกหัดครูเป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการ โรงเรียนฝึกหัดครูแห่งแรกตั้งขึ้นที่โรงเรียนเล็ก เรียกว่า โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ปีแรกมีนักเรียน 3 คน³ เป็นโรงเรียนไม่ประจำ (ไปมา) พ.ศ.2445 โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ได้ย้ายไปอยู่ที่วัดเทพศิรินทราวาส เรียกว่า โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ ซึ่งมีโรงเรียนประถมสามัญอยู่ด้วยสำหรับเป็นที่ฝึกสอน พ.ศ.2446 ขยายหลักสูตรขึ้นถึงชั้นฝึกหัดครูมัธยม ได้ผลิตนักเรียนที่สอบไล่ได้ชั้นประโยคครูประถม และในปีนี้ได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตกที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร และคหบดี. ยี่. ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทยสยาม, หน้า 8 - 9.

² เรื่องเดียวกัน.

³ คือ นายนกยูง (พระยาสุรินทรราชา), นายบุญรอด (พระยาภิรมย์ภักดี) และนายสุ่ม 3 คนนี้เรียนไม่สำเร็จ ปี 2436 มีนักเรียนเข้าใหม่อีก 3 คนคือ นายสนั่น (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) นายสศ (หลวงสังขวิทย์วิสุทธิ) นายเหม (พระยาโอวาฬารกิจ) ซึ่งเป็นนักเรียนฝึกหัดครูรุ่นแรกที่สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรของกรมศึกษาธิการ.

พ.ศ.2449 ได้รวมโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์เข้ากับโรงเรียนฝึกหัดครู
ฝั่งตะวันตก จัดเป็นโรงเรียนประจำ รวมเรียกโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก สมัยนี้มีแต่
ฝึกหัดครูชาย โรงเรียนฝึกหัดครูหญิงแห่งแรก ตั้งเมื่อ พ.ศ.2456 ที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย
เป็นโรงเรียนประจำ สอนหลักสูตรประโยคครูมูลและครูประถม และในปีที่กระทรวงธรรมการ
ได้สนับสนุน ให้มณฑลเปิดโรงเรียนฝึกหัดครูมูลขึ้น ในโรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑล
พ.ศ.2456 เปลี่ยนชื่อโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เป็นโรงเรียนฝึกหัดครู รวมเป็นแผนกหนึ่งของ
โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของรัชกาลที่ 5 พ.ศ.2459 สถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
การฝึกหัดครูจึงได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย¹

– โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมตั้ง พ.ศ.2440 โรงเรียนนี้ได้ผลิต
ข้าราชการกระทรวงยุติธรรม จำนวนมากซึ่งเป็นกำลังสำคัญของประเทศในเวลาต่อมา²

– โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการฝ่ายพลเรือน (โรงเรียนมหาดเล็กหลวง) ตั้งเมื่อ
พ.ศ.2442 โรงเรียนมหาดเล็กเมื่อแรกตั้งกำหนดรับนักเรียนเพียง 50 คน สำหรับนักเรียน
รุ่นแรกที่ได้เข้าขึ้นถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวง และได้เข้ารับราชการเป็นชั้นพระยาทั้ง 7 คนคือ

นายขวัญ ณ ป้อมเพชร	ภายหลังได้เป็น	พระยาจรัสรัศมี นรสิงห์
นายเลื่อน ณ ป้อมเพชร	ภายหลังได้เป็น	พระยาชวภิจบรพการ
นายสวัสดิ์ มหากายี	ภายหลังได้เป็น	พระยานครพระราม
นายทอง จันทรางศุ	ภายหลังได้เป็น	พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์
นายสว่าง จุลวิฑูร	ภายหลังได้เป็น	พระยาอรรณพศาสตร์ โสภณ

¹ ดูรายละเอียดได้ที่ บำรุง กลัดเจริญ, "ประวัติการฝึกหัดครูของประเทศไทย",
(วิทยานิพนธ์ ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2506).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.5/1, โรงเรียน (ก - ย),
1 - 37, ร.ศ.115 - 129.

นายสงวน สตรีท ภายหลังได้เป็น พระยาอรรณวกวีสุนทร
 นายเป้า จารุเสถียร ภายหลังได้เป็น พระยาพายัพพิริยกิจ¹

โรงเรียนที่สร้างขึ้นเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการนอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ยังมีอีกหลายแห่ง อาทิเช่น โรงเรียนของกระทรวงเกษตร โรงเรียนราชวิทยาลัย กับอีกส่วนหนึ่งที่มีได้เรียนสำเร็จวิชาชีพเช่นที่กล่าวมา แต่พวกนี้ได้เข้ารับราชการเช่นกัน และมีเป็นจำนวนมากเสียด้วย คือ ผู้ที่เรียนความรู้สามัญสำเร็จประโยค 1 ประโยค 2 (เทียบเท่ามัธยมศึกษาตอนต้น) ประโยค 3 (เทียบเท่ามัธยมศึกษาตอนปลาย) กลุ่มคนเหล่านี้ได้หันมานิยมรับราชการสมัครเป็นเสมียนตามกรมกองต่าง ๆ ตัวอย่าง เช่น ผู้ที่สำเร็จความรู้ประโยค 2 สมัครเข้ารับราชการจะรับเข้าเป็นเสมียนโท พอฝึกงานเป็นได้รับแต่งตั้งเป็นเสมียนเอก² ข้าราชการที่มีตำแหน่งสูงส่วนมากจึงเป็นผู้รับราชการจากเสมียนมาจนได้รับตำแหน่งเป็น ขุน หลวง พระ พระยามีจำนวนไม่น้อย³ จึงยอมถือได้ว่าเป็นการศึกษาระดับสามัญ คือ ประถมศึกษา และมัธยมศึกษาที่มีส่วนช่วยในการผลิตข้าราชการในสมัยนั้น

2.2 เพื่อคุณประโยชน์แก่วัยราษฎร

ในขณะที่ทรงโปรดให้จัดตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้นเป็นโรงเรียนสำหรับบุตรข้าราชการและพระบรมวงศ์านุวงศ์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นสำหรับราษฎรโดยทั่วไปด้วย คือ ทรงตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกขึ้นที่วัดมเหยงคณ์⁴ โดยคล้อยตามประเพณีโบราณที่ราษฎรโดยทั่วไปมักจะส่งบุตรหลานไป

¹ สมเด็จพระยาค้ำจองราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (พระนคร : คลังวิทยา, 2500), หน้า 303 - 304.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาค้ำจองราชานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญฉบับสมบูรณ์, หน้า 186.

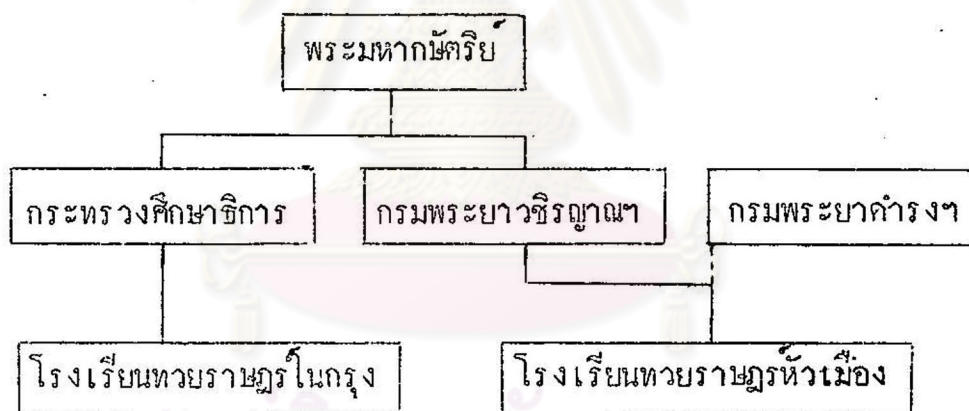
³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ สมเด็จพระยาค้ำจองราชานุภาพ และยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทย, หน้า 17.

โรงเรียนที่จัดขึ้นเพื่อราษฎรนี้ได้แพร่หลายขึ้นในกรุงเทพฯ ต่อมาจึงทรงให้จัดการ
การศึกษาในหัวเมืองขึ้นให้แพร่หลายขึ้นด้วย โดยได้รับความร่วมมือจากกระทรวงมหาดไทย
และพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส¹ (อู่แก้วที่ 1) คังข้อความ

. . . บัดนี้การฝึกสอนในกรุงเทพฯ เจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรจะจัดการ
ฝึกสอนในหัวเมืองให้เจริญขึ้นตามกัน. . . ขอพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย จงเห็นแก่
พระพุทธศาสนาและประชาชนทั้งปวงช่วยเอาภาระธุระสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลายให้ไ้ศรัทธา
เลื่อมใสในพระรัตนไตรย์ และมีวิชาความรู้อันเป็นสารประโยชน์ยิ่งขึ้นให้สมดัง
พระบรมราชประสงค์. . .

แผนภูมิที่ 1. การจัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎร พ.ศ.2441

ที่มา จากโครงการศึกษาหัวเมืองของกรมพระยาคำรงราชานุภาพ พ.ศ.2441

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 205 - 207.

และพร้อมกันนั้นพระองค์ยังได้ทรงชักชวนให้ราษฎรได้ส่งบุตรหลานเข้าเล่าเรียนตามโรงเรียนหลวงที่จัดขึ้นตามวัด ดังข้อความ

. . .โรงเรียนซึ่งได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอารามหลวงเป็นหลายแห่ง แลยังทรงพระราชดำริจะให้ตั้งโรงเรียน ให้มีสำหรับพระอารามหลวงทุก ๆ พระอาราม เพื่อจะให้บุตรหลานของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เล่าเรียนได้สะดวก ไม่ต้องเสียเงินทอง. . .¹

การศึกษาที่จัดสำหรับทวยราษฎรนี้ส่วนมากจัดในระดับมูลศึกษา ส่วนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษา ยังไม่มีในหัวเมือง คงมีอยู่แต่ในกรุงเทพฯ ในระยะเริ่มต้น ดังข้อความว่า

. . .การสอบประโยค 2 ได้เริ่มใน พ.ศ.2429 เป็นปีแรก มีนักเรียนสอบได้รุ่นแรก 3 คนคือ หม่อมราชวงศ์สำเร็จ อิศรศักดิ์ (พระยาพจนปรีชา) หม่อมราชวงศ์เปี่ยม มาลากุล² (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) และหม่อมราชวงศ์อุออน อิศรศักดิ์ (หลวงศุภศิลป์ประสิทธิ์). . .³

การศึกษาในชั้นที่สูงกว่ามูลศึกษานี้ ถ้าดูตามรายงานของกรมศึกษาธิการแล้วจะพบแต่ระดับประโยค 1 (เทียบเท่าประถมศึกษา) จำนวนมาก ส่วนความรู้ระดับประโยค 2 จะมีน้อยมาก ดังตารางที่ 5 หน้า 67 - 68 ที่กล่าวถึงจำนวนนักเรียนในคราวสอบไล่ปลายปี ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) จะมีนักเรียนเข้าสอบรวม 279 คน สอบได้ 105 คน และสอบตก 174 คน (ประโยค 2 มี 3 ชั้น คือชั้น 1, 2, 3) มีโรงเรียนเกิดขึ้นถึง 33 โรง เป็นโรงเรียนหลวง 6 โรง นอกนั้นคือโรงเรียนเอกชนที่จัดตั้งขึ้นแล้ว และนักเรียนสมัครสอบ⁴ กับมีข้อความตอนหนึ่งว่า

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษา, หน้า 49, ประกาศโรงเรียนเมื่อ พ.ศ.2428.

² เข้าสอบคราวเดียวได้ทั้ง 2 ประโยค.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.1/53, รายงานจำนวนนักเรียนในคราวสอบไล่ปลายปี พ.ศ.117.

. . . ส่วนมัธยมศึกษาชั้น ในบักนี้จะจัดตั้งและสอบไล่แต่ในกรุงเทพฯ แห่งเดียว เพราะเหตุว่าจะจัดการสอนที่อื่นให้คั้งยังไม่ได้ ค่ายว่าวิธีสอนและแบบเรียนทั้งตัวผู้ที่จะเป็นครูย่อมเป็นการยากที่จะสร้างจะหาอยู่ในบักนี้ทั้งนั้น . . .¹

การจัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎรนี้อาจกล่าวได้ว่า ในระยะเริ่มแรกรัฐสามารถจัดการศึกษาให้แก่ทวยราษฎรในหัวเมืองได้เพียงระดับมูลศึกษาและประถมศึกษา ส่วนในกรุงเทพฯ รัฐได้จัดการศึกษาให้แก่ราษฎรได้ถึงระดับมัธยมศึกษา และอุดมศึกษาในที่สุด และต่อมาาระดับมัธยมศึกษาได้มีไปถึงตามมณฑลและหัวเมืองใหญ่ ๆ (แต่เป็นในระยะปลายรัชกาล) อย่างไรก็ตามพระองค์ได้ทรงจัดให้ทวยราษฎรได้ศึกษาวิชาความรู้ให้แพร่หลายออกไปโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ² เช่นนี้จึงก่อประโยชน์ต่อการบริหารการปกครองของประเทศอย่างมาก

2.3 เพื่อส่งเสริมการศึกษาพระศาสนา

นโยบายการจัดการศึกษาตามข้อนี้ จะพบได้จาก "พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทย และสอนเลขทุก ๆ พระอาราม" ดังความว่า

. . . สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระคำริห์ ว่า กุลบุตรทุกวันนี้ มีจุดสาหัสเล่าเรียนหนังสือไทย ลายมือหนังสือและกระบวนเลข. . . ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระราชอาคณเฑาะ พระครูถนอมธรรมเปรียญที่ได้รับพระราชทานนิศยภัตรตามฐานาศักดิ์ในพระอารามหลวง สำหรับจะได้อั่งสอนพระภิกษุสามเณรศิษย์วัด เพื่อจะให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ที่จะเล่าเรียน แลอาจารย์ผู้ที่จะอั่งสอนให้ถาวรวัฒนาการขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะหนังสือไทยเป็นประโยชน์ที่จะเล่าเรียนพระไตรปิฎกต่อไป

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.2/6, แผนจัดการศึกษา (31 กค. 117 - 17 กย. 127) การศึกษา ร.ศ.121, 68 แผ่น.

² จารุวรรณ ไวยเจตน, "การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปี ก่อน พ.ศ.2475", (ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2516), หน้า 8.

ต่อไป เป็นการ เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา เป็นกฤหัสถ์ก็จะได้เป็นกำลังราชการ และในประโยชน์ของผู้ที่เรียน เพราะฉะนั้นขอให้พระราชาคณะพระครูฐานานุกรม เปรียญอันคับ ที่ได้เล่าเรียนรู้หนังสือไทยลายมือเลวิชา เลขนั้น จงมีใจเห็นแก่ พระพุทธศาสนา . . .¹

และจากประกาศจัดการ เล่าเรียนในหัวเมืองมีความว่า

. . .ขอพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย จงเห็นแก่พระพุทธศาสนาและประชาชนทั้งปวง ช่วยเอาภาระธุระสั่งสอนกุลบุตรทั้งหลาย ให้ได้ศรัทธา เลื่อมใสในพระรัตนตรัยและมีวิชา ความรู้อันเป็นสาธารณประโยชน์ยิ่ง ขึ้น ให้สมดังพระบรมราชประสงค์ ซึ่งได้ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศอาราธนามานี้ . . .²

จากข้อความข้างต้นนี้ โรงเรียนต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในสมัยต่อมาส่วนมากจัดตั้งอยู่ในวัด การที่โรงเรียนตั้งอยู่ในเขตวัดนี้มีผลดีหลายประการ คือทางวัดก็ไม่เสียประโยชน์ ทางผู้ปกครองของเด็กโดยปกติ ก็นิยมส่งบุตรหลานไปฝากวัดเพื่อศึกษาเล่าเรียนอยู่แล้ว ทางกรมศึกษาธิการหรือทางการก็ทุน ค่าใช้จ่ายในงบประมาณแผ่นดินในเรื่องค่าที่ดินค่าก่อสร้างอาคารเรียน ส่วนในแง่ตัวเด็กนักเรียนเอง นอกจากจะได้ศึกษาเล่าเรียนในเชิงวิชาการจากโรงเรียนแล้ว ยังได้รับการขัดเกลาอุปนิสัยจากพระภิกษุสงฆ์ในวัดเพราะเด็กตกอยู่ในสภาพแวดล้อมทางพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยังเด็ก ๆ ต่อเมื่อเด็กเหล่านี้เติบโตขึ้นจนอายุครบบรรพชา ก็ย่อมจะใช้ความรู้ทางหนังสือที่ใคร่หาเรียน มาศึกษาค้นคว้าพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ต่อไป จึงมีส่วนช่วยสืบพระพุทธศาสนา ให้เจริญถาวรต่อไป

¹ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลย์ราชสมบัติครบ 100 ปี ฯ, เอกสารเรื่อง จัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 9 - 10.

² จารุวรรณ ไวยเจตน, "การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน พ.ศ. 2475", หน้า 8.

ดังนั้นการศึกษาจึงมีส่วนช่วยส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาแพร่หลายและทำให้คนไทย
ได้ใกล้ชิดกับวัดหรือพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น¹ เรื่องเด็กไทยกับพระพุทธศาสนานี้จะพบได้
จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกราบทูลกรมหมื่น
วชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส) เพื่อทรงปรึกษาในเรื่อง
จัดการศึกษาของไทย ตามโครงการของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)
เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) ดังนี้

. . . เรื่องการศึกษานี้ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษา
ในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่ข้างวัด อีกประการหนึ่งการสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งใน
กรุงแลหัวเมืองจะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิตกไปว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา
จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น. . .²

จึงนับได้ว่า นโยบายในการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมและบำรุงพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งด้วย
จนถึงกับมีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ประกาศใช้เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)
กำหนดหน้าที่ของพระสงฆ์ตั้งแต่ชั้นเจ้าอาวาสขึ้นไปจนถึงระดับสูงสุดว่า ต้องมีหน้าที่บำรุง
การศึกษาคด้วย³

นโยบายในการจัดการศึกษาทั้ง 3 ประการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เท่าที่กล่าวมา เป็นการจัดการศึกษาเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ เพื่อคุณประโยชน์แก่
ทวยราษฎร์ และเพื่อส่งเสริมพระพุทธศาสนาดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่มีความเด่นชัดมากขึ้น
ต่างกันตามกาลเวลา โดยเฉพาะการจัดการศึกษาเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการนั้นจะเด่นมาก
ในระยะต้นรัชกาล ส่วนจุดมุ่งหมายเพื่อคุณประโยชน์แก่ทวยราษฎร์จะเด่นในช่วง 10 ปีสุดท้าย

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์, "นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 82 - 83.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.2/3, ตรวจและจัดโครงการ
ศึกษา 1 - 12, ร.ศ.111 - 129.

³ วุฒิชัย มูลศิลป์, เรื่องเดียวกัน.

ของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ และก่อนสิ้นรัชกาลในเค็อนกันยายน พ.ศ.2453 ได้มีนโยบายทางการศึกษาปรากฏในร่างประกาศพระบรมราชโองการเรื่อง การเล่าเรียนออกมามีความตอนหนึ่งว่า

. . . ความประสงค์ จ้างหมายในการสั่งสอนเด็กหัดกันนั้นให้มุ่งต่อผลสำเร็จ
 ดังนี้คือ ให้เป็นผู้แสวงหาศิลปวิชาการ เครื่องอบรมปัญญา ความสามารถและความประพฤติที่
 ประพฤติชอบ ให้ดำรงรักษาวงศ์ตระกูลของตนให้โดยอ้อมอารีแก่พี่น้อง ให้มีความ
 กลมเกลียวร่วมทุกข์สุขกันระหว่างสามัคภรรยา ให้มีความซื่อตรงต่อกันในระหว่างเพื่อน
 ให้รู้จักกระหม่อมกระหม่อมเจียมตัว ให้มีเมตตาจิตแก่ผู้น้องทั้งปวง ให้อุทิศตนสาธารณประโยชน์
 อันเป็นประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด ให้ประพฤติตามพระราชกำหนดกฎหมาย เมื่อถึงคราว
 ที่จะต้องช่วยชาติและบ้านเมือง ให้มอบกายสวามีภักดีควยกล้าหาญและควยจงรักภักดี
 ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. . .²

ถ้าการจัดการศึกษาสามารถปลูกฝังได้ตามร่างประกาศฉบับนี้ ก็ย่อมถือได้ว่าโรงเรียน
 ไค้อบรมคนไทยให้เป็นพลเมืองที่มีศีลธรรมง่ายต่อการปกครองและบริหารประเทศให้เจริญรุ่งเรือง
 อีกสิ่งหนึ่งที่นากล่าวถึง คือนโยบายการศึกษาของโรงเรียนเซนต์คิกดี (ราชบุรี)
 ประเภทที่คณะมิชชันนารีได้มาก่อตั้งโรงเรียนขึ้นในเมืองไทยนั้น มีแนวนโยบายหลักอยู่ 2
 ประการคือ ประการแรกเพื่อเผยแพร่วิสัยศาสนา ประการหลังเพื่อให้ความรู้วิชาหนังสือ³
 โรงเรียนเซนต์คิกดีเหล่านี้ได้มีส่วนช่วยแบ่งเบาโรงเรียนรัฐบาลในการให้การศึกษาแก่เยาวชน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83 - 84.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.2/5, ตรวจและจัด
โครงการศึกษา, 1 - 12 ร.ศ.111 - 129 (แต่มีใ้ต้นนำออกใช้ก็สิ้นรัชกาลก่อน).

³ ตาค ประทีปะเสน, งานและการศึกษาของสตรีในโรงเรียนกุลสตรีวังหลังและ
หม่อมไค้, พิมพ์นุสรณ์งานสถาปนากิจศพนางสุวรรณ วิภาชนวิทยาลิทธิ 10 มีนาคม 2507
 (พระนคร : โรงพิมพ์หาคไทย กรมราชทัณฑ์, 2507), หน้า 19.

ของชาติเป็นอันมาก และโรงเรียนเซนต์คีกีเหล่านี้อาศัยช่วยผลิตกำลังคนให้แก่ประเทศ ไม่น้อยเลย¹

3. พัฒนาการของหลักสูตรมัธยมศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จาก พ.ศ.2414 ถึง พ.ศ.2427 การศึกษามีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนสามารถอ่านออกเขียนได้คำมคำราแบบเรียน 6 เล่ม ที่พระยาศรีสุนทรโวหารแต่งขึ้นค้างกล่าวแล้วข้างต้น ก็ให้เรียนรู้อเลขและระเบียบวิธีปฏิบัติราชการ² ต่อมาใน พ.ศ.2428 หลักสูตรได้แบ่งออกเป็น 2 ประโยคคือ ประโยคหนึ่งให้สอนแบบเรียนทั้ง 6 เล่มของพระยาศรีสุนทรโวหาร ประโยคสองให้สอนคัดลายมือหวัคและบรรจง เขียนหนังสือ ไขตัววางวรรค ถูกตามใจความไม่ต้องดูแบบ แต่งจดหมาย แต่งแก้กระทู้ความ เลขและบัญชี³ พ.ศ.2434 ได้เพิ่มวิชาไวยากรณ์และการคิดลูกคิด⁴ พ.ศ.2438 หลักสูตรแบ่งเป็น 3 ประโยคคือ ประโยคหนึ่ง 3 ปี ประโยคสอง 3 ปี ประโยคสาม 4 ปี วิชาที่เพิ่มมี พงศาวดาร ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษ⁵ พ.ศ.2445 จึงได้เริ่มมีการแยกแบ่งระดับชั้นออกเป็น ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา มีการแยกประเภทโรงเรียนออกเป็นโรงเรียนสามัญและวิสามัญศึกษา ดังปรากฏในความเห็นที่จะจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการ ดังนี้

¹ กรมวิสามัญศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ, "ความรับผิดชอบของโรงเรียนราษฎร์", ประมวลบทความเกี่ยวกับการมัธยมศึกษา (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 370.

² อารี สัตถหวิ, "วิวัฒนาการของหลักสูตรและระเบียบวิธีการเรียนการสอน" บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา, กรมสามัญศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517), หน้า 271.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.2/2, ร่างกฎที่ 1 เรื่องพิทักษ์ สำหรับการศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ, ร.ศ.111 (พ.ศ.2435), 39/65,

. . . ในการที่จะจัดการศึกษาในพระราชอาณาเขตทั่วไปให้เจริญยิ่งขึ้นนั้น เมื่อต้นปี
 กรมศึกษาธิการได้ดำริจะรูปการศึกษาทั้งปวง จะจัดวางร่างโครงการให้มีระเบียบเป็น
 สามชั้น คือ จะจัดให้การศึกษาเพียงให้มีความรู้เป็นพื้นแก่ราษฎรทั่วไปเป็นขั้นต้น เรียกว่า
ประถมศึกษา แลสอบไล่ประโยค 1 เป็นเสร็จการเล่าเรียนไปคนหนึ่ง ตอนนั้นไปจัดให้
 เป็นการศึกษาชั้นกลางสำหรับให้กุลบุตรได้เล่าเรียนวิชาความรู้อันเป็นกลางทั่วไป เพื่อจะ
 ให้เป็นหนทางสำหรับที่จะทำการงานได้ดีกว่าการทำมาหาเลี้ยงชีพสามัญ คือ จะทำราชการ
 เป็นเสมียน หรือจะไปเข้าโรงเรียนพิเศษอย่างใดก็ได้ให้มีความรู้พิเศษออกไปได้ เรียกว่า
มัธยมศึกษา แลสอบไล่ประโยค 2 แล้วเป็นอันเสร็จการเล่าเรียนไปคนหนึ่ง ตอนนั้นไป
 จัดให้เป็นการศึกษาชั้นสูงสำหรับเรียนภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ หรือวิสามัญศึกษา
 อื่น ๆ ค่ายให้วิเศษสูงขึ้นไป เรียกว่า อุดมศึกษา แลสอบไล่ประโยค 3 แล้วเป็นเสร็จ
 การเล่าเรียนอีกคนหนึ่ง รวมเป็นสามัญบริบูรณ์ ซึ่งกรมศึกษาธิการจะพึงจัดให้เป็นไป
 นอกจากนั้นให้เป็นวิสามัญศึกษามีอีกสามชั้นคือ ประถมศึกษาวิเศษ มัธยมศึกษาวิเศษและ
 อุดมศึกษาวิเศษ สำหรับที่จะไ้รับช่วงแก่ผู้ที่ไม่ปรารถนาจะเรียนสามัญศึกษาให้ตลอดก็ไป
 เข้าเรียนความรู้พิเศษต่าง ๆ ตามสมควรนั้น เช่น กับโรงเรียนมหาดเล็กจะรับผู้ที่สอบไล่
 วิชาสามัญศึกษาได้ถึงประโยค 2 แล้วขึ้นไปนั้นเป็นต้น . . .¹

หลักสูตรในชั้นประถมศึกษามีวิชาหนังสือ เลข บัญชี ภาษา (การเก็บใจความและ
 การแต่งความ) ภูมิศาสตร์ วาดเขียน ชรรถจรिया กายบริหาร ส่วนหลักสูตรในชั้นมัธยมศึกษา
 มีทั้ง 8 วิชาในระดับประถมศึกษา และเพิ่มวิชาพงศาวดาร ความรู้ธรรมชาติ กริยาผู้ค้
 การพระศาสนา การบำรุงร่างกาย²

วิวัฒนาการของหลักสูตรของการศึกษาในรัชกาลนี้จะมีหลักสูตรมัธยมศึกษา (ในขณะนั้น
 คือประโยค 2) คู่ไปกับหลักสูตรระดับประถมศึกษาเสมอมา แต่มัธยมศึกษามีความแตกต่างกว่า
 ประถมศึกษา คือเป็นระดับที่ไม่ใช่การศึกษาภาคบังคับ แต่เป็นการศึกษาภาคที่สนองตอบตาม
 ความต้องการและความสามารถของผู้เรียน เช่น เกี่ยวกับการศึกษาระดับอุดมศึกษา

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507, หน้า 158-159.

² อารี สัตถ์ทวี, "วิวัฒนาการของหลักสูตรและระเบียบการเรียนการสอน" บทเรียน
 จากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา, หน้า 272.

หลักสูตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งหมด 4 ฉบับคือ

- กฎพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ (พ.ศ.2435)
- หลักสูตร พ.ศ.2438
- หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1 ร.ศ.124 (พ.ศ.2448)
- หลักสูตรมูลศึกษาสำหรับเรียนชั่วเวลา 2 ปี หรือ 3 ปี

ทั้ง 4 หลักสูตร แม้จะมีการจัดชั้นของหลักสูตรบางฉบับไว้ว่าชั้นมูลศึกษา หรือประโยคต่าง ๆ ก็ตามที่ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับหลักสูตร พ.ศ.2503 (และ พ.ศ.2520.) แล้ว จักได้ว่าเป็นหลักสูตรที่มีอยู่แต่ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาทั้งสิ้น¹ ในงานวิจัยนี้จึงขอเทียบชั้นกับหลักสูตรปัจจุบัน ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2. แสดงการเปรียบเทียบระดับชั้นที่มีในหลักสูตรทั้ง 4 ฉบับ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับต่าง ๆ กับหลักสูตรปัจจุบัน (พ.ศ.2520)

ชื่อหลักสูตร	พ.ศ.	ระดับชั้นที่มี	เทียบกับปัจจุบัน
1. กฎพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ	2435	มูลชั้นต่ำ 3 ปี มูลชั้นสูง 4 ปี	ประถมศึกษา ประถมศึกษา
2. หลักสูตร พ.ศ.2438	2438	ประโยค 1 3 ปี ประโยค 2 3 ปี ประโยค 3 4 ปี	ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น มัธยมศึกษาตอนปลาย
3. หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1 ร.ศ.124	2448	ประโยค 1 4 ปี มัธยมศึกษา 3 ปี	ประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น
4. หลักสูตรมูลศึกษาสำหรับเรียนชั่วเวลา 2 หรือ 3 ปี	2453	มูลศึกษา 3 ปี	ประถมศึกษา

¹ จมื่นอมร กรุณาภิรักษ์, (แจ่ม สุนทรเวช) "การศึกษาของชาติตอน 1" พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เล่ม 7, (พระนคร : โรงพิมพ์จุฬารัฐสภา, 2513), หน้า 15, ในวงเล็บ พ.ศ.2520 เป็นของผู้เขียน.

รายละเอียดของหลักสูตรบางฉบับที่มีถึงระดับมัธยมศึกษา มีดังต่อไปนี้

3.1 กฎพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลศึกษา ได้ประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษาขึ้นทั้งในกรุงและหัวเมือง เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2435¹ สาเหตุที่มีประกาศตั้งโรงเรียนขึ้นนี้เพราะว่าการศึกษาตามแบบที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2414 ได้จักมาเป็นเวลาถึง 21 ปี ถึงแม้ว่าจะก้าวหน้าขึ้นทั้งการศึกษา ระดับประโยค 1 ประโยค 2 พร้อมกันนั้นทางราชการได้คนมีการศึกษาเข้ารับราชการสมกับพระราชประสงค์บ้างแล้ว แต่ก็ยังไม่แพร่หลายไปยังหมู่ประชาชนชาวไทย ส่วนใหญ่ของประเทศ ถึงข้อความในประกาศว่า

"... มีพระบรมราชประสงค์ที่จะให้เรียนรู้วิชาหนังสือไทย และภาษาต่างประเทศ ซึ่งเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่ว่า เพื่อประกอบกิจการเลี้ยงชีวิตได้โดยสะดวก ด้วยการที่รู้หนังสือนั้นได้ความฉลาดมากยิ่งขึ้นกว่าไม่รู้หนังสือ เพราะวิชาหนังสือนี้เป็นที่ตั้งของวิชาทั้งปวง ผู้ที่จะศึกษาในกิจวิทยาใด ๆ เมื่อรู้หนังสืออยู่เป็นภาคพื้นก่อนแล้วอาจที่จะทราบได้ตลอดและแม่นยำในวิทยานั้น ๆ ทุกประการทั้งจะได้ความฉลาดรอบรู้กิจการต่าง ๆ ทั้งที่ไกลแลที่ใกล้ โดยชัดเจนเป็นความเจริญของประชาราษฎร์ด้วย. . ." ในรัตนโกสินทรศก 110

(พ.ศ.2434) นั้น มีจำนวนนักเรียนชั้นสูงเพียง 201 คน นักเรียนภาษาอังกฤษ 206 คน โรงเรียนสามัญซึ่งได้ตั้งขึ้นไว้ในพระอารามต่าง ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมืองรวม 51 ตำบล มีนักเรียน 2360 คน ยังเป็นการน้อยนักไม่สมควรแก่พระราชทรัพย์ที่จำหน่ายไปและยังไม่แพร่หลายไปโดยล้นสมกับพระราชประสงค์ได้ความซัดซังด้วย เพราะศิษย์วัดมักจะไม่มาเรียนในโรงเรียนหลวง อาจารย์มักสอนเสียเอง ถึงแม้จะให้มาเรียนบ้างก็ผ่อนให้มาเรียนโดยน้อย มีแต่เด็กชาวบ้านที่บิดามารดายอมสมัครให้มาเรียนนั้นเสียโดยมาก แลถึงเด็กชาวบ้านนั้นก็บางทีก็ไม่มา บางทีก็เลยเลิกเรียนเสียทีเดียว ดังนี้ไม่เป็นการแน่นอนลงได้. . ."²

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.2/2, ร่างกฎที่ 1 เรื่องพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลศึกษา, วันที่ 20 มิถุนายน รัตนโกสินทรศก 111. ในวงเล็บของผู้เขียน.

² เอกสารเดียวกัน.

จากประกาศฉบับนี้ได้กำหนดให้โรงเรียนมูลศึกษาชั้นต่ำ โรงเรียนมูลสามัญชั้นสูง สอนตามหลักสูตรซึ่งแจ้งอยู่ในกฎพิทักษ์ทางการศึกษาและหลักสูตรสำหรับโรงเรียนมูลสามัญ

กฎพิทักษ์ทางการศึกษา 1 แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยเรื่องพิทักษ์ทางการศึกษา เป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ

ตอนที่ 2 ว่าด้วยพิทักษ์ทางการศึกษาในโรงเรียนมูลสามัญ ชั้นต่ำอย่างง่าย สำหรับโรงเรียนในชนบท

ตอนที่ 3 ว่าด้วยสถานศึกษาในกรุง

ในตอนที่ 3 นี้ทำให้ทราบถึงการเทียบระดับชั้นของการเรียนตามกฎพิทักษ์ทางการศึกษา 9 ฉบับนี้และการเรียนระดับชั้นที่สูงขึ้นไป ซึ่งยังคงใช้พระราชบัญญัติการสอบวิชา พ.ศ.2433 อยู่ เฉพาะฉะนั้นการศึกษาตามหลักสูตรฉบับนี้ จึงจัดแบ่งระดับชั้นออกเป็น

ก. มูลศึกษา จัดเป็นมูลสามัญ 2 ชั้นเรียน คือ

มูลศึกษาชั้นต่ำ ทั้งตามวัดทั่วไปทั้งในกรุงและนอกกรุง จะเรียกชื่อโรงเรียนตามนามอาจารย์ในวัดหรือนามโรงเรียนอย่างไรก็ได้ คือมีอาจารย์สอนศิษย์ 10 คนขึ้นไป จัดว่าเป็นโรงเรียนหนึ่งแล้ว ใช้เวลาเรียน 3 ปี วิชาที่สอนมี อ่านคิดเลข ใน 4 แม่คือ ขวาก ลม ถูณ หาร ธรรมจรียา การสอบไล่จะสอบตามแบบเรียนเร็ว เรียกการสอบไล่ประโยคนี้ว่า "ประโยคก่อน" เมื่อผู้เรียนสอบไล่ผ่านแล้วประสงค์จะเรียนต่อก็เรียนต่อไปในมูลศึกษาชั้นสูง และโรงเรียนชั้นกลางขึ้นไปตามลำดับได้

มูลศึกษาชั้นสูง สอนตามหลักสูตร (กฎพิทักษ์ทางการศึกษา) คือ สูงกว่ามูลศึกษาชั้นต่ำ การสอนก็ยอมให้สูงยิ่งขึ้นไป คือ เขียน อ่าน แต่งข้อความ ไวยากรณ์ คิคเลข ประวัติศาสตร์ (พระราชพงศาวดาร) ภูมิศาสตร์ ธรรมจารี (ธรรมจรียา) วิทยาการ

ตามแบบเรียน เป็นต้น เวลาสอบไล่ให้สอบไล่ตามประโยค 1 (ตาม พ.ร.บ. การสอบวิชา พ.ศ. 2433)

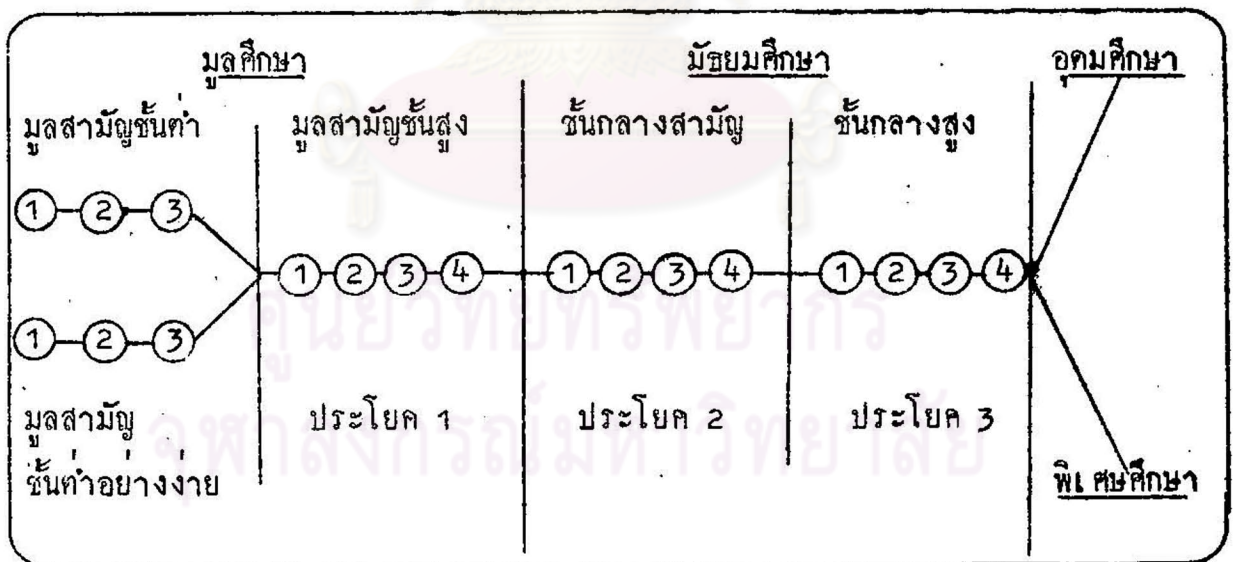
ข. มัธยมศึกษา

ในช่วงปีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาหรือการจัดชั้นกลาง แบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ

-โรงเรียนชั้นกลางสามัญ กำหนดให้เรียน 4 ปี การสอบต้องสอบตามหลักสูตร วิชาชั้นสูง และภาษาอังกฤษ คือ สอบไล่ประโยค 2

-โรงเรียนชั้นกลางสูง กำหนดเวลาเรียน 3 ปี สอบไล่ตามประโยค 3 ชั้นนี้ เรียนวิชาชั้นสูงขึ้นไปเพื่อที่จะเข้าวิทยาลัย ไปเรียนเมืองนอก หรือออกทำการงานได้ ลักษณะการศึกษาในช่วงนี้ ดูได้จากแผนภูมิที่ 2

แผนภูมิที่ 2 แสดงการศึกษาในช่วงระยะเวลาที่ไขกฎพิกัดสำหรับการศึกษาเป็นหลักสูตร

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.1/3 เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ, เรื่องราชการในกรมศึกษาธิการ ปี 1250 - 108 - 110 (มค. 107 - 6 พย.111).

3.1.1 ความมุ่งหมาย กฎพิทักษ์สำหรับการศึกษา เป็นหลักสูตรนั้นไม่ได้ กำหนดความมุ่งหมายของการศึกษาเอาไว้ แต่ถือว่าในระยะเวลาที่ไขกฎพิทักษ์การศึกษาอยู่นี้ ความมุ่งหมายของการศึกษาได้กำหนดไว้แล้วใน "ประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษา" ดังนี้

. . . มีพระบรมราชประสงค์ที่จะให้เรียนรู้อาษาหนังสือไทย แลภาษาต่างประเทศ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ เพื่อกได้ประกอบกิจการเลี้ยงชีวิตได้โดยสะดวก เพราะวิชา หนังสือนี้เป็นที่ตั้งของวิชาทั้งปวง ผู้ที่จะศึกษาในกิจวิทยาใด ๆ เมื่อรู้หนังสืออยู่เป็น ภาคพื้นก่อนแล้ว อาจที่จะทราบได้ตลอดแลแม่นยำในวิทยานั้น ๆ ทุกประการ ทั้งจะได้ ความฉลาดรอบรู้กิจการต่าง ๆ ทั้งที่ไกลแลที่ใกล้โดยชัดเจนเป็นความเจริญของ ประชากรราษฎรกาย. . .¹

จึงสรุปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ ที่จะให้ราษฎรได้รับ โอกาสในการศึกษาโดยทั่วถึงกัน และได้รับความรู้จากการ เรียนเพื่อจะได้ เป็นประโยชน์ในการประกอบอาชีพต่อไป

3.1.2 เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียน

เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียนเท่าที่พบในกฎพิทักษ์สำหรับการศึกษา เป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญศึกษานี้ ยังไม่พบเรื่องของมัธยมศึกษาชั้นกลางสามัญและ ชั้นกลางสูง ตามแผนภูมิที่ 1 เลย แต่สามารถศึกษาจากเนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียนได้จาก โรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำ 3 ปี กับโรงเรียนมูลสามัญชั้นสูง 4 ปี โดยศึกษาพอเป็นแนวทาง ได้ว่ากิจการมัธยมศึกษาในโรงเรียนใดถ้ามีชั้นก็พออนุมานได้ว่า คล้ายคลึงเช่นเดียวกับการศึกษา ระดับมูลศึกษา เช่นเดียวกัน จะต่างกันก็เฉพาะเนื้อหาวิชาและจำนวนชั่วโมงทางวิชาการที่เพิ่มขึ้น และเข้มข้นในทุก ๆ ด้าน

¹ คณะกรรมการจัดงานฉลอง ฯ, เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษา" (วันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) หน้า 160.

ในกฎพิทักษ์ทางการศึกษา ใ้แบ่งโรงเรียนออกเป็น 2 ชนิดคือ โรงเรียนตามกฎที่ 1 ใ้แก่โรงเรียนมูลสามัญดาจมีชั้นมูลสามัญชั้นต่ำชั้นเดียว หรือมีมูลสามัญชั้นสูงรวมกัวยกใ้ โรงเรียนชนิดนี้ หลักสูตรหรือกฎพิทักษ์ทางการศึกษา ใ้กำหนดวิชาและอัตราเวลาเรียนไว้ยั้งละเอียก คังการางที่ 3

การางที่ 3. แสดงวิชาและอัตราเวลาเรียนในโรงเรียนมูลสามัญ

วิชา	เวลาเรียนเป็นชั่วโมงต่อสัปดาห์	
	โรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำ 3 ปี	โรงเรียนมูลสามัญชั้นสูง 4 ปี
ธรรมจารี	2	2
อ่าน	16	10
เขียน		
แต่งความ		
ไวยากรณ์	8	6
เลขวิธี		
ภูมิศาสตร์	—	4
พงศาวดาร		
วิชาการ	—	2
เขียนรูปภาพ	—	2
ขับร้อง	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
รวม	$27\frac{1}{2}$	$27\frac{1}{2}$

ที่มา ลักดา สุวรรณกุล, "พัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในประเทศไทย" โดยคำนวณจากบัญญัติเวลาเรียนในการศึกษาวิชาต่าง ๆ ซึ่งต้องเรียนในสัปดาห์ละ 1.

วิชาดังปรากฏในตารางนี้ ในระดับมุดสามัญชั้นสูง หลักสูตรยังสามารถยืดหยุ่นได้ตามภูมิประเทศและความสามารถของครู คือถ้าในแขวงคำบไลคที่มีครูสอนภาษาอังกฤษ การช่างฝีมือ การเพาะปลูกและการค้าขาย วิชาใดวิชาหนึ่งก็จัดสอนเพิ่มเติมได้ ส่วนโรงเรียนที่ตั้งในวัดตามแขวงคำบไลคต่าง ๆ นั้น จะสอนชนิดง่ายก่อนก็ได้ และอาจเพิ่มวิชาซับซ้อนเข้าอีกวิชาหนึ่งก็ได้¹

มีการกำหนดเวลาเรียนและวันหยุดในรอบปีของโรงเรียนทั้ง 2 ชนิดไว้ด้วยกัน ดังนี้คือ ให้มีวันเรียนไม่เกินกว่า 40 สัปดาห์ การปิดภาคปีหนึ่งจะหยุดประมาณ 2 เดือน คือระยะปีใหม่กับออกพรรษาครั้งละ 1 เดือน นอกนั้นก็หยุดทุกวันพระ และวันเทศกาลหรือนักชกฤกษ์ต่าง ๆ เช่น วิสาขบูชา เข้าพรรษา และวันสารท หยุดครั้งละ 2 วัน วันเฉลิมพระชนมพรรษาหยุด 3 วัน ถ้าเป็นโรงเรียนที่ตั้งตามวัดอาจหยุดวันโกนตอนบายครั้งวันด้วยก็ได้

ฉะนั้นวันเรียนจริง ๆ ในรอบปีของหลักสูตรฉบับนี้ จึงมีวันเรียนประมาณ 200 วันเศษ และสามารถยืดหยุ่นได้ทั้งเนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียนให้เหมาะสมแก่สภาพท้องถิ่น ซึ่งถือว่าหลักสูตรฉบับแรกได้เริ่มต้นองค์ประกอบความนี้ไว้อย่างดีพอควร

3.1.3 กระบวนการเรียนการสอน

ในหลักสูตรได้กำหนดการสอนไว้โดยใช้แบบเรียนตามพิถศึกษา² โรงเรียนที่อยู่ในแขวงกรุงเทพฯ เจ้าพนักงานกรมศึกษาธิการจะต้องไปตรวจการเรียนการสอนเดือนหนึ่งไม่น้อยกว่า 2 ครั้ง ถ้าเป็นที่หัวเมืองผู้ว่าราชการเมืองต้องตั้งกรรมการไปตรวจ เช่นเดียวกับโรงเรียนในแขวงกรุงเทพฯ³ จึงนับได้ว่าเมื่อมีการตรวจการเรียนการสอนเช่นนี้ ย่อมทำให้การเรียนการสอนในโรงเรียนต่าง ๆ เป็นไปในแนวเดียวกันมากขึ้น ถ้าเจ้าหน้าที่ไม่ปล่อยปละละเลยหน้าที่เสียก่อน และกิจการการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจะมีเฉพาะในแขวงกรุงเทพฯ เท่านั้น ส่วนในหัวเมืองยังไม่มีเพราะอยู่ในระยะเริ่มต้น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.1/3, เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ, ราชการในกรมศึกษาธิการปี 1250 - 108 - 110 (มค.107 - 6 พย. 111).

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 97.

³ เรื่องเดียวกัน.

การศึกษาเท่าที่ได้จัดทำโดยลำดับนั้น ยังมีข้อขัดข้องในเรื่องครูที่จะสอน กล้วยครู ในเวลานั้นยังไม่มีความรู้ความชำนาญพอที่จะเป็นครูได้ก็ตามแผนการศึกษาที่จะจัดทำตามกฎพิทักษ์ สำหรับการศึกษา พระเจ้าน้องยา กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระดำริจะจัดการฝึกหัดครู แต่ยังมีได้ทันจัดพระองค์ก็ต้องย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ได้ดำเนินการนี้ต่อมา ได้นักเรียนฝึกหัดครูสำเร็จออกมาจำนวนมากพอควร กิจการโรงเรียนฝึกหัดครูเจริญขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นได้ใน พ.ศ.2439 ว่ามีนักเรียนเพิ่มขึ้นถึง 26 คน (พ.ศ.2435 แรกตั้งมีนักเรียน 3 คน) การสอนของโรงเรียนได้ขยายสูงขึ้นจนสามารถเปิดแผนกฝึกหัดครูมัธยมขึ้นได้ใน พ.ศ.2446¹

เมื่อมีกิจการฝึกหัดครูขึ้นย่อมมีผลต่อการพัฒนาการเรียนการสอนในโรงเรียนติดตามมา ดังปรากฏว่าการสอนของครูจะสอนตามแบบที่กำหนดไว้ในแต่ละวิชา (ตามตารางที่ 3) คือครูจะต้องสอนโดยการอธิบายสิ่งต่าง ๆ ให้นักเรียนเข้าใจได้ง่าย² ข้อที่น่าสังเกตอีกประการคือได้กำหนดไว้ว่าครูผู้สอนจะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้สมควร เป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็กนักเรียนด้วย³ เรื่องนี้ตอมนับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะเป็นการจัดการศึกษาในระยะต้น จึงจำเป็นต้องปลูกศรัทธาจากประชาชน การศึกษาในระยะนี้จึงถือว่าครูเป็นตัวละครสำคัญในการเรียนการสอนที่ทางการเน้นเป็นอย่างมาก โดยครูมีแนวการสอนจากแบบเรียน (ในแบบเรียนจะมีคำอธิบายแนะนำวิธีสอนประกอบอยู่ด้วย) พร้อมกันนั้นยังมีเจ้าพนักงานในกรมออกไปตรวจการเล่าเรียนและแนะนำวิธีสอนตามแบบหลวงด้วย⁴

¹ เรื่องเดียวกัน.

² ลักดา สุวรรณกุล, "พัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 48.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

3.1.4 การประเมินผล

การประเมินผลได้ถือตามพระราชบัญญัติการสอบวิชาที่ ประกาศใช้เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) ดังความว่า

...บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า การเล่าเรียนก็เจริญแพร่หลายขึ้นมาก วิชาที่สอบยังน้อยชั้นแลยังคับแคบ ควรจะแก้ไขให้ดีขึ้นได้ตามสมควรแก่กาลสมัย... จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติดังต่อไปนี้...

ข้อ 2 การสอบวิชาในภาษาไทยให้กำหนดเป็น 3 ชั้น คือประโยคที่ 1 ชั้น 1 ประโยคที่ 2 ชั้น 1 ประโยคที่ 3 ชั้น 1 วิชาที่จะสอบทั้ง 3 ชั้นนี้เป็นความรู้ยากขึ้นไปเป็นลำดับ... ชั้นประโยคที่ 2 สอบความรู้ไวยากรณ์ตลอด อักษรวิธี อ่านหนังสือใบบอกรายงานแลเทศนาวรรณกาพย์กลอน โคลงฉันทลักษณ์ ท่องได้ทุกอย่าง แต่งจดหมายแลหนังสือเรื่องต่าง ๆ ได้ ลายมือเขียนด้วยเส้นหมึก เป็นตัวหวัดบรรจงเรียบไคยนกระคายไม่มีบรรทัด วิชาเลขรู้ตลอดมาตราวิธี

ชั้นประโยคที่ 3 ความรู้ไวยากรณ์ ตลอดควจิวิภาควากยสัมพันธ์ชั้นหลักษณ แลรู้ข้อความ เรียงความ แต่งกาพย์ กลอน โคลง ฉันท เป็นทุกอย่าง อธิบายเรื่องโดยบรรยายโวหารแลสนทนาโต้ตอบ ทั้งเทศนาโวหาร ลายมือเขียน เรียบแลเร็ว วิชาเลขรู้ตลอดเศษวิธี แลลูกคิดตลอดทั้งวิธีทำบัญชี แลรู้จักทำ ตารางบัญชีต่าง ๆ

ข้อ 3 การสอบวิชาความรู้ภาษา ในภาษาอังกฤษนั้น ให้กำหนดเป็น 6 ชั้น (คือ Standard) เรียกว่าชั้นที่ 1 แลชั้นที่ 2 ที่ 3 ไปโดยลำดับ

ชั้นที่ 1 สอบอ่านอย่าง 1 เขียนหนังสือให้ถูกต้องคำอย่าง 1 ฝีมือเขียนหนังสืออย่าง 1 แปลคำภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยอย่าง 1 แปลคำภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษอย่าง 1 ไวยากรณ์อย่าง 1 วิชาคิดเลขอย่าง 1 รวม 7 อย่างด้วยกัน

ชั้นที่ 2 สอบทั้ง 7 อย่าง ๆ ชั้นที่ 1 แลเติมเรียงความในภาษาอังกฤษอย่าง 1 สอบความรู้ที่จะพรรณนาลักษณะสิ่งของในภาษาอังกฤษด้วยอย่าง 1 จึงเป็น 9 อย่างด้วยกัน

ชั้นที่ 3 สอบทุกอย่างเท่าชั้นที่ 2 ต่างแต่ที่ยากขึ้น

ชั้นที่ 4 สอบทุกอย่างเท่าชั้นที่ 3 เปลี่ยนแค่สอบความรู้ที่จะพรรณาลักษณะ
สิ่งของเป็นสอบความรู้วิชาภูมิศาสตร์

ชั้นที่ 5 สอบอ่านอย่าง 1 แปลความภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยอย่าง 1
แปลความภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษอย่าง 1 ไวยากรณ์อังกฤษอย่าง 1 เรียง
ความภาษาอังกฤษอย่าง 1 วิชาคิเลขอย่าง 1 วิชาภูมิศาสตร์อย่าง 1 รวม
7 อย่างด้วยกัน

ชั้นที่ 6 สอบทุกอย่าง อย่างชั้นที่ 5 เพิ่มสอบความรู้พงศาวดารต่างประเทศ
ความรู้เหตุแฉะเรื่องราวของการค้าขาย ความรู้ดาราศาสตร์ และ
สรีรศาสตร์ด้วย

ข้อ 4 แบบแลวิธีสำหรับสอบวิชาในภาษาไทยทั้ง 3 ประโยค แลสอบ
ส่วนในภาษาอังกฤษทั้ง 6 ชั้น ตามซึ่งกำหนดไว้ในข้อ 3 นั้น ให้กรมศึกษาธิการ
เป็นพนักงานจัดแลออกประกาศกำหนดลักษณะที่เป็นจะสอบได้แลไม่ได้ แลแบบวิธี
สำหรับสอบนั้น ให้กรมศึกษาธิการเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้เป็นคราว ๆ ตามสมควร

ข้อ 5 อธิบดีกรมศึกษาธิการ ต้องเลือกอาจารย์ ซึ่งจะเป็นผู้สอบวิชา
นักเรียน นำรายชื่อขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อได้รับพระราชทานพระบรม
ราชานุญาต ก่อนคราวสอบวิชาทุกคราว แลจัดแบ่งการสอบวิชา เป็นกองเดี่ยว
หรือหลายกองตามสมควร แต่ในกองหนึ่งต้องมีอาจารย์ผู้สอบไม่ต่ำกว่า 3 คน

ข้อ 6 การสอบวิชาตามที่กำหนด ในพระราชบัญญัตินี้ ให้สอบปีละ 2
คราว คือในเดือนตุลาคมคราว 1 ในเดือนมีนาคมคราว 1 เว้นแต่จะมีการ
ขัดขวาง งดงดเสียคราว 1 หรือเลื่อนไปเดือนอื่นก็ให้อธิบดีกรมศึกษาธิการ
ประกาศกำหนดเลื่อนวัน หรือมอกงการตามควร แต่ประกาศกำหนดวันสอบวิชา
ต้องออกก่อนวันกำหนดไม่ต่ำกว่า 15 วัน เพื่อให้นักเรียนรู้ทั่วกันได้ทุกคราว

ข้อ 7 ในการสอบวิชาปีละ 2 คราวนี้ จะสอบที่แห่งใดซึ่งเป็นที่กลาง
ให้นักเรียนรวมกันมาสอบวิชาที่นั้น หรือผู้จะสอบไปสอบที่ในโรงเรียนใด เฉพาะ
แต่นักเรียนในโรงเรียนนั้นแล้วแต่อธิบดีกรมศึกษาธิการจะเห็นสมควร แลกำหนด

แจ้งไปในประกาศกำหนดเวลาสอบวิชา

ข้อ 8 ผู้ที่จะสอบได้นี้ เป็นคนกรมใดกรมหนึ่งก็ตาม เป็นผู้ที่ได้เรียนตามโรงเรียนต่าง ๆ นอกจากโรงเรียนหลวงก็ตาม เข้าสอบไล่ตามความประสงค์ทั้งสิ้น

ข้อ 9 นักเรียนนอกสอบไล่ตลอดวิชาถึงประโยคไหนก็ได้ ก็ให้กรมศึกษาธิการทำประกาศนียบัตรลงชื่ออธิบดีกรมศึกษาธิการ และอาจารย์ผู้สอบวิชาให้เป็นสำคัญแก่นักเรียนนั้น

ข้อ 20 บรรดานักเรียนที่สอบวิชาในภาษาไทยไล่ตลอดชั้นประโยคที่ 2 ขึ้นไป แลนักเรียนซึ่งสอบวิชาภาษาอังกฤษไล่ตลอดชั้นที่ 4 ขึ้นไป ถ้าเป็นบุตรหมู่แพร์หลวง กรมใด ๆ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พินหนุพินสักใดทุกคน ถ้าเป็นคนแขนขาพิการก็โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศนียบัตรนั้นแทนตัวคุมสักใดตลอดไป ผู้ที่พินหนุพินสักแล้วจะไปทำมาหากินตามลำพังไม่รับราชการก็ได้ แต่ต้องมีสังกัดขึ้นอยู่ในกรมศึกษาธิการ...¹

สรุป กฎพิทักษ์การศึกษาถือได้ว่าเป็นหลักสูตรฉบับแรกของไทย ถึงแม้จะไม่สมบูรณ์ในแง่ความมุ่งหมายและการประเมินผลก็ตามที่ แต่หลักสูตรฉบับนี้ก็ยังมีนัยว่าเกือบสมบูรณ์ เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับฉบับอื่น ๆ ที่มีขึ้นในระยะหลัง หลักสูตรฉบับนี้ยังเป็นเรื่อง que เริ่มจากระดับผู้บริหาร ระดับสูงลงสู่ระดับล่าง เหมือนประกาศการเรียน พ.ศ.2428 และพระราชบัญญัติการสอบวิชา พ.ศ.2433 กว้างและถ้านการเรียนการสอนยังคงยึดแบบเรียนเป็นหลัก

3.2 หลักสูตร พ.ศ.2438

หลักสูตรฉบับนี้มีคุณสมบัติที่ไม่สมบูรณ์เท่าที่ควรจะเป็นในแง่รายละเอียด แต่ถ้าดูจากแผนภูมิในเรื่องระดับชั้นแล้วจะพบว่า หลักสูตรฉบับนี้มีประโยค 2 ประโยค 3 อย่างชัดเจน ซึ่งถือเข้าสายระดับมัธยมศึกษา (ดูจากแผนภูมิที่ 2) และหลักสูตรฉบับนี้เป็นผลมาจากการนำพระราชบัญญัติการสอบวิชา พ.ศ.2433 มาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจากเดิม คือ

¹ คณะกรรมการจัดงานฉลอง ฯ, เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 134 - 137.

ประโยค 1 ประโยค 2 ใช้เวลา 4 ปี และประโยค 3 ใช้เวลา 3 ปี รวมแล้วจะใช้เวลาเรียน 11 ปี แต่หลักสูตร พ.ศ.2438 ใช้เวลาเรียนเพียง 10 ปี ลดจากเดิม 1 ปี และกำหนดชั้นเรียนของแต่ละประโยคคือ ประโยคหนึ่ง 3 ชั้น ประโยคสอง 3 ชั้น และประโยคสาม 4 ชั้น¹ ดังแผนภูมิที่ 3

แผนภูมิที่ 3. เปรียบเทียบการเรียนตามหลักสูตร พ.ศ.2438 กับกฎพิทักษ์
สำหรับการศึกษา

	ประโยค 1	ประโยค 2	ประโยค 3
ตามกฎพิทักษ์.	① ② ③ ④	① ② ③ ④	① ② ③
ปรับปรุงตาม หลักสูตร พ.ศ.2438	① ② ③	① ② ③	① ② ③ ④

3.2.1 ความมุ่งหมาย ความมุ่งหมายของหลักสูตรฉบับนี้ไม่มีอะไรใหม่ขึ้น เพราะไม่มีข้อความใดในหลักสูตรที่รั้งคกลงไป เพียงแต่กล่าวเฉพาะการจัดชั้นเรียนและวิชาที่จะต้องเรียนในแต่ละชั้น แต่ที่ทราบคือเป็นผลมาจากพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ.2433 ซึ่งนำมาเปลี่ยนแปลงให้ปฏิบัติได้ดียิ่งขึ้น¹ จึงอนุมานว่า ความมุ่งหมายของหลักสูตรฉบับนี้เป็นไปแบบเดิม คือมุ่งทะนุบำรุงการเล่าเรียนวิชาให้เจริญขึ้นดังกล่าวนั้นแล้วข้างต้น
ในข้อ 3.1.1

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, หน้า ๙.1, เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ, รายงานกรมศึกษาธิการ ร.ศ.117 (20 กค.118), ที่ 46/156 ลว. 14 กค. ร.ศ.118, เล่ม 3, เอกสาร ๙.1/53.

3.2.2 เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียน

หลักสูตรฉบับนี้มีได้กำหนดอัตราเวลาเรียนไว้ มีแต่แบ่งรายวิชาที่จัดสอนตามชั้นต่าง ๆ ดังปรากฏในตารางที่ 4 (คัดเฉพาะประโยค 2)

ตารางที่ 4 แสดงวิชาที่จัดสอนในชั้นประโยค 2 ประโยค 3 ตามหลักสูตร พ.ศ. 2438¹

วิชา	ประโยค 2			ประโยค 3				คำอธิบาย
	ชั้น 1	ชั้น 2	ชั้น 3	ชั้น 1	ชั้น 2	ชั้น 3	ชั้น 4	
อ่าน	△	△	△	△	△	△	△	รูปสามเหลี่ยม △ หมายถึงวิชาที่จัดสอนในชั้นนั้น ๆ ที่เว้นว่างไว้ คือไม่มีกำหนดไว้. △ เป็นวิชาที่มีทั้งระดับต้นและมัธยมศึกษา
เขียนตามคำบอก	△	△	△					
ลายมือ	△	△	△					
ไวยากรณ์	△	△	△	△	△			
เลข			△		△	△		
เลขและบัญชี	△	△		△				
เรียงความ	△	△						
ย่อความและทานหนังสือผิด			△					
ย่อความเรียงความ				△				
แต่งความย่อความเรียงความ					△			
ไวยากรณ์และแต่งความ						△		
แต่งความ							△	
ภาษาบาลีและเลือก 1 ภาษา คืออังกฤษหรือมลายู				△	△	△	△	
พีชคณิต				△	△	△	△	
โคสมাত্র(เรขาคณิต)				△	△	△	△	
ภูมิศาสตร์				△	△	△	△	
ศาสตร์(วิทยาศาสตร์)				△	△	△	△	
วาดเขียน								

¹ ลัดดูคา สุวรรณกุล, "พัฒนาการของหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาในประเทศไทย", หน้า 52

เนื้อหาวิชาประโยค 2 นี้ ดังข้อความในแจ้งความกรมศึกษาธิการ เมื่อ 16 มิถุนายน ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ดังความว่า ". . .นักเรียนที่เรียนชั้นมัธยมศึกษา ให้เข้าสอบไล่วิชาประโยค 2 นั้นหนึ่ง. . ."¹

แสดงให้เห็นว่าประโยค 2 นั้นถือเป็นการศึกษาระดับกลาง คือ มัธยมศึกษา และตามพระราชบัญญัติการสอบวิชา พ.ศ.2433 นักเรียนที่สอบไล่ได้ประโยค 2 แต่เดิม ใ้รับการยกเว้นพ้นจากสังกัดกรม² จึงนับว่าประโยค 2 นี้มีความหมายมากในสมัยนั้น

เนื้อหาวิชาตามหลักสูตร พ.ศ.2438 สำหรับชั้นประโยค 2 ประโยค 3 มีดังต่อไปนี้

. . .ประโยค 2 ชั้น 1

อ่านพระราชบัญญัติพงศาวดารราชวงศ์ปัจจุบันนี้ (อ่านจบแล้วเล่าเรื่องปากเปล่า)

เขียนตามคำบอก จากหนังสืออ่านเล่มอื่น ๆ ก็ได้ แต่ต้องยากกว่าประโยค 1 ชั้น 3

ลายมือ ต้องเขียนให้เร็วและเรียบร้อย

ไวยากรณ์ จบแบบเรียนเร็วเล่ม 3

เรียงความ แต่งเรื่องที่เข้าหลวงสอบไล่อ่านให้ฟัง

ย่อความ และทานหนังสือคัดอย่างง่าย ๆ

เลข บวก ลบ คูณ หหาร มาตราเงินสยาม น้ำหนักและวัด ทำบัญชีเงิน
หา ห.ร.ม. และ ค.ร.น. บวก ลบ คูณ หหาร เศษส่วนอย่างง่าย ๆ บัญญัติไตรยางค์
ชั้นเดียว ทำโจทย์ฝึกหัดในเลขที่เรียนมาแล้ว

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.2/6, แจ้งความ
กรมศึกษาธิการว่าด้วยการสอบไล่วิชา วันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.121.

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 107.

ประโยค 2 ชั้น 2

อ่านพระราชพงศาวดารพิสดารเล่ม 1 (อ่านจบแล้วเล่าเรื่องปากเปล่า)
เขียนตามคำบอก จากหนังสืออ่านหรือเล่มใด ๆ ก็ได้ แต่ต้องยากกว่า

ชั้น 1

ลายมือ ต้องเขียนให้เร็วและเรียบร้อย

ไวยากรณ์ วจวิภาคตอนที่ 1, 2, 3

เรียงความ เรียงความเรื่องง่าย ๆ

ย่อความ และทานหนังสือนิค

เลข ทศนิยม (เว้นเศษสิบอย่างไม่รวม) แปลงเศษสิบเป็นเศษส่วน

แปลงเศษส่วนเป็นเศษสิบ บวก ลบ คูณ หหาร เศษสิบ แลกเงินเหรียญนก
กัมทำบัญชีเงินเหรียญนก และเงินสยามด้วย บัญญัติไตรยางศ์ขั้นเดียว วิธีคอก-
เบี้ยอย่างคอกคองตัน ร้อยลด (เปอร์เซ็นต์) หักทำโจทย์เลขเศษสิบและเศษส่วน
กับโจทย์ฝึกหัดในเลขที่เรียนมาแล้ว

ประโยค 2 ชั้น 3

อ่านพระราชพงศาวดารพิสดารเล่ม 2 (อ่านจบแล้วเล่าเรื่องปากเปล่า)

เขียนตามคำบอก จากหนังสือเล่มใดก็ได้ แต่ยากกว่าชั้น 2

ลายมือ

เขียนเร็ว	30	} ค่าตอมินิตเป็น	เอก
	25		โท
	20		ตรี
	15		จัตวา

ไวยากรณ์ วจวิภาคตอนที่ 4

ย่อความ เรียงความ ทานหนังสือนิค

เลข เศษสิบและเศษส่วนจนครบวิธี บัญญัติไตรยางศ์ตั้งแต่ 2 ชั้นขึ้นไป

คอกเบี้ยอย่างคอกคองตัน วิธีคิดต้นทุนและกำไรการค้าขาย วิธีเฉลี่ย วิธีแลกเงิน
วิธีเสนารูป 4 เหลี่ยมผืนผ้า 4 เหลี่ยมจตุรัส 3 เหลี่ยม และกลม วิธีหน้าไม้ ให้ทำ
โจทย์ฝึกหัดในเลขที่เรียนมาแล้ว

ประโยค 3 ชั้น 1

อ่าน หนังสือชั้นสูง เล่มหนึ่งเล่มใดในภาษาไทย อ่านแล้วบอกใจความ
ได้ควยปากเปล่า.

ไวยากรณ์ อักษรวิธีกาศันภาค 2

ย่อความ เรียงความ ตามหัวข้อที่ข้าหลวงจะให้

ภาษา ภาษาบาลี (ต้องเรียนทุกคนในทุก ๆ ชั้น) กับทั้งเลือกเรียน
อีกภาษาหนึ่ง ในภาษาต่อไปนี้ด้วย 1. ภาษาอังกฤษ (เรียนมันโคเล่ม 1 และ 2)
2. ภาษามลายู (ตำรามลายูเล่ม 1 กับคำพูดที่ง่าย ๆ)

เลข วิธีคิด 2 ชั้น บัญชีและบิลต่าง ๆ วิธีแบ่งส่วนต่าง ๆ และปรอท-
เนอซีป ซาคทุน ไคกำไร เฉลี่ย ร้อยลด ราคาในเงินปัจจุบัน คิสเคาน์
สแควรูท รังวัดพื้นที่ต่าง ๆ

พีชคณิต บวก ลบ คูณ หหาร วิธีใช้เครื่องหมายและวงเล็บ

โคมาคร (บุคคลิก) เล่ม 1 ตั้งแต่ต้นจนจบบทที่ 26 กับทำโจทย์ง่าย ๆ
ที่เรียนมาแล้ว

ภูมิศาสตร์ 1. ภูมิศาสตร์ฟิสิกส์ แพลนและแผนที่ 2. ภูมิศาสตร์สยาม
และเมืองใกล้เคียง

ศาสตร์ ให้มีบทเรียนด้วยสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของโลก เช่น ผนตัก
ฟ้าร้อง ลึก 30 บท

วาดเขียน มือเปล่ากับเขียนมีสเกล

หมายเหตุ ภาษาต่างชาติที่เรียนทุก ๆ ภาษา จะต้องเรียนต่อไปจน
ตลอดชั้นข้างหน้า

ประโยค 3 ชั้น 2

อ่าน อย่างชั้น 1

ไวยากรณ์ วากยสัมพันธ์

แต่งความ ย่อความ เรียงความ

ภาษา 1. ภาษาบาลี 2. ภาษาอังกฤษ (มันโคเล่ม 3 เล่ม 4)
3. ภาษามลายู (หนังสือเรียนเล่ม 2 ตามคำบอก กับหัดพูดภาษา)

เลข เลขชั้น 1 ต้องผสมของต่างกัน วิชิลูกโซ่ นายหน้าผู้รับการ
และรับอินซัวรัน หนึ่งส่วนเออะลูชัน คุณทวิเท่าตัว คิวบ์รูต และที่โซ่ของคิวบ์รูต
วัดน้ำหนักรูปพรรณต่าง ๆ

พีชคณิต แฟกเตอร์ ห.ร.ม. ค.ร.น. อีเกวชันง่าย ๆ กับโจทย์ด้วย
โคมาตร เล่ม 1 กับโจทย์ต่าง ๆ

ภูมิศาสตร์ ทวีปเอเชียและยุโรป เขียนแผนที่
ศาสตร์ บทเรียนด้วยของ พีชศาสตร์ และสัตว์
วาดเขียน มือเปล่าจากรูปของจริง กับเขียนมีสเกล

ประโยค 3 ชั้น 3

อ่าน อย่างชั้น 2

ไวยากรณ์ และแต่งความ 1. ฉันทลักษณ์ 2. เรียงความจากหัวข้อ
ที่ยากขึ้นไป เช่นปอลิสิกอลอคอนอมี สมบัติวิเคราะห์ มอแรลลิตี้ ชรรมจริยา
หน้าที่ของราษฎรที่จะต้องกระทำ ฯลฯ

ภาษา 1. บาลี 2. อังกฤษ (บันไดเล่ม 5 อ่านและแปลหนังสือที่ให้
เรียนแปล และเรียงความ หักพูด) 3. มลายู (เล่ม 3 หักพูดภาษา เขียน
ตามคำบอก แปลมลายูเป็นไทย)

เลข ที่เรียนมาแล้วทั้งหมด

พีชคณิต เมตริก ซิสเต็ม ถึง ควอดแคร์คติก-อีเกวชัน และทำโจทย์
ด้วย

โคมาตร เล่ม 2 และโจทย์ในเล่ม 1 เล่ม 2

ภูมิศาสตร์ 1. ของโลก 2. เขียนแผนที่จากสมอง...¹

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 108-112

3.2.3 กระบวนการเรียนการสอน

การเรียนการสอนในระยะที่ใช้หลักสูตร พ.ศ.2438 นี้ พบจากรายงานของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณณ์ ว่าวิธีการสอนของครูไม่เป็นแบบแผนแน่นอน การจัดชั้นเรียนไม่มีความแน่นอนแล้วแต่ครูจะจัดกันเอง คือบางโรงเรียนก็ถือว่าชั้นหนึ่งของประโยคนั้น ๆ เป็นพวกที่เรียนดี แต่บางแห่งจะถือว่าชั้นสอง ชั้นสาม ตามหลักสูตรเป็นกลุ่มที่นักเรียนดีกว่า¹ แสดงให้เห็นว่า หลักสูตรยังมีไต่บังชี้ให้ชัดเจน หรือมีฉันทน์ก็เนื่องจากไม่มีการประชุมชี้แจงให้บรรดาครูอาจารย์ได้ซักซ้อมความเข้าใจกันก่อนที่จะสอน ความประพฤติกในการเรียน เช่น การสูบบุหรี่ นั่งดู ยังขาดระเบียบวินัยทั้งนักเรียนและครู อาทิเช่น ครูไม่รับผิดชอบในการสอน ปล่อยให้เด็กท่องสูตร เลขตามลำพัง (ซึ่งปัญหานี้ปัจจุบันมีชี้แจงไม่มีคังปรากฏขยับอ ย ๆ จากปากคำของผู้บริหารการศึกษาที่ได้ไปตรวจโรงเรียน) สภาพการเรียนการสอนในสมัย พ.ศ.2438 มีสภาพอย่างที่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณณ์ ได้รายงานมาและอีกประการคือ บางวิชาที่สอนนอกอัตราเวลาเรียน บางโรงเรียนก็นำมาสอนในเวลาเรียน²

อีกประการหนึ่งที่พอจะช่วยให้เห็นสภาพการเรียนการสอนในแนวใหม่ในสมัยนั้น คือ กระทรวงศึกษาได้จ้าง มีสเตอร์ คับลยู. บี. ยอนสัน (W.G. Johnson) เป็นสารวัตรใหญ่ การศึกษาของกรมศึกษาธิการ ท่านผู้มีใจแดง โจทยเลขชั้นต่าง ๆ พิมพ์ขายสำหรับเป็นคู่มือการสอนของครู³ หนังสือนี้แพร่หลายมาก (ดูจากจำนวนครั้งที่พิมพ์) คำชี้แจงในหนังสือ

¹ ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 12, ร.ศ.114, "แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกศึกษาธิการ", หน้า 205 (ถวายนายงานในการไปตรวจโรงเรียนก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอธิบดี กรมศึกษาธิการ).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ.1 เบ็คเสรีศึกษาธิการ, รายงานการตรวจโรงเรียน 19 - 48 ร.ศ.110 - 117, เล่ม 2, เอกสาร ศ.1/35.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ.1 เบ็คเสรีศึกษาธิการ โจทยเลขประโยค 1 ประโยค 2 (ชั้น 1) เล่ม 2, เอกสาร ศ.1/48, หน้า 47 - 48.

เป็นบทแนะแนวการสอนได้อย่างดีสำหรับในสมัยนั้น ซึ่งสรุปโดยย่อได้ดังนี้

คำชี้แจงสำหรับครู

1. ก่อนสอนเลข ครูควรให้เด็กฝึกเลขในใจสัก 10 หรือ 15 นาที
2. กระจกานคำเป็นอุปกรณ์ที่สำคัญที่สุดในการสอน เพื่อให้ครูอธิบายเลขบนกระจกานคำให้มากที่สุด
3. สิ่งที่ครูควรทำอีกประการหนึ่งคือ เรียกนักเรียนในกลุ่มที่เรียนออกมาหนึ่งคน มาลองทำเลขที่กระจกานคำให้นักเรียนในชั้นดูเสมอ
4. เมื่อครูจะสอนเรื่องใหม่ ครูควรทำเลขง่าย ๆ ให้นักเรียนในชั้นดูก่อน เมื่อเห็นว่าเข้าใจแล้ว จึงค่อยตั้งโจทย์เลขให้ยากขึ้นให้ทำต่อไป
5. ครูต้องเข้าใจว่า จุดมุ่งหมายของการสอนเลขนั้น เพื่อฝึกฝนสมองของนักเรียนให้ดีขึ้น ดังนั้นจึงควรตั้งโจทย์เลขให้ทำเสมอ
6. ครูควรตั้งเลขช้อยาก ๆ บ้างเพื่อให้นักเรียนทำเลขใช้สูตรต่าง ๆ ได้ถูกต้องจริงหรือไม่
7. ครูควรสอนบทเรียนใหม่ต่อเมื่อนักเรียนจดจำสิ่งที่กำลังสอนอยู่ถูกต้องแล้ว
8. ให้นักเรียนท่องสูตรเลขให้แม่นยำ
9. การเขียนโจทย์เลขควรใช้ทั้งบนกระจกานคำและบอกให้เด็กเขียนไว้ในกระจกานหรือสมุดของนักเรียนบ้าง
10. เมื่อครูอยากจะทำจุดบกพร่องในการทำ หรือสอนบทเรียนใหม่ควรใช้กระจกานคำ
11. เมื่อนักเรียนทำโจทย์ต้องให้เขียนคำอธิบายประกอบด้วย
12. เมื่อครูสอนเลขชนิดใหม่ ไม่ควรทำเลขบนกระจกานคำก่อน ควรบอกโจทย์ง่ายให้คิดในใจเสียจนชำนาญดี จึงค่อยให้ทำในสมุดหรือกระจกานชนวนต่อไป เช่น จะสอนมาตราวัดทางยาว ก็ต้องให้คิดโจทย์ต่อไปนี้ (ในสมอง) เสียก่อน
 - ก. 1 ศอกเป็นกี่นิ้ว ?
 - ข. 1 วาเป็นกี่ศอก ?
 - ค. 1 เส้นเป็นกี่ศอก ?
 - ง. 28 ศอกเป็นกี่วา ?

ส่วนอุปกรณ์การสอนในระยะนั้น เท่าที่พบปรากฏว่ากระดานดำเป็นอุปกรณ์สำคัญ ถึงกับกระทรวงได้มีการแจกให้แก่โรงเรียนต่าง ๆ¹ นอกนั้นก็ยังมี หนังสือเรียนที่กรมตำรา พิมพ์ขาย ไม่บรรทัด เป็นต้น เรื่องอุปกรณ์การสอนนี้ปรากฏว่าพระอาจารย์ทวยาคม (คร.ยอรัชแมศ ฟาแลนก์) เคยสอนในโรงเรียนสตรีวังหลัง ถึงความว่า

. . . ท่านชอบสอนเล่นส่วนนวนไทยและบรรยายสนุกเข้าแบบบทเรียนควยของทำให้
 เกิดตื่นเต้นและหัวเราะกันเกรียวกราว วันหนึ่งนำเอาภาชนะน้ำร้อนมา เป็นเครื่องแสดงแล้ว
 ก็ลักกาน้ำดี ๆ นั้นให้ตกลงแตกละเอียด เพื่อประกอบเหตุประกอบผลให้ลึกซึ้งครึ้งใจ
 เด็ก ๆ จึงฟังมาก เมื่อถึงเวรคุณพระมาแสดงแล้วเป็นหน้ายิ้มแย้มคอยต้อนรับเสมอ. . .²

จึงน่าจะกล่าวได้ว่า สมัยนั้นครูรู้จักใช้อุปกรณ์การสอนร่วมในการสอนบทเรียนแล้ว และจากข้อความต่อไปนี้จะช่วยให้เห็นลักษณะการเรียนในสมัยนั้นมากขึ้น คือ

. . . เมื่อข้าพเจ้าเข้าเรียน จำได้ว่าโรงเรียนจัดการสอนเป็น 9 ชั้น คือเทียบ
 ประถม 4 ชั้นมัธยม 5 ชั้น หนังสือไทยใช้แบบเรียนเร็วเล่ม 1 - 3 อักษรวิธี,
 วากยสัมพันธ์, ศัพท์โบราณ, ศัพท์คชชากร, ราชาศัพท์, สังข์ทอง, ศักดิ์กมลันท์,
 ราชาธิราช, สามก๊ก, พระเวสสันดรชากร, ตะเลงพาย, ขรรคมจริยา เล่ม 1 - 4
 และเบญจศีลเบญจธรรม ภาษาอังกฤษใช้ บันไคเล่ม 4 - 5 Fourth Reader,
 Universal History Lessons in Our Laws, (พลเมืองดีของอังกฤษ)
 Physiology, Nestle's Grammar Book, Atlas Geography, Golf's
 Arithmetic Longman's Algebra.

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.1 เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ, รายงานกรมศึกษาธิการ, ร.ศ.117 (20 กค. 118.)

² ตาค ประทีปะเสน, งานและการศึกษาของสตรีในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง และแฮมมิลด์, พิมพ์อนุสรณ์งานสถาปนกิจศพ นางสุวรรณ วิภาชนวิทยาสีหิ 10 มีนาคม 2507 (พระนคร : มหาดไทยกรมราชทัณฑ์, 2507) , หน้า 20.

เรียนกันวันละ 8 ชั่วโมง มีครูประจำชั้นสอนทุกวิชา อาจารย์อเมริกันสอนภาษาอังกฤษและเลขจำเพาะชั้นสูงเท่านั้น มีการสอบไล่เลื่อนชั้นทุกปี โดยมีเจ้าพนักงานของกระทรวงมาสอบให้ที่โรงเรียนเมื่อข้าพเจ้าเรียนอยู่ในชั้นสอง จำได้ว่ามีเจ้าหน้าที่ทั้งไทยและเทศ เช่น หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ จุนจรัล ชวนะเพท อาจารย์ ว.ย. ยอนตัน อาจารย์ อี เอส สมิต ฯลฯ มาสอบภาษาอังกฤษนักเรียน อยู่มาใน พ.ศ. 2446 (ค.ศ. 1903) กระทรวงได้จัดวางชี้การศึกษาของเด็กไทยถึงมัธยม 6 เป็นชั้นสูงสุด เรียกกันว่าประโยคมัธยมบริบูรณ์ กระทรวงกรรมการ มีบัญชามาถึงผู้จัดการโรงเรียนว่า ถ้ามีความประสงค์จะจัดนักเรียนเข้าสอบไล่ตามหลักสูตรของกระทรวงก็ได้ มีสโคล¹ มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่จะได้เห็นนักเรียนของท่านเข้าสอบในสนามสอบไล่โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษพร้อมกับนักเรียนชายราว 200 คน จึงให้คุณครูสุวรรณ เตรียมนักเรียนชั้นสูงสุดของโรงเรียนได้ 4 คน คือ ทองสุก, ตาค, แซ่ม, ลิ่นจี่ ไปสอบที่ในบริเวณโรงเรียนสาวลี คำลโรงเลี้ยงเด็ก สอบได้ 3 คน คือ ทองสุก, ตาค, แซ่ม ในการสอบไล่那次² ได้รับรางวัลของกระทรวงถึง 2 รางวัล คือ รางวัลไวยากรณ์ไทย และเขียนอังกฤษ เป็นเงินเหรียญ 11 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง กับหนังสือไทย 1 ชุด สี่เล่ม. . .³

จากข้อความที่คัดมานี้จะพบว่า การเรียนของโรงเรียนเซนต์จอร์จ (โรงเรียนราษฎร) นั้น ในระยะแรก ๆ ยังไม่เป็นที่ยอมรับของทางราชการ แต่อย่างไรก็ตามเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การศึกษาของสตรีไทยในช่วงนี้มีผู้จบประโยคมัธยมศึกษาแล้วถึง 3 คน ส่วนการเรียน

¹ มีส เอ็คนะ เซรา โคล ผู้ก่อตั้งโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย และเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง.

² คือ นางตาค ประทีปะเสน ผู้เขียนหนังสือดังกล่าวข้างต้นที่กล่าวอ้างไว้.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

ของเก็กราชไทย คณะมิชชันนารีก็ได้จัดให้เรียนโดยตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นแห่งแรกที่บริเวณ วัดอรุณราชวราราม ใน พ.ศ.2395¹ จึงถือว่าโรงเรียนนี้เป็นจุดเริ่มต้นของโรงเรียนนอกวัด อีกแห่งหนึ่ง

3.2.4 การประเมินผล

การประเมินผลการเรียนการสอนในช่วงระยะต้น ๆ นั้น มีการสอบไล่วิชาปีหนึ่งครั้งเดียว² ต่อมา พ.ศ.2445 ได้เริ่มมีการสอบไล่ปีละ 2 ครั้ง คือ เดือนกันยายน เรียกว่าการสอบไล่กลางปี และในเดือนมีนาคมอีกครั้งหนึ่งเรียกว่า การสอบไล่ปลายปี³ ซึ่งถือได้ว่าการพัฒนาการเรียนการสอนและการประเมินผลบ้าง คือ มีการเปลี่ยนวิธีประเมินผลใหม่

การสอบไล่คราวหนึ่งจะมีสอบทั้ง 2 ประโยค คือประโยค 1 (ประถมศึกษา) และประโยค 2 (มัธยมศึกษา) ชั้นที่จะสอบคือชั้นตัวประโยค ส่วนการสอบไล่เลื่อนชั้น ซึ่งไม่นับเป็นประโยค ทั้งประโยค 1 และประโยค 2 มีการสอบไล่ในโรงเรียนตาม คำแนะนำของนายตรวจแขวง การสอบทางราชการได้มีประกาศว่า จะสอบอะไรบ้าง คือ

¹ สุพรรณดี กาญจนันธุติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507), หน้า 101, โรงเรียนนี้ต่อมา พ.ศ.2400 ย้ายไปที่ ต.สาทร พ.ศ.2431 ได้ตั้งเป็นโรงเรียนมัธยมคริสเตียน พ.ศ.2446 เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนไฮสกูล และ พ.ศ.2458 เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย.

² คณะกรรมการจัดงานฉลอง ฯ, เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 134.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136 - 137, ข้อ 6.

...การอ่าน ต้องการวัดความรู้ความเข้าใจในอักขระและถ้อยคำ พร้อมคว้าวรรคตอน ถูกต้องด้วย และยังคงอ่านหนังสือความเรียง กาพย์ กลอน ให้ถูกต้องตามคณะ ใน การสอบไล่ระดับประโยค 2 นี้เข้มงวดมาก ดังปริมาณนักเรียนที่เข้าสอบไล่ตกปีละมาก (ตารางที่ 5) และผู้ที่เข้าสอบไล่จะต้องได้รับการเตรียมตัวมาก่อน โดยทางโรงเรียน ต้นสังกัดหรือผู้จัดการโรงเรียน(เขลยศักดิ์) ต้องซักซ้อมเด็กมา

การเขียน จะสอบเขียนหรือคัดลอกจะวัดความรู้เส้นเรียบมีระเบียบ เขียน ค้วยเส้นหมึกบนกระดาษไม่มีบันทึกค้วย

อักขระวิธี บ่งชี้หนังสือไว้เลย ถ้าประโยค 1.เขียนตามคำบอก จากหนังสือ สามก๊ก ส่วนระดับมัธยมศึกษา ใช้หนังสือราชาธิราช วัดความรู้ถูกต้อง

ศัพท์ ให้แปลศัพท์จากสมุดศัพท์ภาษาบาลี แดง 15 คำ ถ้าทำได้ตามข้างต้น ย่อมถือว่าสอบไล่วิชาหนังสือ

วิชาเลข การวัดผลในตัวประโยคระดับประโยค 2 คือ มัธยมศึกษา จะทดสอบ ในเรื่อง เศษส่วน ทศนิยม, บัญญัติไตรยางค์สองชั้น, หุนส่วน, ร้อยลด, วิธีลัดทั้งสองชั้น, ดอกเบี้ยขั้นเดียว, เฉลี่ย และวิชาเสนาหน้าไม้ คณิตศาสตร์ของรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส, ผืนผ้า, สามเหลี่ยม (ที่ไม่ต้องใช้กรวย) รูปกลม และเหลี่ยมลูกบาศก์

วิชาบัญชี จะทดสอบ ทำบัญชีรับจ่ายบของเดือน จากสมุดกระแสรายวัน ว่า ทำถูกวิธี และจำนวนหรือไม่

ภาษาต่างประเทศ ระดับมัธยมมิให้เลือกรียนค้วย จะวัดในแง่ไวยากรณ์ การพรรณนา แต่งนิทาน หรืออธิบายคถุโทษได้

ภูมิศาสตร์ จะวัดในเรื่องทิศและทางในประเทศสยาม

กิริยาวาจา จะวัดในแง่ สนทนา โต้ตอบ การแสดงความเคารพ และซักถาม ศัพท์ราชการ 10 คำ

ส่วนวิชาธรรมจริยา ให้สอบอธิบายคุณสมบัติของผู้ดีในแง่ วจี กาย มโน...¹

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 107-113

การวัดผลระดับนี้ (ประโยค) โรงเรียนต่าง ๆ ต้องส่งรายชื่อเสนอก่อนวันสอบ เช่น สอบกลางเดือนกันยายน-กึ่งก่อนวันที่ 1 กันยายน เมื่อส่งรายชื่อแล้ว กรมศึกษาธิการ จึงจะประกาศวันสอบอีกครั้งหนึ่ง

การประเมินผลในวงนี้ โดยเฉลี่ยแล้ว จากขอกคนสมัครสอบ ผลการสอบที่ออกมา ปรากฏว่าสอบตกมากกว่าสอบได้แทบทุกครั้ง ดังจะยกตัวอย่างจำนวนนักเรียนในคราวสอบไล่ปลายปี ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) (ดูจากตารางที่ 5) ขอนาสังเกตคือการศึกษา ระดับมัธยมศึกษาได้เจริญขึ้นมาก ประชาชนมีความนิยมขึ้น โดยจากขอกของโรงเรียนต่าง ๆ ที่ส่งเด็กระดับมัธยมศึกษาเข้าสอบถึง 33 โรงเรียน เป็นโรงเรียนหลวงเสีย 6 โรงเรียน วิทยาลัย (โรงเรียนราษฎร์) 25 โรงเรียน โรงเรียนสมัครสอบ 2 โรงเรียน

ตารางที่ 5 แสดงจำนวนนักเรียนประโยค 2 ในคราวสอบไล่ปลายปี ร.ศ. 117

เลขที่	โรงเรียน	ชั้น 1			ชั้น 2			ชั้น 3			รวม 3 ชั้น			หมายเหตุ
		เข้าสอบ	ได้	ตก	เข้าสอบ	ได้	ตก	เข้าสอบ	ได้	ตก	เข้าสอบ	ได้	ตก	
<u>โรงเรียนหลวง</u>														
1	1. พระตำหนักสวนกุหลาบ	15	8	7	4	11	3	3	3	-	32	22	10	
2	2. วัดจักรวรรดิราชาวาส	16	7	9	7	4	3	4	-	4	27	11	16	
3	3. วัดสุทัศน์เทพวราราม	1	1	-	6	-	6	3	1	2	10	2	8	
4	4. วัดบพิตรพิมุข	6	2	4	2	-	2	-	-	-	8	2	6	
5	5. เป็กหักอาจารย์	-	-	-	-	-	-	17	12	5	17	12	5	
6	6. วัดราชบพิธ	2	1	1	-	-	-	-	-	-	2	1	1	
	รวม	40	19	21	29	15	14	27	16	11	96	50	46	
<u>โรงเรียน วิทยาลัยที่ว่างแล้ว</u>														
7	1. อุดมวิทยายน	36	7	29	26	13	13	3	2	1	65	22	43	
8	2. วัดนวนนรคิษย์	11	9	2	-	-	-	-	-	-	11	9	2	
9	3. ภิรมย์พิทยาคม	6	1	5	3	-	3	2	-	2	11	1	10	
10	4. กล่อมพิทยากร	5	-	5	4	1	3	1	-	1	10	1	9	

เลขที่	โรงเรียน	ชั้น 1			ชั้น 2			ชั้น 3			รวม 3 ชั้น			หมายเหตุ
		เข้า สอบ	ได้	ตก	เข้า สอบ	ได้	ตก	เข้า สอบ	ได้	ตก	เข้า สอบ	ได้	ตก	
11	5.วัดราชนัคดา	3	1	2	6	3	3	-	-	-	9	4	5	
12	6.วัดราชบูรณะที่ 2	4	1	3	5	-	5	-	-	-	9	1	8	
13	7.อนุกรมไพยาคาร	7	2	5	-	-	-	-	-	-	7	2	5	
14	8.หน้าวัดคอมรินทร์	6	-	6	-	-	-	-	-	-	6	-	6	
15	9.สมาคมพิทยากร	5	3	2	-	-	-	-	-	-	5	3	2	
16	10.วัดชนะนະสงคราม	5	-	5	-	-	-	-	-	-	5	-	5	
17	11.กัลยาณพิทยานุกูล	2	1	1	2	-	2	-	-	-	4	1	3	
18	12.บำรุงพิทยาคาร	3	-	3	1	1	-	-	-	-	4	1	3	
19	13.วัดมหารณพาราม	4	-	4	-	-	-	-	-	-	3	1	2	
20	14.วัดราชบูรณะที่ 1	2	1	1	1	-	1	-	-	-	3	1	2	
21	15.วัดเทพธิดา	3	1	2	-	-	-	-	-	-	3	1	2	
22	16.เจียมสกุล	-	-	-	2	1	1	-	-	-	2	1	1	
23	17.วัดสุวรรณอนุมาสิการาม	2	1	1	-	-	-	-	-	-	2	1	1	
24	18.วัดพระเชตุพนที่ 2	-	-	-	2	-	2	-	-	-	2	-	2	
25	19.วัดสังฆราชารามบุรีบำรุง	2	-	2	-	-	-	-	-	-	2	-	2	
26	20.วัดสามจีน	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-	1	
27	21.หน้าวัดระฆังโฆสิตาราม	-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	1	
28	22.วัดอรุณราชวราราม	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
29	23.วัดราชบูรณะที่ 3	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
30	24.วัดมหาพฤฒาราม	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
31	25.วัดทรงธรรม	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
	รวม	110	28	82	53	19	34	7	2	5	170	49	121	

เลขที่	โรงเรียน	ชั้น 1			ชั้น 2			ชั้น 3			รวม 3 ชั้น			หมายเหตุ
		เข้า สอบ	ได้	ตก	เข้า สอบ	ได้	ตก	เข้า สอบ	ได้	ตก	เข้า สอบ	ได้	ตก	
	สมัคร													
32	1.สายสวัสดิ์สันตาคาร	6	4	2	4	1	3	-	-	-	10	5	5	
33	2.สุขุมาลัย	3	1	2	-	-	-	-	-	-	3	1	2	
	รวม	9	5	4	4	1	3	-	-	-	13	6	7	
	รวมทั้งสิ้น	159	52	107	86	35	51	34	18	16	279	105	174	

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.1/53 รายงานจำนวนนักเรียน
ในคราวสอบไล่ปลายปี ร.ศ. 117 (มีนักเรียนอาจารย์เข้าสอบ 16 ได้ 9 ตก 5 ซึ่งทุน
เล่าเรียนหลวงไปศึกษาในยุโรป เข้าสอบ 8 ได้ 2 รวมอยู่ในคราวนี้ด้วย)

การสอบไล่ในระดับมัธยมศึกษาตอน พ.ศ. 2441 มีสนามสอบไล่อยู่เพียงในกรุงเทพฯ
หรือเฉพาะในส่วนกลางเท่านั้น คือโรงเรียนต่าง ๆ จะส่งนักเรียนเข้ามาสมัครสอบระดับประ-
โยค 2 เพื่อรับใบประกาศนียบัตรฯ ในสมัยนั้นคงมีค่าเท่า ๆ กับใบปริญญาในปัจจุบัน ที่กล่าว
มานี้คือการสอบตัวประโยค¹ ทางราชการมีรางวัลให้ด้วย ถ้าใครสอบได้คะแนนสูงในแต่ละ
วิชา และคะแนนสอบรวม การให้รางวัลในการวัดผลนั้นมีปัจจุบันถือว่าเป็นสิ่งไม่ควรกระทำ
แต่ในสมัยนั้นนับว่าเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ในแง่จิตวิทยาในการบริหารงานการศึกษา
ซึ่งความคิดหรือทฤษฎีในปัจจุบันจะนำไปจับในช่วงเวลาที่ต่างสมัยกันแล้วนำมาเปรียบเทียบ ว่า
สิ่งไหนดีเลิศกว่าทำได้ เพราะสภาพสังคม เศรษฐกิจ และปัญหาต่างอื่น ๆ ที่แตกต่างกัน

ในช่วงนั้นกระทรวงธรรมการได้จัดวางรูปของการศึกษาถึงมัธยมปีที่ 6 ในด้านการ
ประเมินผลด้วยการจัดการแบบอังกฤษ ถึงจะเห็นได้จากทางราชการจ้างชาวอังกฤษเข้ามาเป็น

¹ ตาค ประทีปะเสน, งานและการศึกษาของสตรีในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ฯ, หน้า 12

อาจารย์ใหญ่ และมีการคัดเลือกนักเรียนไทยไปศึกษาในยุโรป โดยเฉพาะวิชาครู¹

ใน พ.ศ.2440 มีบันทึกเกี่ยวกับเรื่องการสอบไล่ของนักเรียนไว้ว่า

. . .มาถึงยุคนี้การศึกษาของประเทศไทยได้ก้าวหน้าอย่างกว้างขวาง รัฐบาล
ได้ยกงานแผนกนี้เป็น กระทรวงธรรมการ จึงให้มีการสอบไล่วิชาหนังสือของนักเรียนขึ้น
เป็นลำดับ ได้ส่งนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้นมัธยม 6 และชั้นอื่น ๆ ของกระทรวงธรรมการ
ทุกปี มีอยู่คราวหนึ่งที่กระทรวงไครจะเปลี่ยนวิธีดำเนินการสอบ คือให้นักเรียนหญิงสอบ
วิชามัธยมหญิง ชายสอบมัธยมชาย ตัดความว่า จะให้ขอสอบไล่ของเด็กหญิงอ่อนกว่าของ
เด็กชาย จึงขอแจ้งมาให้โรงเรียนส่งเด็กเข้าสอบตามแผนใหม่ แต่ มีสโคล เมื่อได้รับ
คำชี้แจงเช่นนั้น ก็ได้มีจดหมายโต้ตอบกับเจ้าหน้าที่สอบไล่ และร้องเรียนต่อท่านผู้ใหญ่
ขอให้นักเรียนของท่านได้สอบวิชา เพื่อมีประกาศนียบัตร เสมอภาคกับนักเรียนชาย
หาไม่แล้วก็ไม่ประสงค์จะส่งนักเรียนเข้าสอบ ทางการก็ได้พิจารณาอนุโลมตามและ
เป็นกฎของกระทรวงให้สอบวิชาเหมือนกันแต่นั้นมา . . .²

การปรับระดับชั้นในระยะที่ใช้หลักสูตร พ.ศ.2438 คือ ใน พ.ศ.2439 ได้มี
การปรับปรุงระดับชั้นใหม่ คือปรับประโยค 2 เป็นประโยค 1 และตั้งประโยค 2 ขึ้นใหม่
ให้เนื้อหาวิชาากยิ่งขึ้นกว่าระดับประโยค 2 เดิม ปรากฏในรายงานของเจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ลงวันที่ 14 มีนาคม ร.ศ.115³ ว่าได้พูดเกล้าถวายโครงการ
ของประโยคสองใหม่ ฉะนั้นการประเมินผลจึงจำต้องปรับตามด้วย และการสอบไล่ประโยค 2
และ 3 จะต้องสอบต่อหน้าข้าหลวงสอบไล่ ตอนต้น ๆ มีการจัดสอบเพียงแห่งเดียวในกรุงเทพฯ
คือที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และบริเวณโรงเรียนสายสวัสดิ์ ต่อมาหลังปี พ.ศ.2441

¹ แน่งน้อย คีตศิริานนท์, "เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์"
(วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 49.

² ตาค ประทีปะเสน, เรื่องเดิม, หน้า 8 - 9.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ.1, เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ
เบ็ดเสร็จธรรมการ (23 กค. 121 - 13. สค. 129) เล่ม 3 เอกสาร ศ.1/45.

จึงขยายมัธยมศึกษาแพร่หลายออกไปตามมณฑลต่าง ๆ มณฑลละ 1 โรง

ระบบการประเมินผลในช่วงนี้ที่น่าสนใจ คือ ได้มีการสาธิตวิธีดำเนินการสอบ
เกิดขึ้นแล้ว วิธีการนี้ถือเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยให้เด็กนักเรียนที่จะเข้าสอบต่อหน้า
ข้าหลวงหรือข้าราชการผู้ใหญ่จากกระทรวงธรรมการที่ส่งออกไปควบคุมการสอบสะดวกคล่องตัว
ยิ่งขึ้น ประกอบกับเด็กนักเรียนในสมัยนั้น เมื่อลองนึกภาพดูแล้วจะเห็นว่ามีปัญหาหลายประการ
ที่เกิดขึ้น เด็กที่กำลังจะเข้าทำการสอบได้ คือใน ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) ได้มีการทำแบบ
ข้อทดสอบเพื่อส่งไปเป็นแบบอย่างให้ครูตามโรงเรียนต่าง ๆ จัดสอบข้อวิธีวิธีการสอบได้นักเรียน
ที่จะเรียนจบหลักสูตรแต่ละชั้นแล้ว ก่อนที่จะส่งเข้ามาสอบได้วิชาในที่ประชุมข้าหลวง โดยให้
ทำการทดลองสอบเสียก่อน วัตถุประสงค์ก็เพื่อให้ครูผู้สอบเข้าใจวิธีการกำหนดคะแนนของวิชา
ต่างๆ คือจะไต่ทราบว่าแต่ละวิชามีคะแนนสูงต่ำเพียงใด พร้อมทั้งกำหนดเวลาในการสอบด้วย
ประกอบกับเป็นผลดีต่อเด็กนักเรียนด้วย คือ นักเรียนจะไต่ทราบว่าควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรใน
การเข้าสอบได้¹ พร้อมทั้งมีประกาศของกรมศึกษาธิการ ที่ระบุระเบียบปฏิบัติในการสอบ
ออกมาด้วย และวิชาเหล่านี้จะมีให้สอบในการชิงทุนเล่าเรียนหลวงด้วย

ต่อมาเริ่มมีการกระจายอำนาจการประเมินผลจากข้าหลวงสอบได้ผู้พนักงาน
ผู้สอบได้ หรือพนักงานตรวจโรงเรียน (ทั้งนี้เพราะปริมาณนักเรียนมีจำนวนมากขึ้น)
การอนุมัติผลการสอบได้เฉพาะระดับประถมศึกษา ข้าหลวงอนุมัติได้ ส่วนระดับมัธยมศึกษา
ยังขึ้นอยู่กับส่วนกลางคือ กรมศึกษาธิการ อย่างไรก็ตามหลักสูตรฉบับนั้นนับว่ายังไม่พัฒนาขึ้น
เพราะยังคงคล้ายคลึงกับกฎพิทักษ์ ๑ พ.ศ.2435 นั้นเอง เพียงแต่ปรับปรุงแก้ไขขึ้นมาเล็กน้อย
เท่านั้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แผ่น ศ.1, เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ,
รายงานกรมศึกษาธิการ ร.ศ.117 (20 กค. 118) เล่ม 3, เอกสาร ศ.1/53.

3.3 หลักสูตรมัธยมศึกษาที่แก้ไขปรับปรุงขึ้นตามหลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ ประกาศนียบัตรประโยค 1 ร.ศ.124 (พ.ศ.2448)

ในการจัดการศึกษาได้มีการเปลี่ยนแปลงวิธีดำเนินงานมากหลังจากที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากยุโรปครั้งที่หนึ่ง เมื่อ พ.ศ.2441¹ ปีนี้เป็นปีที่สำคัญมากสำหรับความคิดในการจัดการศึกษาของไทย² และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) อัครราชทูตสยามในพระองค์อังกฤษ ไกล่ง "ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในพระองค์อังกฤษ" เข้ากราบบังคมทูลเมื่อวันที่ 8 เมษายน ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรึกษารื้อ เรื่องการศึกษา กับบุคคลสำคัญอย่างกว้างขวาง และกรุณาให้กระทรวงธรรมการได้มีความ ตื่นตัวด้วย³ ได้มีการพิจารณาความเห็นเรื่องจัดการศึกษาของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ คือ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค) ได้ปรึกษารื้อกับเจ้าหน้าที่ โดยเฉพาะกับอธิบดี กรมศึกษาธิการ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ จนเกิด "โครงการศึกษา ในกรุงสยาม" ซึ่งทูลเกล้าเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ.117 (พ.ศ.2441)⁴ นอกจากนั้นยังมีความเห็นของบุคคลและเชื้อพระวงศ์ที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ อีก อาทิเช่น ความเห็นเรื่องจัดการ เล่าเรียนตามหัวเมือง ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ⁵ และเรื่องจัดการเล่าเรียน . .

¹ จารุวรรณ ไวยเจตน์, "การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน พ.ศ.2475", หน้า 15.

² วุฒิชัย มูลศิลป์, "นโยบายการจัดการศึกษาของไทย ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 55.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ.2, โครงการศึกษา (21 มีย. 117 - 29 กย. 129), เอกสาร ศ.2/5.

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ.2, จัดการศึกษาและ
จัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง (กย. 117 - กพ. 117), เอกสาร ศ.2/1.2

ตามมณฑลต่าง ๆ ของกรมพระวชิรญาณวโรรส¹

ต่อมา พ.ศ.2445 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร นุนนาค) ได้กราบบังคมลาออก จากตำแหน่งเสนาบดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิการบดี (ม.ร.ว.คสี สุกข์สัน) ปลัดทูลฉลองรับตำแหน่งเสนาบดีและทรงแต่งตั้งเป็นเสนาบดีในเวลาต่อมา ได้รับยศเป็น เจ้าพระยาวิจิตรวงษ์วิไล² ในปีเดียวกันนี้เจ้าพระยาวิจิตรวงษ์วิไล เกรงว่าท่านยังไม่ สามารถจะดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพในกิจการกรมศึกษาธิการ ซึ่งเป็นกรมที่สำคัญ จึงกราบบังคมทูลขอให้ผู้มีชำนาญการศึกษาเป็นผู้ช่วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ซึ่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียน มหาดเล็กมาเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ ด้วยเหตุนี้บทบาทของอธิบดีกรมศึกษาธิการจึงมีความ สำคัญมากเท่า ๆ กับเสนาบดีในช่วงนี้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากพระยาวิจิตรวงษ์วิไลไม่มั่นใจในการ เข้ามาดำรงตำแหน่งเสนาบดี³ การวินิจฉัยสั่งการใด ๆ ของท่านจึงมักจะต้องปรึกษา สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพและพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์อย่างใกล้ชิดเสียก่อนเสมอ⁴

ในปีเดียวกันนี้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ออกไปรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ณ ประเทศญี่ปุ่น พร้อมทั้งข้าหลวงตรวจการอีก 3 นายคือ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ขุนอนุกิจวิฑูร (สันตัก เทพหัสดิน ณ อยุธยา) และนายออน สารีบุตร (ต่อมาเป็นพระยาธานีบรรณาคม) เป็นกรรมการไปดูงานการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นด้วย และได้เขียนรายงานเสนอความเห็นที่ ญี่ปุ่นได้ปรับปรุงการศึกษาจากแบบตะวันตกมาเป็น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ.2, ตรวจและจัด
โครงการศึกษา ความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เรื่องจัดการศึกษา ร.ศ.117
(พ.ศ.2441), (8 เมย. - 23 กพ. 117), เอกสาร ศ.2/3.

² จารุวรรณ ไวยเจคน, "การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน
พ.ศ.2475", หน้า 17.

³ แม่งน้อย ศิตศิริานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 126.

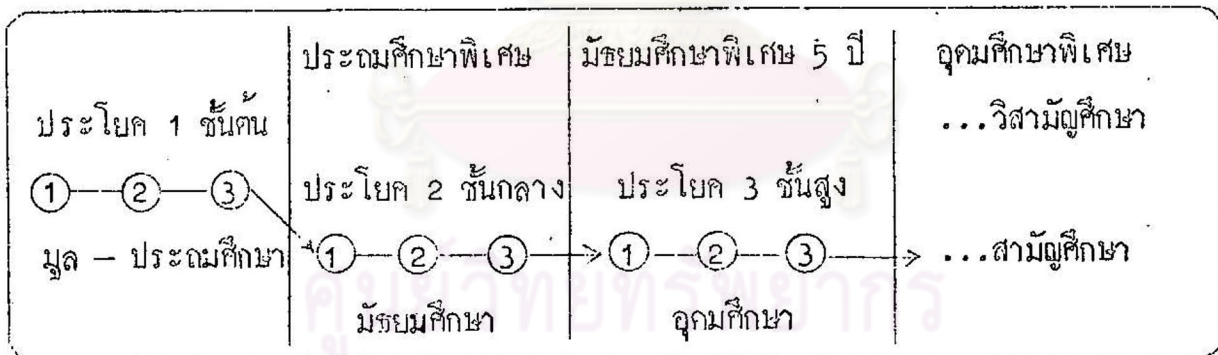
⁴ เรื่องเดียวกัน.

ลักษณะเฉพาะตนแล้ว ประกอบกับเป็นชาติเอเชียด้วยกันควรดูแลอย่างซึ่งกันและกัน จึงได้นำแผนการศึกษาของญี่ปุ่นมาพิจารณาให้เหมาะสมแก่ความต้องการของไทย¹ ถึงข้อความที่ว่า

. . .เวลานั้นประเทศญี่ปุ่นได้วางแผนการศึกษาชาติลงแล้ว ด้วยวิธีตั้งข้าหลวงตรวจแผนการศึกษาของชาติต่างๆ ในยุโรปและอเมริกา แล้วกำหนดวางลงเป็นแผนการศึกษาชาติของญี่ปุ่น คณะข้าหลวงของเราได้ประสบโอกาสได้จับมือเปิบจากแผนการศึกษาชาติญี่ปุ่น ซึ่งเป็นแผนรวมที่ใหม่ที่สุดในเวลานั้น. . .²

ด้วยเหตุข้างต้น ใน พ.ศ.2445 ก็ได้มีแผนการศึกษาใหม่ขึ้นมาอีกฉบับหนึ่ง จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาของไทยได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามร่างโครงการศึกษา พ.ศ.2441³ และตามแผนการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นเป็นอันมาก ดังปรากฏอยู่ในสำเนาหนังสือทูลเกล้าถวายของพระยาวุฒิชัยการบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยนั้นว่าด้วยเรื่องการศึกษา⁴ และหนังสือความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ.124 ของกระทรวงธรรมการซึ่งทำส่งไปขอความเห็นตามบรรดาผู้จัดการศึกษาทั้งหลายในขณะนั้น⁵ สรุปได้ดังแผนภูมิที่ 4

แผนภูมิที่ 4. แสดงการจัดระดับชั้นการศึกษาตามโครงการการศึกษา พ.ศ.2445

ที่มา บุญเจือ องคประดิษฐ์, ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ, เอกสารชุดพัฒนาการทางการศึกษา (พระนคร : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2504), หน้า 27.

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507, หน้า 157-158.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

เมื่อได้วางรูปแบบการศึกษาแล้ว ต่อมาหลักสูตรฉบับ พ.ศ.2448 จึงเกิดขึ้นหลัง
โครงการศึกษา พ.ศ.2445 โดยปรับปรุงแก้ไขต่อจากหลักสูตรฉบับ พ.ศ.2438 และระดับ
ที่ได้รับการปรับปรุงมากที่สุด ระดับประถมศึกษา ซึ่งเดิมแบ่งเป็นระดับชั้น 3 ปีจบ ได้แก้ไขเป็น
4 ปี ปีที่ 4 คือชั้นประโยคของประโยคหนึ่ง แล้วจึงเข้าเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาต่อไป

3.3.1 ความมุ่งหมาย เพื่อแก้ไขปรับปรุงการเล่าเรียนของไทยให้เหมาะสม
กับการที่จะส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อในยุโรป เพราะในระยະนี้มีพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการ และประชาชนที่สามารถสอบแข่งขันชิงทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาต่อในต่างประเทศ
ได้มากขึ้น กระทรวงธรรมการจึงต้องทำการปรับปรุงหลักสูตรให้เหมาะสมกับวัยของนักเรียน
และพินความรู้ที่จะไปเข้าเรียนต่อในยุโรปได้เป็นอย่างดี ไม่ให้ไปเสียเวลาเรียนในเมืองนอก
โดยใช้เงินทองไปโดยเปล่าประโยชน์ นั่นคือ ทำให้ใช้เวลาเล่าเรียนน้อยที่สุด เพื่อกลับมา
ใช้งานไ้ทันความต้องการควยอีกประการหนึ่ง การปรับปรุงหลักสูตรครั้งนี้ถือว่าก่อประโยชน์
ทั้งทางราชการและส่วนตัวนักเรียนเอง และมีผลต่อโครงร่างของหลักสูตรการศึกษาทั้งระดับ
ประถมมัธยมทำให้ได้รับการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้ดีขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสนอให้มีการจัดการทะนุบำรุงการศึกษา เพื่อให้ผู้จบ
ในเมืองไทยแล้วไปเชื่อมต่อกับโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยในยุโรปได้อย่างสะดวกขึ้น¹ ดังนั้น
จึงต้องกำหนดอายุผู้ที่จะเรียนในระดับประถมและมัธยมไว้ให้แน่นอนลงไป โดยเทียบชั้นกับของ
ประเทศอังกฤษ ดังนี้

มูลศีกษา สอบไล่ประโยคบุรพบท ซึ่งเท่ากับ Broad School

ประถมศึกษา คือพวกที่จะสอบไล่เอาประโยค 2 ต้องไปสอบ Preparatory School
ก่อนที่จะเข้า Public School

มัธยมศึกษา คือการศึกษาระดับกลาง พวกที่จะสอบไล่เอาประโยค 3 ต้องสอบ Public
School ก่อนที่จะเข้าเรียน University หรือจะเรียน Professional
Education.

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, หน้า ศ.2/12, ทรวจและจัด
โครงการศึกษา, ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ (6 เมย.
ร.ศ.117).

การศึกษาตอนปลาย (ปัจจุการศึกษา) พวกที่จะสอบเอาประโยค 4 ต้องสอบ Public School ก่อนเข้า University แต่ใช้เวลาเรียนน้อยกว่า

ความมุ่งหมายของหลักสูตรฉบับนี้ ตั้งไว้เพื่อกิจการที่จะส่งคนไปศึกษาต่อยังประเทศยุโรป จึงยอมมีความมุ่งหมายแคบไปจากฉบับก่อน ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในระยะนั้น โรงเรียนมัธยมก็มีน้อยและข้าราชการยังมีอยู่เฉพาะแต่ในกรุงเทพฯ อีกด้วย ทั้งนี้โดยพิจารณาได้จากเอกสารเรื่องขยายการเล่าเรียนชั้นสูง เลขหมาย ศธ.4/34 พ.ศ.2452 ซึ่งมีข้อความสำคัญดังนี้

. . .โรงเรียนมัธยมพิเศษในเวลานี้ ที่เป็นโรงเรียนใช้เงินหลวงมี 3 โรงเรียน สำหรับผู้ชายทั้งสิ้น คือ ราชวิทยาลัย เทพศิรินทร์ ประทุมคงคา ที่ไม่ได้ใช้เงินหลวงมี 5 โรงเรียน สำหรับผู้ชาย 2 โรงเรียน คือ กฤตเตียนไฮสกูล แอสซัมชัน สำหรับผู้หญิง 3 โรงเรียนคือ ราชนี กุศลศรีวังหลัง คอนแวนต์ จึงรวมเป็นโรงเรียนมัธยมพิเศษทั้งสิ้น 8 โรงเรียน ใน 8 โรงเรียนนี้ ที่กรมศึกษาธิการไม่ได้เป็นผู้สอบไล่ให้ก็มีแค่ 2 โรงเรียนเท่านั้นคือ แอสซัมชัน กับ คอนแวนต์ เชื่อว่าในไม่ช้าโรงเรียนทั้งคู่นี้คงจะปกปิดความดีของตัวเองไว้ไม่อยู่ และคงจะต้องขอให้กรมศึกษาธิการตรวจและสอบไล่ให้เหมือนโรงเรียนอื่น ๆ ที่ไม่ได้ใช้ทุนหลวงเป็นแน่

โรงเรียนมัธยมพิเศษทั้งหลาย เขายอมรับนักเรียนสอบตั้งแต่พะแนงมุลและประณมพิเศษขึ้นไปด้วย. . .ส่วนโรงเรียนมัธยมสามัญ คือสอนภาษาต่างประเทศน้อยกว่าโรงเรียนมัธยมพิเศษมีอยู่ 5 โรงเรียน สำหรับผู้ชาย 4 โรงเรียนคือ ราชบูรณะ เบญจรมพิศร อุดม (วัดทองนงค) นวคนรคิศ สำหรับผู้หญิงโรงเรียนหนึ่งคือ สตรีวิทยา (ตึกกิน) เหล่านี้เป็นโรงเรียนหลวงทั้งสิ้น เก็บเงินค่าเล่าเรียนเดือนละบาทเท่ากันหมด แต่โรงเรียนมัธยมพิเศษนั้นค่าเล่าเรียนแพงขึ้น และต่างโรงเรียนก็มีอัตราเก็บต่าง ๆ กัน

ผู้ใดมีกำลังพาหนะจะให้บุตรหลานเรียนได้นานปี เพื่อให้ได้วิชามาก ๆ มีความรู้เป็นอย่างชั้นสูง ควรจะเข้าเรียนทางโรงเรียนพิเศษ เพราะจะได้มีความรู้ทางภาษาต่างประเทศมาก ไม่ว่าจะออกทำงานในพะแนงใดก็จะได้สำเร็จประโยชน์ยิ่งขึ้นตามความเป็นไปของโลกในสมัยนี้ ยิ่งเป็นบุตรพ่อค้าหรือบุตรข้าราชการยิ่งควรเข้าโรงเรียนสายพิเศษทุกคน เพราะเงินก็มีเสีย ความรู้ภาษาต่างประเทศก็ต้องการมาก

การจัดการเล่าเรียนให้แก่เด็กไม่วายหญิงและผู้ชาย ควรให้เรียนทันอายุเป็นข้อสำคัญ เพราะถ้าเข้าเรียนเกินอายุที่สมควรไปแล้ว ก็จะเรียนไม่ทันจบต้องออกเสียก่อน เพราะฉะนั้นจึงควรทราบกำหนดอายุไว้ดังนี้ พออายุ 6 ปีเต็ม ควรให้เข้าเรียนพะเนาะมูลที่เดียว เรียนอยู่ 3 ปี อายุ 9 ปีเต็ม จะได้ขึ้นเรียนประถมหรือประถมพิเศษ เรียนอยู่อีก 3 ปี พออายุ 12 ปีเต็ม จะได้ขึ้นเรียนมัธยมหรือมัธยมพิเศษ เรียนต่อไปอีก 3 ปี พออายุ 15 ปีเต็ม ถ้ามีกำลังพาทนะจะได้เข้าโรงเรียนชั้นสูงเทียบอุดม แล้วเรียนต่อไปอีก 3 ปี อายุครบ 18 ปีเป็นเสร็จ เช่น เข้าโรงเรียนทหาร โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนแพทย์ โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ฯลฯ ก็ได้ตามประสงค์. . .¹

จากข้อความที่ถัดมา ถึงแม้จะมีข้อความที่เขียนไว้ในหลักสูตรฉบับ พ.ศ.2448 ก็ตาม แต่ย่อมถือได้ว่าข้อความนี้จะช่วยชี้ให้เห็นถึงความมุ่งหมายของการจัดการศึกษาในระยะนี้ไว้² อย่างแจ่มชัดขึ้นและยังได้ทราบข้อปลีกย่อยถึงการจัดการศึกษาในช่วงนี้ว่า กิจการการศึกษา ระดับมัธยมศึกษาได้ก้าวรุดหน้าไปไค้เพียงไค้ ทั้งที่เป็นระยะปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

3.3.2 เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียน

หลักสูตรฉบับนี้โดยส่วนรวมแล้ว เนื้อหาวิชาเหมือนหลักสูตร พ.ศ.2438 แต่ฉบับ พ.ศ.2448 (ซึ่งห่างกันเพียง 10 ปี วิชาการย่อมพัฒนาการขึ้นมาก) มีวิชาเพิ่มขึ้นหลายวิชาจากหลักสูตร พ.ศ.2438 ดังนี้

วิชาหนังสือ เพิ่มแปลศัพท์พร้อมอ่านหนังสือเพิ่มจากเดิม คือหนังสือพจนานุกรมฉบับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศธ.4/34. ขยายการเล่าเรียนชั้นสูง (9 ตค. - 25 มีค. 2452).

² เพราะเอกสารฉบับนี้ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ.2452 ซึ่งเป็นระยะที่ยังใช้หลักสูตรฉบับ พ.ศ.2448 อยู่.

ภูมิศาสตร์กับพงศาวดาร ในฉบับนี้ให้ 2 วิชารวมเป็นวิชาเดียวกัน ดังสมัยหนึ่ง (ในสมัยหลัง) เรียกว่าวิชาภูมิประวัติ

วิชาที่เพิ่มทุกระดับชั้นคือวิชา จรรยา ทั้งนี้เพราะเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปริวิตกว่าเด็กไทยในระยะต่อไปนี้จะห่างเหินพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นคนไม่มีศีลธรรมประจำใจ ก็จะเป็นการยากในการปกครอง และก่อความไม่ค้ำไม่งามต่อวงศ์สกุลที่เคยกระทำแต่ความดี¹ เรื่องนี้พระองค์มิได้ทรงปริวิตกไว้เพียงพระองค์เดียว พระองค์ทรงปรึกษาเรื่องนี้กับกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงเสนอความเห็นให้มีการสอนวิชาจรรยาทุกระดับชั้น ตั้งแต่ชั้นต้นจนชั้นสูง ซึ่งต่างกับของอังกฤษ จะมีสอนเด็กโดยเฉพาะนักเรียนระดับสูงเท่านั้น วิชาจรรยาเน้นวิชาที่เกี่ยวกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพื่อให้นักเรียนสนใจในทางธรรมและจะมีผลดีในการประพฤติปฏิบัติตนสมดังพระราชประสงค์²

วิชาที่เพิ่มอีก คือ วิชาศิลปะและวิชาพลศึกษา โดยเฉพาะวิชาพลศึกษานี้ในสมัยนั้น เรียกว่าวิชากายบริหาร ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่จัดให้มีการเรียนการสอนขึ้นในโรงเรียน กล่าวได้ว่ามีการพัฒนาในด้านทักษะ (Psychomotor Domain) จึงถือได้ว่าการวิชาพลานามัยได้กำเนิดขึ้นแล้ว ในหลักสูตรฉบับ พ.ศ.2448 นี้

ข้อแก้ไขประการหนึ่งในระดับมัธยมศึกษา คือถือวิชาภาษาอังกฤษเป็นวิชาบังคับ ร่วมกันนั้นก็ยกเลิกการเรียนวิชาภาษาบาลีในชั้นมัธยมศึกษา

อย่างไรก็ตามมีสิ่งหนึ่งที่ไม่อยู่ในหลักสูตรฉบับนี้ คืออัตราเวลาเรียน ซึ่งปล่อยให้ละเลยมาได้ตั้งแต่หลักสูตร พ.ศ.2438 มาแล้ว

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.2/3, ทรวจและจัดโครงการศึกษา, ความเห็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เรื่องการจัดการศึกษา ร.ศ.117. (พ.ศ.2441) (8 เมย. - 23 กพ. 117).

² เอกสารเดียวกัน.

เนื้อหาวิชาต่าง ๆ ถูกละเอียบในตารางที่ 5

ตารางที่ 6. แสดงวิชาที่จัดสอนในชั้นมัธยมศึกษา ตามหลักสูตร ร.ศ.124 (พ.ศ.2448)

วิชา	มัธยมศึกษา			หมายเหตุ
	ปีที่1 ชั้น1	ปีที่2 ชั้น2	ปีที่3 ชั้น3	
วิชาหนังสือ	△	△	△	△ วิชาที่จัดสอนในชั้น นั้น ๆ ซึ่งไม่ตรงกับระดับ ประโยค 1 ถึงมี แต่ชื่อวิชา ไม่เหมือนกัน △ เป็นวิชาที่มีทั้งระดับต้น และมัธยมศึกษา
คำนวณวิธี	△	△	△	
ภาษาไทย	△	△	△	
จรรยา	△	△	△	
วิทยา	△	△	△	
ภูมิศาสตร์และพงศาวดาร	△	△	△	
ภาษาอังกฤษ	△	△	△	
ศิลปะ	△	△	△	
สมาคมบริหาร	△	△	△	
กายบริหาร	△	△	△	

3.3.3 กระบวนการเรียนการสอน

ในหลักสูตรฉบับนี้ มีของแปลกใหม่ในกระบวนการเรียนการสอนอยู่บ้าง คือมีการเน้นให้สอนบางวิชา ไม่ให้ยึดตำราโดยการอ่านเท่านั้น ครูต้องสอนด้วยการอธิบายและยกตัวอย่างง่าย ๆ ให้เด็กเห็น เพื่อให้เด็กเข้าใจอย่างถ่องแท้ อีกประการหนึ่งที่นำทิ้ง คือ ในวิชาวิทยาศาสตร์ (สมัยนั้นเรียกว่า วิชาวิทยา หรือวิชาเบ็ดเตล็ด หรือบทเรียนด้วยของ) กำหนดวิธีการสอนของครูไว้ว่า ให้ครูเลือกบทเรียนเอาตามที่กำหนดไว้ เวลาครูสอนควรมีอุปกรณ์เอาของจริงมาศึกษาในห้องเรียน มีวัตถุประสงค์เพื่อให้นักเรียนได้เห็นการสังเกตและ

¹ ลักคา สุวรรณกุล. เรื่องเดิม, หน้า 67.

ฝึกให้เกิดความคิดด้วยตนเองมากกว่าเรียนแบบจำความรู้ที่ครูบอกหรืออ่านจากหนังสือ ข้อที่นำสังเกตคำราแบบเรียนในสมัยนี้ อาทิเช่น พงศาวดาร ภูมิศาสตร์ ฯลฯ จะมีในวิธีการสอนไว้ให้ครูผู้สอนด้วย เพื่อจะได้มีการสอนอย่างมีแบบแผน ง่ายต่อการปฏิบัติของครู และทุนเงินของรัฐที่จะใช้จัดประชุมสัมมนา อบรมวิธีการสอนการเรียน การสอนในระยะที่หลักสูตรฉบับนี้ได้ออกใช้ลักษณะดังกล่าวจะพบได้จากบันทึกของนักเรียนรุ่นก่อน จากบันทึกของ พ.ศ.หลวงวิศาลโยธิน ซึ่งได้เข้าเรียนระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร เมื่อ พ.ศ.2448 (ร.ศ.124) จนจบชั้นเรียน ขณะเริ่มเข้าโรงเรียนแห่งนี้มีเพียงมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีขุนประศาสน์ เป็นครูใหญ่ กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

. . . การเรียน มีตารางสอนประจำวันตามวิชา มีครูเข้าสอนตามวิชา เสรีวิชาหนึ่งพัก 5 นาที 5 ชั่วโมงเข้าพักถึงเที่ยงรับประทานอาหาร เล่นกีฬาตามใจชอบ ตอนบ่ายเริ่มเรียนแต่เพียงไปจนถึงบ่าย 3 โมง เลิกไปรวมห้องประชุมร้องเพลงบทกอกสร้อยแล้วสาวคนตบ สรรเสริญพระบารมีเลิกกลับบ้าน. . . การเรียนนักเรียนจะต้องเอาใจใส่ทุกคน เพราะสมัยนั้น ครูมีอำนาจลงโทษได้ มีมือโยงไถ่ ซึ่งห้องเรียนได้ และครูกวักขึ้นเอาใจใส่สอนให้วิชาจริง ๆ นักเรียนจึงตั้งใจเรียนเกียจคร้านไม่ได้ หลับในห้องเรียนไม่ได้ จะต้องถูกทำโทษ จะเห็นโคกาคณิคนิ่งหลับก็ถูกตักเตือน ทำบ่อยก็ให้ยืน คือหนักก็ต้องถูกตี ครูสอนไปแล้วทบทวนใครยังไม่ได้ ครูก็พยายามสอนทบทวนให้จนได้ การบ้านก็ต้องคอยสอบถามครู ถ้าคนใดละเลยไม่ทำบ่อยครั้ง ครูจับได้ว่าเกียจคร้านก็ลงโทษ คุรุยุติธรรมเอาใจใส่ดีมากนักเรียนจึงรักและเคารพกลัวครู ถึงคราวสอบไล่โดยมากนักเรียนไม่ค่อยตก มักจะไต่ยกขึ้นทุกราว เว้นแต่คนที่ชอบหลับไม่รู้เรื่องก็เป็นธรรมดาจะต้องวิชาอ่อน คุรุช่วยจนเต็มความสามารถไม่ไหวก็ต้องสอบตก เพราะการสอบไล่สมัยนั้น ครูไม่ได้ออกข้อสอบ กระทรวงธรรมการ เขาออกข้อสอบ มีกรรมการมาคุมสอบอย่างกวักขัน ชั้นใดนักเรียนสอบไต่มาก ความดีของครูประจำชั้นก็ได้รับความชมเชย. . .¹

¹ พ.ศ.หลวงวิศาลโยธิน, "เบญจมบพิตรานุสรณ์ ครบ 60 ปี" (2445 - 2505) (พระนคร : เอกศิลป์การพิมพ์, 2505), หน้า 17 - 19.

จากบันทึกนี้จะเห็นได้ว่า การเรียนการสอนในสมัยนั้น ครูอาจารย์สอนกันอย่างจริงจัง ขึ้นกว่าระยะก่อนมาก เพราะเกิดจากการแข่งขันเด็กของแต่ละโรงเรียน ซึ่งถือเป็นความดี ความชอบของโรงเรียนและของครูประจำชั้นด้วย และนอกจากนี้ทางกระทรวงธรรมการยังได้ ใ้รางวัลแก่โรงเรียนที่ส่งนักเรียนสอบไล่ได้อีกด้วย¹ แต่อย่างไรก็ตามที่ กิจการการเรียน การสอนในโรงเรียนมัธยมก็ยังไม่แพร่หลาย

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6, ศธ.49/1 เรื่องเงินรางวัล นักเรียนที่สอบไล่ได้, คำสั่งที่ 196/5660 ของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ.2436 มีข้อความสำคัญว่า

. . .การให้รางวัลแก่โรงเรียนเพื่อเกื้อหนุนแก่อาจารย์ หรือผู้อุปการะโรงเรียน หรือผู้จัดการโรงเรียนนั้นจะแบ่งแจก ดังนี้

1. โรงเรียนหลวงสังกัดกรมศึกษาธิการ

โรงเรียนใดนักเรียนสอบไล่ได้ประโยค 1 ได้ ให้รางวัลคนละ 2 บาท

โรงเรียนใดนักเรียนสอบไล่ได้ประโยค 2 ได้ ให้รางวัลคนละ 4 บาท

2. โรงเรียนเซนต์ศักดิ์ ที่จดทะเบียนในกรมศึกษาธิการได้รับเงินอุดหนุนเป็นรายปี

จากกรมศึกษาธิการ

โรงเรียนใดนักเรียนสอบไล่ได้ประโยค 1 ให้รางวัลคนละ 3 บาท

โรงเรียนใดนักเรียนสอบไล่ได้ประโยค 2 ให้รางวัลคนละ 6 บาท

3. โรงเรียนเซนต์ศักดิ์ ที่ไม่ได้รับความเจือจางสิ่งใดจากกรมศึกษาธิการ แต่ขึ้น ทะเบียนบัญชีไว้

นักเรียนสอบไล่ได้ประโยค 1 ให้รางวัลคนละ 4 บาท

นักเรียนสอบไล่ได้ประโยค 2 ให้รางวัลคนละ 8 บาท

4. โรงเรียนภาษาอังกฤษไม่ให้รางวัล เว้นโรงเรียนเซนต์ศักดิ์ ถ้าเข้ามาสอบไล่

ศึกษามหาลักสูตรสแตนดาร์ด (Standard) ละ 2 บาท คือ

สแตนดาร์ด (Standard) ที่หนึ่ง 2 บาท สอง 4 บาท สาม 6 บาท สี่ 8 บาท

ห้า 10 บาท หก 12 บาท

รางวัลนี้อุดหนุนแก่โรงเรียนและอาจารย์ ส่วนตัวนักเรียนที่สอบไล่ได้ มีรางวัลให้แล้ว. . .

3.3.4 การประเมินผล

หลักฐานการประเมินผลในแง่กรรมวิธียังไม่ปรากฏในรายงานระหว่าง พ.ศ.2448 – 2450 แต่ใน ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) กรมศึกษาธิการได้คัดค้านเกี่ยวกับการสอบไล่วิชาออกจากเจ้าพนักงานตรวจการ เพราะเห็นว่าเจ้าพนักงานตรวจการมีหน้าที่ในการตรวจและจัดโรงเรียนอยู่ฝ่ายหนึ่งแล้ว ฉะนั้นงานการสอบไล่วิชา จึงให้มาอยู่ในกองสอบไล่วิชา เป็นเอกเทศ แต่ก็เป็นงานในระดับประโยคมูลและประโยคประถมสามัญ ซึ่งมีตำแหน่งงาน 8 คนในกองนี้ ส่วนปัญหาการสอบไล่วิชาในประโยค 2 ประโยค 3 นี้ใช้วิธีพิเศษ ไม่ได้ตั้งตัวบุคคลเอาไว้โดยเฉพาะ แต่ใช้วิธีเลือกผู้สมควรให้เป็นกรรมการพิเศษเป็นครั้งคราวไป โดยคณะกรรมการโคสอบประโยคใดก็เรียกว่า กรรมการสอบไล่ประโยคนั้น ๆ และชั้นมัธยมศึกษาชั้นนี้ยังคงรวมสอบพร้อมกัน¹ เนื่องจากเกรงมาตรฐานการศึกษาจะเกินค้อยไม่เสมอกัน ถึงข้อความที่ว่า “. . . ถึงแม้ว่าในเวลาี้ครูในโรงเรียนโดยมากมีความสามารถที่จะแต่งข้อสอบและตรวจเองก็จริง แต่เป็นการยากที่จะทำให้ข้อสอบยากง่ายพอเสมอกันได้ เพราะเหตุว่าโรงเรียนมากด้วยกัน. . .”²

การวัดผลตามหลักสูตร พ.ศ.2448 นี้ จึงอนุมานได้ว่า การประเมินผลการเรียนการสอนปฏิบัติตามวิธีเดิมที่ได้เคยกระทำมานับแต่ปี 2438 เพราะไม่มีปรากฏในรายงานมีเพียงว่า เชิญกรรมการพิเศษมาร่วมกับเจ้าพนักงานสอบไล่ในตำแหน่งเป็นคณะหนึ่งเพื่อกิจการนั้น ๆ และหน้าที่ทางค่านมัชมนั้นขึ้นอยู่กับหลวงสินทรราช (พระยาราชวิบูล)³ เจ้าพนักงานตรวจการแขวงมัชมน

¹ หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตร ประโยค 1, ร.ศ.124 (พ.ศ.2448), หน้า 38 – 39.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 42.

³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 – 2507, หน้า 200.

สรุป

นโยบายในการจัดการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือขยายความรู้ของนักเรียนให้สูงขึ้น ด้วยการบรรจุวิชาให้มากขึ้น คือหลักสูตรมัธยมสามัญ ได้เพิ่มวิชาภาษาอังกฤษ วิชาคำนวณ และวิชาวิทยาศาสตร์ ให้มากขึ้น ทั้งกำหนดให้วิชาภาคเขียนเป็นวิชาบังคับที่จำเป็นต้องเรียน โดยลดการเรียนวิชาไวยากรณ์และศัพท์ให้น้อยลง เพื่อเอาเวลามาใช้ในวิชาอื่น ๆ ให้เหมาะแก่ความต้องการของโรงเรียนวิสามัญศึกษาต่าง ๆ ในระยะนั้นมีหลายโรงเรียนซึ่งรับนักเรียนที่สอบไล่ได้ทุนมัธยมแล้ว มีโรงเรียนนายร้อยทหารบก และโรงเรียนนายเรือ เป็นต้น แต่การเพิ่มวิชาใหม่ ๆ ขึ้นมานี้ ทำให้ชาครุที่จะสอน จึงจำเป็นต้องจัดการฝึกหัดครูขึ้นด้วย โรงเรียนสามัญมีหลายแห่ง อาทิ โรงเรียนมัธยมราชบูรณะ โรงเรียนมัธยมสวนกุหลาบ โรงเรียนทั้งสองนี้เรียกว่ามัธยมวิทยา ส่วนโรงเรียนมัธยมอื่น ๆ เพิ่มวิชาใหม่ ๆ บ้างเล็กน้อยที่สอนไปพลาง ๆ นั้นเรียกว่า มัธยมหนังสือ เพราะยังสอนหนังสืออย่างเก่าเหมือนหลักสูตร พ.ศ.2438 แต่ก็ได้ขยายเข้าหลักสูตรใหม่ นับว่าการศึกษาในช่วงนี้เป็นระบบค่อยเป็นค่อยไป หลักสูตรที่เพิ่มวิชาใหม่ ๆ ครอบคลุมนี้เรียกว่า หลักสูตรมัธยมวิทยา ที่ต่างกับหลักสูตรมัธยมหนังสือก็คือ มีภาษาอังกฤษ คำนวณ และวิทยาศาสตร์ มากกว่ามัธยมหนังสือ² คำนวณการเรียนการสอนเริ่มมีคู่มือสำหรับครูใช้บ้างแล้ว และบางวิชาในหลักสูตรได้มีการแนะนำวิธีสอนไว้ด้วย ส่วนทางด้านการประเมินผล ใจระเบียบเกี่ยวกับทั่วมณฑลกรุงเทพฯ โดยสอบรวมในประโยคกลาง ก็มัธยมศึกษา จึงนับว่าหลักสูตรฉบับ พ.ศ.2448 ได้พัฒนาขึ้นจากเดิม

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 189.

2 เรื่องเดียวกัน.

4. พัฒนาการของระบบการบริหารการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เนื่องจาก พ.ศ.2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า โรงเรียนได้จัดตั้งแพร่หลาย การเล่าเรียนเจริญมากขึ้น แต่การบริหารงานทางการศึกษากลับขึ้นอยู่กับฝ่ายทหาร เพราะเดิมที่โปรดให้เริ่มจัดขึ้นในกรมทหารมหาดเล็ก พระองค์จึงทรงเห็นว่า ถึงเวลาสมควรแล้วที่จะต้องแยกการบริหารงานในการจัดการโรงเรียนทั้งปวงออกจากกรมทหารมหาดเล็กขึ้นเป็นกรมในราชการพลเรือนต่างหาก¹ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ โดยทรงเลือก พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ² การจัดตั้งกรมศึกษาธิการนี้มีผลให้โรงเรียนต่าง ๆ ได้เข้ามาอยู่ในความรับผิดชอบของข้าราชการฝ่ายพลเรือน³ และอธิบดีกรมศึกษาธิการนี้มีสิทธิเสมอเสมอเสนาบดีอื่น ๆ คือ มีที่นั่งในองค์ประชุมเสนาบดี นับแต่ พ.ศ.2431⁴ (ที่มุกกระสัน ณ พระที่นั่งสุลลิมหาปราสาท) ต่อมา พ.ศ.2433 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พ้นจากหน้าที่ในกรมยุทธนาธิการมาทรงบัญชาการกรมธรรมการฝ่ายเดียว เนื่องจากใน พ.ศ.2432 กรมมธรรมการสังฆการี กรมศึกษาธิการ กรมพยาบาล กรมแผนที่ และพิพิธภัณฑสถานได้มารวมอยู่ในบังคับบัญชาเดียวกัน⁵ และได้ทรงมีพระบรมราชธิบายงานของกรมธรรมการไว้ว่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพและคัมภีร์. ยี่. ยอนสัน, ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาประเทศไทยสยาม, (ม.ป.ท., 2463), หน้า 20.

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 60.

³ คณะกรรมการจัดงานฉลองฯ, เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 38.

⁴ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507, หน้า 60.

⁵ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, เอกสารอันที่ 4 ชุดพัฒนาการทางการศึกษา, หน้า 7.

. . . เป็นพนักงานที่จะบังคับบัญชาการเกี่ยวของในพระองค์ ตำแหน่งที่พระยา
พระเสด็จ เป็นผู้บังคับการ โรงเรียนและโรงพยาบาลทั้งทั้งพระราชอาณาเขต. . .¹

ใน พ.ศ.2432 นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริ
เพิ่มตำแหน่งเสนาบดีขึ้น เติมตำแหน่งเสนาบดีมีอยู่ 6 ตำแหน่งคือ สมุหนายก และสมุห
พระกลาโหม เป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี กับมีกรมท่า กรมเมือง กรมวัง และกรมนา
เป็นเสนาบดีจตุสดมภ์² ทรงพระราชดำริเพิ่มขึ้นอีก 6 ตำแหน่ง คือ กรมยุทธนาธิการ
กรมพระคลัง (กรมท่าเดิมให้ว่าการต่างประเทศค่านเคี้ยว) กรมยุติธรรม กรมธรรมการ
กรมโยธาธิการ และกรมราชมูรธาธร รวมเป็นตำแหน่งเสนาบดี 12 ตำแหน่ง มีศักดิ์เสมอกัน
เล็กตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้งสองมีให้มื่อต่อไปตั้งแต่ก่อน³ และโปรดให้เสนาบดีเข้าไปประชุม
ปรึกษาราชการหน้าพระที่นั่ง ตั้งแต่ พ.ศ.2432 เป็นต้นไป ผู้ที่เข้านั่งประชุมในชุดแรกนี้คือ

กรมมหาดไทย	เจ้าพระยารัตนบดินทร์ ที่สมุหนายก
กรมกลาโหม	เจ้าพระยาพลเทพ (ชุ่ม) ที่สมุหกลาโหม
กรมท่า	กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ
กรมเมือง	กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ
กรมวัง	กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
กรมคลัง	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์ ดำรงตำแหน่งอธิบดี แคนทรประชวร กรมหมื่นนเรธิป ประพันธ์พงศ์ รองอธิบดีแทน
กรมนา	พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 90.

² กรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, หน้า 7.

³ เรื่องเดียวกัน.

กรมยุทธนาธิการ	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุพันธ์วงศ์วรวงศ์
กรมยุติธรรม	พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ (กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์)
กรมโยธาธิการ	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์
กรมราชมูรชาธร	กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์
กรมธรรมการ	กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

พ.ศ.2433 กรมธรรมการมีฐานะเป็นกระทรวงบริบูรณ์หมดทุกอย่าง แต่ยังมีได้ประกาศ¹ว่าเป็นกระทรวงเสนาบดีเท่านั้น¹

4.1 การจัดตั้งองค์การบริหารการศึกษาและการบริหารงานบุคคล

พ.ศ.2432 กรมธรรมการแบ่งส่วนราชการ ดังนี้

กรมกลาง อธิบดีบัญชาการกระทรวงทั่วไป กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
กรมธรรมการสังฆการี จางวางเป็นรองอธิบดี เทียบที่ปลัดทูลฉลอง
พระยาวุฒิศการบดี (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วิศิไกร
กรมศึกษาธิการ รองอธิบดี หม่อมเจ้าประภากร มาลากุล
กรมพยาบาล อธิบดีพระยาไกรโกษา (เทศ ภูมิรัตน) ย้ายไปเป็น
ข้าหลวงใหญ่ที่เมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ.2433 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่น
ดำรงราชานุภาพ ดำรงตำแหน่งอธิบดีด้วย

พิพิธภัณฑสถาน ผู้บัญชาการพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต
(พระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาภิศรมหิป)

กรมแผนที่ เจ้ากรม พระวิภาคภูวาล (แมคคาร์ธี)²

การแบ่งส่วนราชการในกรมศึกษาธิการ ซึ่งมีส่วนในกิจการมัธยมศึกษา ในระยะ
ต่อไป ดังนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507.

- ก. รองอธิบดี หม่อมเจ้าประภากร มาลากุล
 ข. หัวหน้าพนักงานแต่งตำรา ขุนประเสริฐอักษรนิติ (แพ ตาละลักษมณ์)
 ต่อมา เป็นพระยาปริยัติธรรมธาดา
 ค. หัวหน้าสารวัตรตรวจโรงเรียน ขุนประสารอักษรพรรณ (เสงี่ยม)
 ต่อมา เป็นพระพิณจินราธิกรณ์
 ง. ผู้จัดการศึกษาพิมพ์การ หม่อมเจ้าอัชชา ปราโมท¹

การปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อำนาจสั่งการต่าง ๆ อยู่ที่ศูนย์กลาง ความคิดริเริ่มตั้งมวลอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ และคณะเสนาบดีเป็นผู้ดำเนินการผ่านผู้บริหารชั้นรอง ๆ ลงไปตามลำดับ ตำแหน่งคือ อธิบดี รองอธิบดี สมุหบัญชี นายเวร สารวัตร อาจารย์ เสมียน ผู้ช่วย นักการ² ส่วนการคัดเลือกและแต่งตั้งบุคคลให้เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในราชการ องค์พระมหากษัตริย์ทรงพิจารณาตามความเหมาะสมแล้วจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง³ นอกจากตำแหน่งรองต่าง ๆ ในกรมก็อยู่ในดุลยพินิจของอธิบดีหรือหัวหน้าหน่วยงานที่จะแต่งตั้งพร้อมทั้งเสนอพระมหากษัตริย์เพื่อทรงโปรดพิจารณาอีกต่อหนึ่ง⁴

พ.ศ. 2434 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นราชทูตพิเศษเสด็จไปยังราชสำนักต่างประเทศในยุโรป และให้ตรวจการศึกษาในนานาประเทศ ทั้งยุโรป รวมทั้งอียิปต์ และอินเดียด้วย ในการนี้ได้โปรดให้พระยาธุติกการบดีเป็นผู้รั้งตำแหน่ง อธิบดีกรมธรรมการ⁵ ครั้นเมื่อกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสด็จกลับจากยุโรปในปลาย พ.ศ. 2434 ก็ทรงโปรดให้ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย⁶

1 เรื่องเดียวกัน.

2 กรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, หน้า 9 - 11, 37 - 39.

3 สมเด็จพระยาตำรากรมการ, เทศาภิบาล (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2495), หน้า 5.

4 เรื่องเดียวกัน.

5 กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 94.

6 เรื่องเดียวกัน.

และในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2435 ได้ประกาศตั้งกรมธรรมการเป็นกระทรวงธรรมการ¹ ทรงโปรดให้ย้ายพระยาภาสกรวงศ์ (พร นุนาค) เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการมาเป็น เสนาบดีกระทรวงธรรมการ³ และได้พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นเจ้าพระยาในนามเดิม

กระทรวงธรรมการมีกรมต่าง ๆ ดังกัคดังนี้คือ กรมธรรมการกลาง (มีกรมธรรมการ เดิมกับกรมราชบัณฑิตมาสมทบ) กรมศึกษาธิการ กรมพยาบาล กรมพิพิธภัณฑ์ กรมสังฆการี⁴ แต่ละหน่วยงานต่างมีหน้าที่แตกต่างกันออกไป แต่หน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดการเรื่อง โรงเรียนและฝึกหัดครู พร้อมทั้งควบคุมการศึกษาให้เป็นไปตามนโยบายคือ กรมศึกษาธิการ ส่วนโรงเรียนแพทย์ในระยะนี้ยังอยู่ในสังกัดของกรมพยาบาล มีหน้าที่ในการจัดโรงเรียนพยาบาล และการศึกษาของแพทย์ กรมอื่น ๆ ในกระทรวงธรรมการนอกจากนั้นล้วนแล้วแต่เป็นกรมที่ให้ บริการแก่กรมศึกษาธิการทั้งสิ้น

¹ ที่ทำการกระทรวงตั้งที่ตึกยาวริมประตูพิมานไชยศรีด้านตะวันออก พ.ศ.2440 - 2448 ตั้งอยู่ที่ตึกสุนันทาลัย ปากคลองตลาด (โรงเรียนราชินีล่างในปัจจุบัน) พ.ศ.2448 - 2452 ตั้งอยู่ที่ตึกสร้างใหม่ที่พระราชวังบวรฯ ท่าช้างวังหน้า พ.ศ.2452 - 2463 ตั้งอยู่ที่บ้าน เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ริมปากคลองโอ่งอ่าง พ.ศ.2463 - 2465 ย้ายไปเช่าตึกแถวซึ่งเป็น ร้านค้า เอส.สมิท.แอนคิสัน. (ปัจจุบันเป็นที่ทำการกรมเกษตร และกรมประมง) พ.ศ.2483 กระทรวงธรรมการได้ย้ายมาอยู่วังจันทร์เกษม ถนนราชดำเขินนอกในปัจจุบัน.

² เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร นุนาค) เคยเรียนที่โรงเรียนแมลค.ฮัท ใกล้กรุง ลอนดอนเพียง 3 ปี โดยไม่จบอะไรมา งานที่ปรากฏคือ มีความสามารถทางภาษาอังกฤษโดยเป็น ล่าม เริ่มเข้ารับราชการใน พ.ศ.2409 เข้าทำงานเพราะชาติวุฒิเป็นตระกูลขุนนางจึงได้มี ตำแหน่งสำคัญในราชการ.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

⁴ สวัสดิ์ จงกล, "วิวัฒนาการการจักรูปบริหารการศึกษา" บทเรียนในรอบร้อยปี ที่ผ่านมา, หน้า 7 - 8.

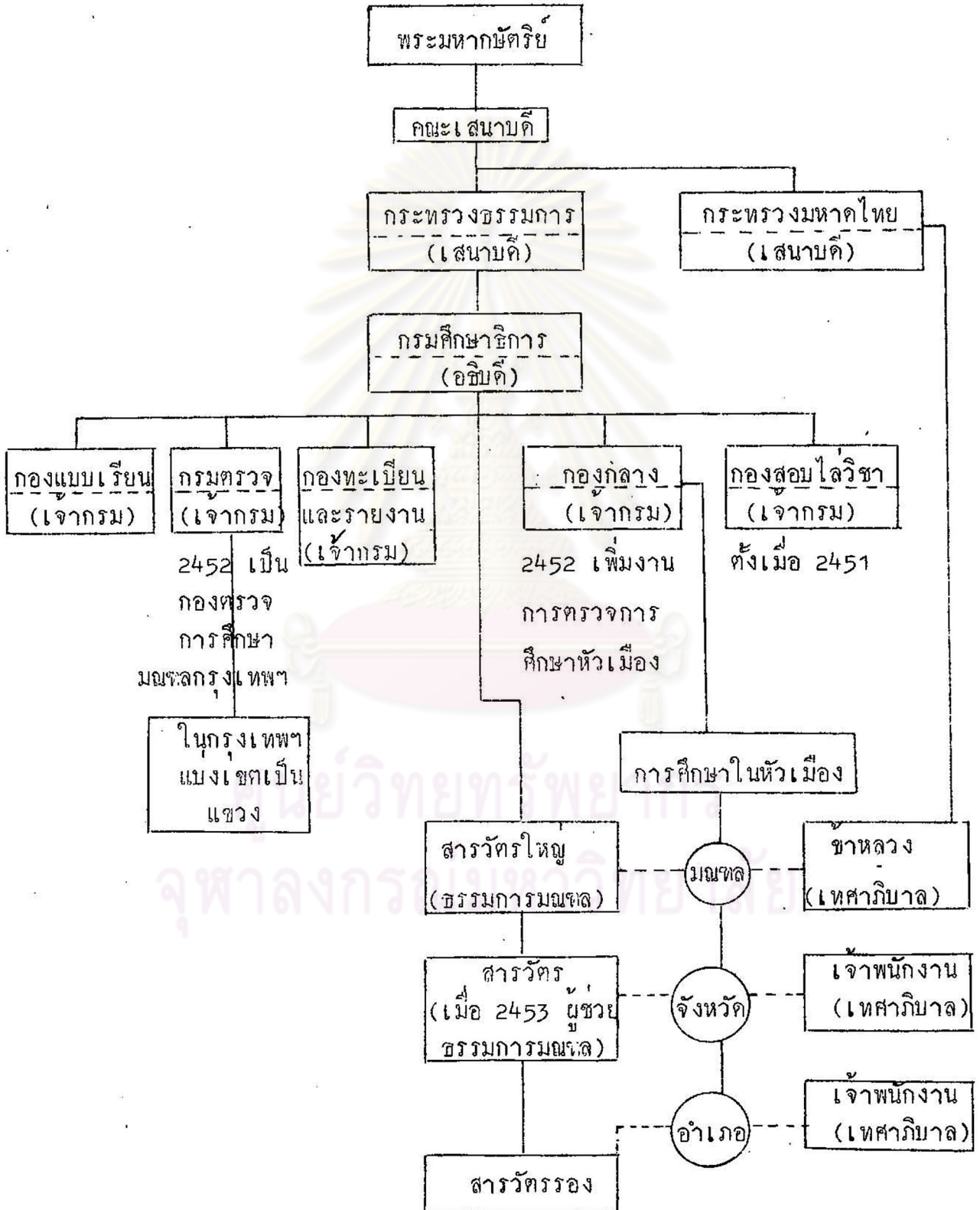
กรมศึกษาธิการ 'ต่อมาพระเจ้าอองยาเซอ พระองค์เจ้าจันทรทัตจุฑาธาร (พระเจ้าบรมวงศ์เซอ กรมหมื่นวิวิธรรณพีริชา) เป็นอธิบดีต่อมาย้ายไปเป็นอธิบดีกรมพยาบาล โปรดเกล้าให้พระเจ้าอองยาเซอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เซอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์) มาเป็นอธิบดีแทน แต่ไม่นานก็ย้ายไปกรมราชเลขาณุกการตามเดิม¹ ใน พ.ศ. 2438 เมื่อพระเจ้าอุฎยาเซอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ (พระเจ้าบรมวงศ์เซอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) เสด็จกลับจากยุโรปนั้น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ได้ทูลขอให้มาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ² เพื่อใช้เป็นอำนาจต่อรองในที่ประชุม เสนาบดีที่มีแต่พระเจ้าอองยาเซอแทบทั้งสิ้น แต่พระเจ้าอุฎยาเซอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณก็มีได้ทรงอยู่นานนัก เพราะว่ พ.ศ. 2445 ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นอธิบดีกรมสารบัญชี่ (กรมบัญชีกลาง) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ใน พ.ศ. 2441 มีการขยายตำแหน่งหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ออกไป ตำแหน่งงานที่รับผิดชอบทางการศึกษามีเพิ่มขึ้น การศึกษาในกรุงเทพฯ อยู่ในความรับผิดชอบของกรมศึกษาธิการ ส่วนการศึกษาหัวเมืองอยู่ในความรับผิดชอบของข้าหลวงเทศาภิบาล มีตัวแทนของกรมศึกษาธิการ คือ สารวัตรใหญ่ไปดูแลการจัดการศึกษาในมณฑลให้เป็นไปตามนโยบายของกรมศึกษาธิการ โดยมีหน้าที่คอยตรวจสอดวางแผนการเล่าเรียนและทำรายงานประจำปียื่นต่อกรมศึกษาธิการ จากมณฑลแบ่งออกเป็นจังหวัด แต่ละจังหวัดเจ้าพนักงานเทศาภิบาลตั้งสารวัตรคนหนึ่งคอยตรวจการเล่าเรียน สำหรับอำเภอให้เจ้าพนักงานเทศาภิบาลเมืองนั้นๆ ตั้งสารวัตรรองสำหรับอำเภอ อยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าพนักงานเทศาภิบาล และขึ้นกับสารวัตรใหญ่ การรายงานและผลการตรวจสอดการเล่าเรียนส่งผ่านตามลำดับชั้นตอน แต่ในระยะนี้การศึกษาในระดับสูงกว่าประถมศึกษายังมีในหัวเมือง จึงไม่มีปัญหาในเรื่ององค์กรการบริหารระดับมัธยมศึกษา (ดูแผนภูมิที่ 4 ประกอบ)

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 95

² กรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, หน้า 16.

แผนภูมิที่ 4 ระบบการบริหารการศึกษาไทย พ.ศ. 2430 - 2453

ที่มา คัดแปลงจาก จีระพันธุ์ พูลพิพัฒน์, "พัฒนาการของการบริหารการศึกษาไทย", หน้า 50.

ตำแหน่งสารวัตรจะคัดจากบุคคลที่มีวุฒิคุณ ซึ่งระยะนั้นโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ได้เปิดสอนวิชาครูแล้ว¹ ใน พ.ศ.2445 มีการเปลี่ยนแปลงโดยยกฐานะกองตรวจโรงเรียนขึ้นเป็นกรม เรียกว่ากรมตรวจหรือกองตรวจวิชา ตำแหน่งของเจ้าหน้าที่มี เจ้ากรม ปลัดกรม นายเวร รองเวร เสมียน และนายตรวจแขวงและยกฐานะกองแต่งตำราเรียนเป็นกรม เรียกว่า กรมแต่งตำราเรียนหรือกองแบบเรียน มีหัวหน้าเป็นชั้นเจ้ากรม ขึ้นอยู่กับกรมใหญ่คือกรมศึกษาธิการ ส่วนการดูแลโรงเรียนในระดับมัธยมศึกษา และวิสามัญศึกษา เรียกว่าแขวง ซึ่งได้แย่งเขตแขวงมาแต่ พ.ศ.2443 และได้ตั้งครูซึ่งมีวุฒิประกาศนียบัตรทางครูทำหน้าที่เป็นนายแขวง ตำแหน่งของผู้บังคับบัญชาของแขวงมัธยมศึกษาและวิสามัญศึกษา คือผู้ตรวจการ² ส่วนตำแหน่งนายเวร เรื่อยลงไปมีหน้าที่ทำงานธุรการของกรมตรวจ และทำงานในศาลาเท่านั้น³

ในปีเดียวกันนี้ได้เกิดหน่วยงานขึ้นอีกหน่วยหนึ่ง คือ สำนัคยาจารย์สมาคม ซึ่งจัดตั้งขึ้นด้วยจุดประสงค์ที่จะส่งเสริมอาชีพครู (ปัจจุบัน มีครู สภาทำหน้าที่นี้) เป็นสถานที่เพื่อพบปะสนทนา ปาฐกถาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษา และเป็นสถานที่ให้ความรู้เพิ่มเติมแก่ผู้ที่สนใจในทางการศึกษา และทางสมาคมยังได้จัดพิมพ์หนังสือขึ้นจำหน่ายสำหรับสมาชิกชื่อว่า "วิทยากร" เป็นหนังสือพิมพ์ที่ให้ความรู้ในเชิงวิทยากรด้วย⁴

พ.ศ.2445 มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร นุนาค) กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี กว๊ายเหตุชรา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิเชียรคีรี (ม.ร.ว.คสึ สุทัศน์) ปลัดทูลฉลองเป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีและทรงแต่งตั้งเป็นเสนาบดีในเวลาต่อมา ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร

1 กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 136.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

3 คณะกรรมการจัดงานฉลอง ฯ, เอกสารเรื่องจัดการศึกษา, "กฎกรมศึกษาธิการว่าด้วยระเบียบราชการในกรมตรวจ", หน้า 263.

4 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, โคลงกลอนของ"ครูเทพ", เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 137 - 138.

ต่อมาไคทรงโปรดให้ย้ายพระเจ้าสุทโธทนะเจ้ากษัตริย์นครเวียงจันทน์ อธิบดีกรมศึกษาธิการ ไปดำรงตำแหน่งในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติดังกล่าวแล้ว ไคทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการแทน¹ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้ดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย² เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ไชยกร (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์) เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการที่มีบทบาทน้อย ผู้ที่มีบทบาทเด่นคือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ทั้งนี้เพราะเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ไชยกรไม่มั่นใจในการเข้าดำรงตำแหน่งเสนาบดี การวินิจฉัยสั่งการใด ๆ ของท่านจึงมักจะต้องปรึกษาศมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์อย่างใกล้ชิดเสียก่อนเสมอ ดังนั้นบทบาทการดำเนินงานของกระทรวงธรรมการในระยะนี้ ทั้งที่ปรึกษาและอธิบดีกรมศึกษาธิการจึงมีความสำคัญมากเท่า ๆ กับเสนาบดีหรืออาจจะมากกว่าก็ได้³

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งในราชการระดับสูง ตำแหน่งในราชการระดับรองลงมาก็ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลงไปบ้าง อาทิ แผนกต่าง ๆ ของกรมที่ขึ้นอยู่กับกระทรวงนั้น ๆ มีการเปลี่ยนแปลง เช่น เมื่อ พ.ศ. 2445 มีดังนี้⁴

กองกลาง หรือปลัดกรมของกรมศึกษาธิการ ยกไปรวมเข้าในกองกลางหรือกองเสมีนตราของกระทรวง

กองบัญชาการของกรมศึกษาธิการ ยกไปรวมเข้าในกองปลัดบัญชาการของกระทรวง

กองพัสดุเครื่องครุภัณฑ์ของกรมศึกษาธิการ ยกไปรวมเข้ากับกองพัสดุของกระทรวง
เว้นแต่เครื่องเล่าเรียนยกไปรวมในกรมตรวจ

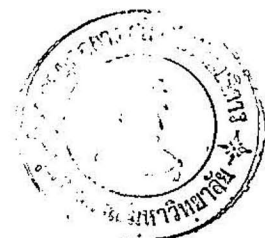
กองตรวจโรงเรียนของกรมศึกษาธิการยกฐานะขึ้นเป็นกรมตรวจ กับยกการตรวจวัดของกรมสังฆการีมารวมเข้าอยู่ในกรมตรวจนี้ เพื่อนายตรวจโรงเรียนจะได้ตรวจทั้งโรงเรียนและวัด หัวหน้าหน่วยงานเป็นชั้นเจ้ากรม ซึ่งเหมือนกรมแต่งตำราเรียน ที่มีหัวหน้าเป็นชั้นเจ้ากรมเช่นเดียวกัน

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 136.

² วุฒิชัย มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 126 - 127.

³ แฉ่งน้อย ติตติรานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 126

⁴ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, หน้า 17.

หน้าที่ของกรมตรวจโรงเรียนเดิม กรมศึกษาธิการจะตั้งสารวัตรใหญ่ในการศึกษา สำหรับมณฑลเพื่อจะไต่ตราตรวจสอบวางแผนการเล่าเรียน และเจ้าพนักงานเทศบาลในเมือง ตั้งสารวัตรการศึกษาคนหนึ่งตรวจการเล่าเรียน ทุกจังหวัดแบ่งออกเป็นอำเภอ ๆ หนึ่งมีจำนวนโรงเรียนตามควรแก่ชุมชนนั้น ๆ ในอำเภอนั้นเจ้าพนักงานเทศบาลตั้งสารวัตรรองคนหนึ่งหรือหลายคนแล้วแต่แขวงจังหวัดหรืออำเภอใหญ่น้อยขนาดไหน สำหรับตรวจการเล่าเรียนในอำเภอนั้น ๆ ต่อมาเมื่อจำนวนโรงเรียนที่จัดตามแผนการศึกษาได้เพิ่มขึ้น จึงมีการแบ่งแขวงใหม่อีก คือรวมสามัญศึกษาชั้นมัธยมทั่วไปเป็นแขวงมัธยม การศึกษาพิเศษต่าง ๆ เป็นแขวงวิสามัญศึกษา ส่วนการศึกษาต่ำกว่ามัธยมศึกษาจัดเป็นเขตแขวง¹ และแขวงมีอำนาจในเรื่องการย้ายครู รองการอนุมัติใบลาของครูต่าง ๆ ในแขวง รวมทั้งการเบิกจ่ายเงินเดือนค้ำย ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ถือเป็นหน้าที่ประจำแขวง²

หน้าที่ของกรมตรวจที่สำคัญ ๆ คือ

. . . กรมตรวจมีหน้าที่จัดการศึกษาในกรุงเทพฯ ทั่วไปให้เจริญกิจธุระซึ่งเป็นข้อใหญ่ของกรมตรวจอันจะบรรยายไว้ให้เป็นตัวอย่างได้ก็คือ

ก. การเล่าเรียนในถิ่นใดย่านใดซึ่งควรจะมี แต่ยังไม่ มี ก็เป็นหน้าที่ที่จะคิดจัดให้มีขึ้น

ข. ในถิ่นใดย่านใดที่มีการเล่าเรียนอยู่แล้ว แต่ยังไม่เจริญ ต้องคิดจัดให้เจริญขึ้น

ค. การเล่าเรียนที่มีอยู่ในที่ใด เป็นหน้าที่ที่จะตรวจตราระเบียบการสอน และการปกครองให้ถูกต้องเป็นคุณประโยชน์ โดยที่สุดที่จะเป็นได้

ง. การเล่าเรียนที่ใดที่มีอยู่แล้วเสื่อมทรามไป ต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ได้ประโยชน์

จ. มีหน้าที่ที่จะตรวจสอบความรู้ของผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนตามหลักสูตรและวิธี

¹ จีระพันธุ์ พูลพัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 38 - 39.

² คณะกรรมการจัดงานฉลอง ฯ, เอกสารเรื่องจัดการศึกษา ฯ, หน้า 263 และดูรายละเอียดปลีกย่อยได้จากเอกสารเดียวกันนี้ "กฎกรมศึกษาธิการ ว่าด้วยระเบียบราชการในกรมตรวจ" หน้า 262 - 264.

สอไลของกรมศึกษาธิการ...¹

พ.ศ. 2446 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์แยก การศึกษาฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรออกจากกัน โดยแบ่งเป็น 2 แผนก² คือ กวีรศึกษา ที่พระสงฆ์และเจ้าพนักงานฝ่ายพุทธจักรจัดแผนกหนึ่ง การศึกษาซึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายอา- จักรจัดแผนกหนึ่ง การศึกษาฝ่ายอาณาจักรจัด ได้แก่การศึกษาชั้นมัธยมศึกษา คือชั้น ประโยค 2 ขึ้นไปจนชั้นสูง ๆ และการศึกษาพิเศษต่าง ๆ อันเป็นภาระมากเกินกว่ากำลัง พระสงฆ์จะจัดได้ การศึกษาซึ่งฝ่ายพุทธจักรจัด ได้แก่การศึกษาสามัญชั้นต้น ตั้งแต่มูลศึกษา ขึ้นไปจนถึงประถมศึกษาคือ ประโยค 1 เป็นการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไปต้องเล่าเรียน และการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม³

กรมต่าง ๆ ที่มีหัวหน้าเป็นชั้นเจ้ากรมนี้ ขึ้นอยู่กับกรมใหญ่อีกต่อหนึ่ง ถ้าจะเปรียบ เทียบก็เท่ากับกองต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้ กล่าวคือกับกรมนี้ เรียกสืบสนกันอยู่เสมอในช่วงระยะ เวลานั้น จากหนังสือประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศสยามของสมเด็จพระเจ้าบรม- วงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ชี้แจงใน พ.ศ. 2446 ให้เห็นดังนี้

แผนกศึกษาธิการ อธิบดี พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล)

กองแบบเรียน เจ้ากรม หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

กองตรวจวิชา เจ้ากรม นาย ว.ย.ยอนสัน (W.G. Johnson)

แขวงมัธยมศึกษา ผู้ตรวจการ หลวงอนุศาสน์วินิจ (เพิ่ม ผลพันธ์)

แขวงวิสามัญศึกษา ผู้ตรวจการ นายอี. เอส. สมิท⁴ (E.S. Smitt)

ในระบายนั้นการศึกษาในกรุงเทพฯเจริญขึ้นมาก ทำให้การศึกษาหัวเมืองตามไม้ไคร้ ทั่นเพราะตามหัวเมืองขาดครู⁵ จึงได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเพิ่มขึ้นอีก คือ โรงเรียนฝึกหัดครู

¹ เรื่องเดียวกัน.

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ฯ, หน้า 162

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, หน้า 18

⁵ เรื่องเดียวกัน.

ฝั่งตะวันตก (ปัจจุบันคือวิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ซึ่งขณะนั้นตั้งอยู่ที่โรงเรียนศึกษานารี
ปัจจุบัน) ในช่วงนี้กรมศึกษาธิการได้จัดส่งครูประกาศนียบัตรออกไปเป็นข้าหลวงกรรมการ¹
ตามส่วนภูมิภาคซึ่งในระยะแรกส่งไปตามมณฑลก่อน ต่อมาได้ส่งออกไปประจำตามจังหวัดต่าง ๆ
เพิ่มขึ้น² และการฝึกหัดครูนั้นมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้กิจการการขยายการศึกษาทั้งระดับประถมศึกษา
มัธยมศึกษาและอุดมศึกษาเจริญขึ้น กิจการนี้ได้อยู่ในความดูแลของกรรมการคณะหนึ่งเรียกว่า
กรรมการฝึกหัดอาจารย์³ ประกอบด้วยเจ้ากรมกรมตรวจ เจ้ากรมกองแบบเรียน
นายตรวจแขวงวิสามัญศึกษา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ และอาจารย์ใหญ่
โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก และพร้อมกันนั้นได้มีการคัดเลือกนักเรียนส่งไปเรียนวิชาครู ณ
ทวีปยุโรป โดยวิธีคัดเลือกจากนักเรียนที่สอบไล่ได้มัธยมศึกษาปีที่ 6 โครงการนี้อยู่ในความดูแล
ของกรรมการคณะนี้ด้วย

พ.ศ.2450 ได้มีการเปลี่ยนแปลงในกรมศึกษาธิการ คือ ทรงโปรดเกล้าฯ เลื่อน
ตำแหน่งนาย ว.ย. ยอนสัน (W.G. Johnson) เจ้ากรมกรมตรวจขึ้นเป็นที่ปรึกษา
กระทรวงกรรมการ แล้วให้พระไพศาลศิลปศาสตร์ เจ้ากรมกองแบบเรียนเลื่อนขึ้นมาเป็น
เจ้ากรมตรวจ ให้หลวงบำเหน็จวรรณ (เหม ผลิตพันธุ์) เป็นผู้ช่วยเจ้ากรมตรวจ
ให้ขุนจรุสธรณะพันธ์ (สาคร สุทธิเสถียร) เป็นหัวหน้ากองแบบเรียน⁴

ตำแหน่งราชการในกรมศึกษาธิการมีตามลำดับดังนี้

อธิบดี

เจ้ากรมตรวจ

ผู้ช่วยเจ้ากรมตรวจ

พนักงานตรวจการฝรั่ง

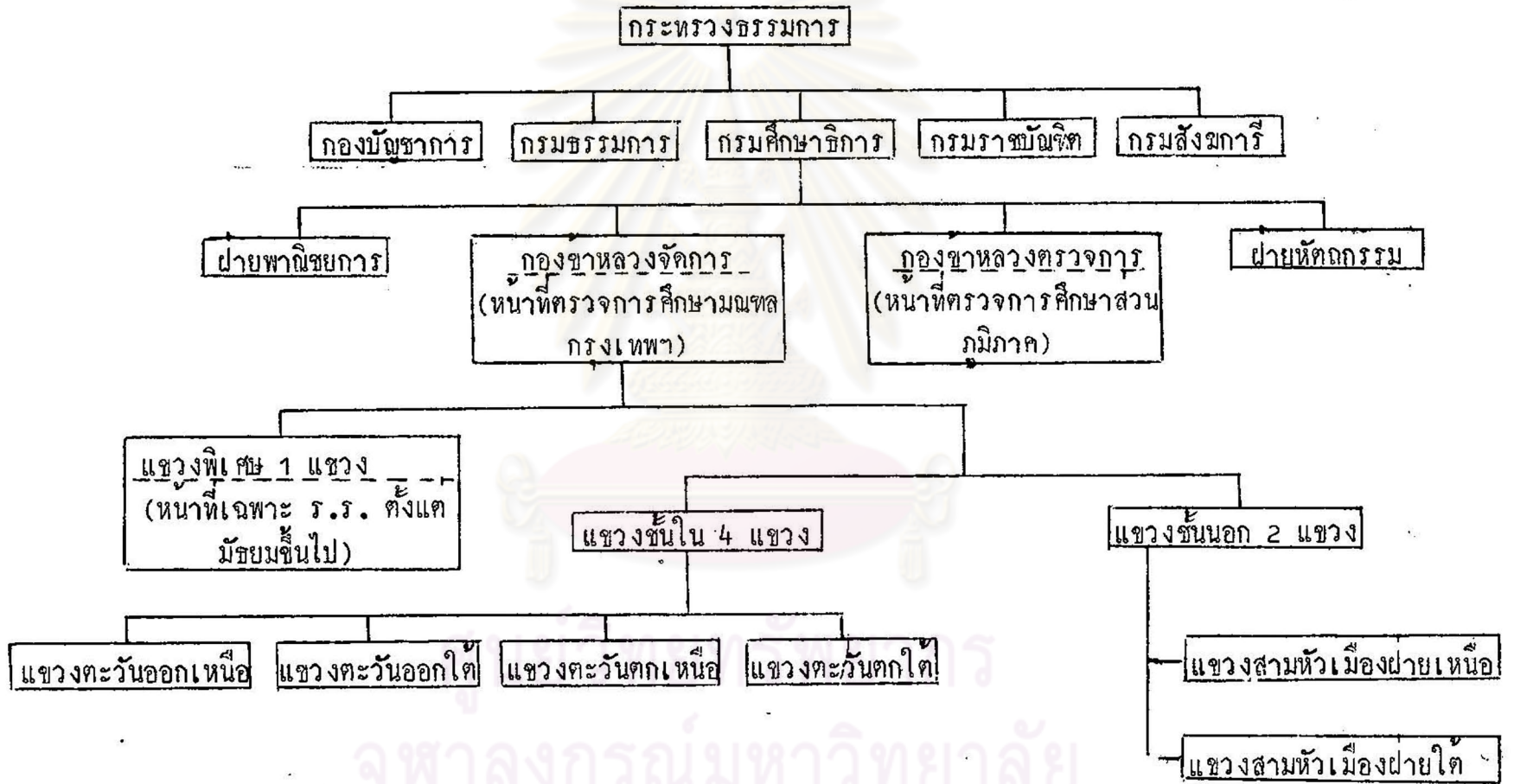
¹ ปัจจุบัน คือ ตำแหน่งศึกษาธิการ

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁴ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, หน้า 23.

แผนภูมิที่ 5 การจัดส่วนราชการของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2452

พนักงานสอบไล่ (มี 3 ชั้น) พนักงานตรวจการ
 พนักงานตรวจตำรา (มี 2 ชั้น) และนายเวร
 ข้าราชการฝ่ายโรงเรียน มีตามลำดับดังนี้
 อาจารย์ (มี 3 ชั้น)
 ครู (มี 5 ชั้น)
 ครูฝึกหัด (มี 1 ชั้น)

ใน พ.ศ.2451 มีข้าหลวงกรรมการประจำมณฑล 13 มณฑล และ พ.ศ.2452
 มีข้าหลวงกรรมการประจำมณฑลครบทุกมณฑลรวม 15 คน¹ ตำแหน่งข้าราชการใน
 กรมศึกษาธิการใน พ.ศ.2452 มีตามลำดับดังนี้ อธิบดี ปลัดกรม ข้าหลวงกรรมการ
 พนักงานสอบไล่ พนักงานตรวจการ พนักงานตำรา นายเวรกองสอบไล่วิชา สมุหบัญชี
 นายเวรสำมัญ พนักงานทะเบียน พนักงานรายงาน รองเวร เสมียน เสมียนฝึกหัด ส่วนตำแหน่ง
 ฝ่ายโรงเรียนมีตามลำดับคือ

อาจารย์ชั้นที่ 1
 อาจารย์ชั้นที่ 2
 ครูชั้นที่ 1 - 5
 นักเรียนสอน

ตำแหน่งเหล่านี้จะมีความแตกต่างกันในแง่อัตราเงินเดือน คุณวุฒิ

ใน พ.ศ.2452 มีการควบคุมการศึกษาในส่วนภูมิภาคของรัฐบาลกลางโดยมีตัวแทน
 คือกรรมการ (ศึกษาธิการจังหวัดปัจจุบัน) ซึ่งมีประจำอยู่ทุกจังหวัด² และกระทรวงกรรมการ
 ได้แต่งตั้งตำแหน่งกรรมการ เมืองขึ้น เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระของข้าหลวงกรรมการ (มณฑล)

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติสังเขป
แห่งการจัดการศึกษา, ภาค 3 อ่างแล้ว, หน้า 56.

² ฉลอม อินทกุล, "บทบาทศึกษาธิการจังหวัดในการบริหารการศึกษา"
 (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2507), หน้า 34.

ซึ่งวิธีการนี้มีส่วนให้กิจการบริหารการศึกษาทุกจังหวัดเป็นไปในทำนองเดียวกันมากขึ้น อันมีผลในแง่ทางการเมืองระยะยาว คือการปลูกความคิด ความรู้เหมือนกันทั้งประเทศ โดยมีการเล่าเรียนหนังสือเป็นสื่อกลางในการ เชื่อมพลเมืองไทยต่างภาษาต่างถิ่น เข้า เป็นกลุ่มเดียวกัน

วิธีการคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการในรัชสมัยนี้ พระมหากษัตริย์มีสิทธิและทรงใช้สิทธิได้อย่างเต็มที่ในการที่จะทรงคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการในกรมกองต่าง ๆ พระองค์ทรงคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการโดยอาศัยเกณฑ์ในด้านความรู้ ความเฉลียวฉลาด พระประยูรญาติ ความสามารถและความประพฤติ จากตำแหน่งต่าง ๆ เท่าที่เคยทรงแต่งตั้งมาซึ่งมักจะเป็นตำแหน่งผู้บริหารงานการศึกษาระดับสูง เสียส่วนมาก อาทิ เสนาบดี อธิบดี เจ้ากรมฯ ส่วนตำแหน่งอื่น ๆ รอง ๆ ลงไปในแต่ละกรมนั้นมักจะใช้วิธีการพิจารณาคัดเลือกจากภายในแต่ละหน่วยงาน แล้วเสนอ เสนาบดี เพื่อการแต่งตั้งหรืออัญมัยกับบัญชาแต่งตั้งเอง หรืออาจใช้อีกวิธีการหนึ่งคือ เมื่อพิจารณาเห็นว่าบุคคลใดมีคุณสมบัติเหมาะสมในการเข้ารับราชการ ตำแหน่งใดก็ให้นำมาฝึกงานเพื่อเข้ารับตำแหน่งนั้น หรือบางครั้งก็ใช้วิธีเรียกมาอบรมสั่งสอน โดยเฉพาะ¹

พ.ศ.2451 มีข้าหลวงธรรมการประจำมณฑลถึง 13 มณฑล ต่อมา พ.ศ.2452 มีข้าหลวงธรรมการประจำมณฑลเพิ่มขึ้นครบทุกมณฑล รวม 15 มณฑล² ตำแหน่งราชการในกรมศึกษาธิการ ใน พ.ศ.2452 มีอธิบดี เจ้ากรม ปลัดกรม คือหัวหน้ากองทั้ง 5 ซึ่งทำหน้าที่ช่วยเจ้ากรม ข้าหลวงธรรมการ พนักงานสอบไล่ พนักงานตรวจการ พนักงานตำรา นายเวรกองสอบไล่วิชา ตมุหบัญชี นายเวรสามัญ พนักงานทะเบียน พนักงานรายงาน รองเวร เสมียน เสมียนฝึกหัด ส่วนตำแหน่งข้าราชการฝ่ายโรงเรียนมี อาจารย์ชั้นที่ 1 อาจารย์ชั้นที่ 2

¹ จีรพันธุ์ พูลพัฒน์, "พัฒนาการของการบริหารการศึกษาไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514), หน้า 41 - 46
ได้จากการสัมภาษณ์ ม.ล.ปิ่น มาลากุล เมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ.2514 เวลา 10.45 - 11.30 น.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติสังเขปแห่งการจัการศึกษาระดับมัธยมแห่งประเทศสยาม ภาค 3 (พระนคร : โรงพิมพ์เองหลี, 2468) หน้า 56.

ครูชั้นที่ 1 ครูชั้นที่ 2 ครูชั้นที่ 3 ครูชั้นที่ 4 ครูชั้นที่ 5 -นักเรียนสอน ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้ในแต่ละชั้นของแต่ละตำแหน่งจะแตกต่างกันในเรื่องของอัตราเงินเดือนและวุฒิ

พ.ศ.2452 กรมศึกษาธิการได้ตั้งกองขึ้นใหม่อีก 2 กอง คือกองทะเบียนและรายงานกับกองตรวจการศึกษามณฑลกรุงเทพฯ กองหลังนี้มีหน้าที่ปกครองโรงเรียนต่าง ๆ และจัดการโรงเรียนซึ่งได้แบ่งไว้ทั้งมณฑลกรุงเทพฯ เป็น 7 แขวง (ดูแผนภูมิที่ 5) โดยที่เดิมมีถึง 8 แขวง¹ ในปีนี้ได้พิจารณา รวมแขวงมัธยมศึกษา กับแขวงวิสามัญศึกษา เข้าเป็นแขวงเดียวกัน เรียกว่าแขวงพิเศษ² ให้มีสเตอร์ อี.เอส.สมิท (E.S. Smith) เป็นพนักงานตรวจการ ให้นายศิริ ตำแหน่งอาจารย์เป็นผู้ช่วยพนักงานตรวจการแขวงพิเศษ นับตั้งแต่เปิดเทอมใหม่ใน ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) แต่เดิมมาแขวงพิเศษได้ดำเนินงานกิจการด้านมัธยมศึกษาของกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการมาโดยลำดับ

พ.ศ.2452 ได้มีการประชุมเทศาภิบาลเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ในการจัดการศึกษาของ 3 กระทรวง คือ กระทรวงธรรมการ กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาล ที่ประชุมได้ตกลงแบ่งความรับผิดชอบในการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาให้กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาล โดยกระทรวงมหาดไทยเริ่มดำเนินงาน พ.ศ.2453 และกระทรวงนครบาลจัดการในเขตกรุงเทพฯ จะเริ่มดำเนินงาน พ.ศ.2454 ส่วนกิจการโรงเรียนรัฐบาลกระทรวงธรรมการ เป็นผู้รับผิดชอบ โรงเรียนรัฐบาลคือโรงเรียนที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ข้อตกลงอีกประการหนึ่งจากการประชุม คือ กระทรวงธรรมการมีหน้าที่ดูแลเรื่องหลักสูตร แบบเรียน การสอบไล่ วิธีสอน การตรวจโรงเรียนและการจัดสรรเงินจากงบประมาณของกระทรวงธรรมการไปช่วยการจัดการศึกษาของกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงนครบาล

¹ กรมวิชาการ, เรื่องเดิม, หน้า 29.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.4/36 รวมแขวงมัธยมกับแขวงสามัญ, คำสั่งกรมศึกษาธิการ, วันที่ 27 เมษายน ร.ศ.128 (พ.ศ.2452).

ที่เกี่ยวกับระดับประถมศึกษาและมูลศึกษา พร้อมทั้งส่งเสริมให้มีครู โดยการผลิตครูจากโรงเรียนฝึกหัดครูที่กระทรวงธรรมการจำเป็นต้องตั้งขึ้นให้แพร่หลาย รวมทั้งจัดการเรื่องสวัสดิการแก่ครู เช่น ในแง่การยกเว้นภาษีรัฐูปการ และการเกณฑ์ทหาร¹

ใน พ.ศ.2453 ตำแหน่งราชการของกรมศึกษาธิการมีเปลี่ยนแปลงไปบ้างดังนี้คือ อธิบดี เจ้ากรม ปลัดกรม คือหัวหน้ากองทั้ง 5 แต่เป็นผู้ช่วยเจ้ากรม ข้าราชการหลวงและ ผู้ช่วยข้าราชการ พนักงานสอบไล่และตรวจการ พนักงานแต่งตำรา นายเวร กองเวร เสมียน²

การศึกษาในระยะนี้ นับว่าค่อย ๆ ขยายตัวทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค³ ใน พ.ศ.2453 นี้ การศึกษาของประเทศไทยได้สิ้นยุคอุปการะและนักปฏิรูปที่สำคัญที่สุดไปพระองค์หนึ่ง คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2453 และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์สืบแทนต่อไป

4.2 การจักระบบการเงินเพื่อการศึกษา

ปัจจัยสำคัญในการดำเนินงานประการหนึ่ง คือ ระบบการเงิน ระบบการเงินเพื่อการศึกษาของไทย ส่วนใหญ่ได้มาจากงบประมาณแผ่นดิน ดังจะเห็นได้จากกระทรวงธรรมการได้รับงบประมาณจากพระคลังมหาสมบัติ ดังนี้⁴

¹ ม.ล.มานิจ ชุมสาย, ประวัติการศึกษาภาคบังคับในประเทศไทย (พระนคร : กองการสัมพันธต่างประเทศ, 2498), หน้า 36 - 37.

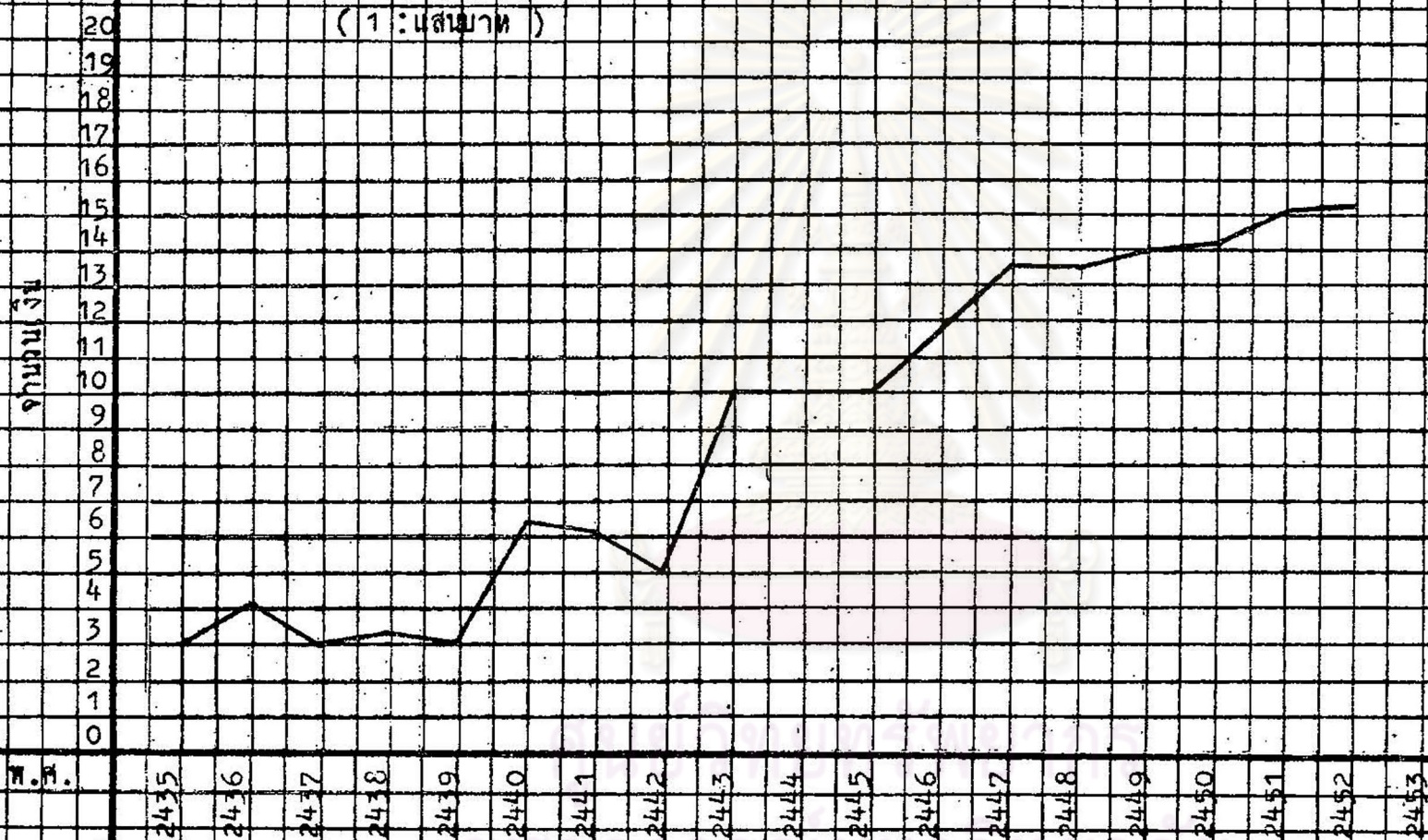
² กรมวิชาการ, ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา, หน้า 32.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2495), หน้า 175 - 176).

<u>พ.ศ.</u>	<u>งบประมาณที่กระทรวงธรรมการได้รับ (บาท)</u>
2435	297,420.32
2436	407,092.56
2437	300,733.08
2438	341,532.16
2439	294,874.16
2440	627,720.00
2441	597,649.00
2442	473,401.39
2443	1,005,832.40
2444	1,000,166.53
2445	1,078,901.61
2446	1,218,117.39
2447	1,372,583.44
2448	1,348,732.33
2449	1,426,640.27
2450	1,422,214.03
2451	1,539,668.00
2452	1,538,641.00
2453	1,316,728.00

หากจะวิเคราะห์การจัดสรรงบประมาณเพื่อการศึกษา จะเห็นได้ว่างบประมาณของกระทรวงธรรมการที่ได้รับจากการจัดสรรงบประมาณแผ่นดินได้รับงบประมาณน้อยกว่ากิจการของกระทรวงอื่น ๆ อาทิเช่น กระทรวงกลาโหม กระทรวงคมนาคม กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงนครบาล โดยพิจารณาได้จากตารางที่ 7, 8, 9 จากผลการคำนวณพบว่ารัฐจ่ายเพื่อการศึกษาในอัตราส่วนที่เป็นอยู่ในตารางดังกล่าวนี้ ไม่เป็นการเพียงพอในการจัดการศึกษา และยอดเงินที่ใช้จ่ายในการจัดการศึกษาในรัชสมัยนี้ มีที่มาจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้

ภาพที่ 1 - รายจ่ายแผ่นดินในงบประมาณของกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2435 - 2453

ที่มา - ตัวเลขงบประมาณ จาก รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ (พระนคร : โรงพิมพ์นครสภา, 2495)

ตารางที่ 7 แสดงงบประมาณกระทรวงต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - 2445

กระทรวง	พ.ศ.2435	พ.ศ.2436	พ.ศ.2437	พ.ศ.2438	พ.ศ.2439	พ.ศ.2440	พ.ศ.2441	พ.ศ.2442	พ.ศ.2443	พ.ศ.2444	พ.ศ.2445
มหาดไทย	19768132	48423000	20593208	39485208	52640608	139657028	342582557	397239845	638431029	612046916	690606431
กลาโหม	335982351	427551922	224899928	245037556	296881622	315918130	296861517	375715453	407927411	409932749	494059249
การต่างประเทศ	52758833	70775057	62776461	63961930	74643851	39709359	92614857	136737636	66543626	110030831	109299247
นครบาล	58670640	64492856	67924708	63653616	87579220	105037011	149183940	227673356	225397708	260135015	281419930
วัง (มกุฎราช)	98609708	67580456	49405632	47226632	84380834	80072509	152607944	-	-	-	-
พระคลังมหาสมบัติ	76326464	30857230	57202560	39444555	64113913	125742243	122389739	114756503	117436756	111192017	133554829
เกษตราธิการ	68045.-	67347348	32746948	39907940	59828624	รวมกระทรวงคลัง		71350225	89807705	95167965	140258131
ยุติธรรม	8976348	23158016	19358808	30729816	38562512	64361746	72008015	91862349	108921716	105897957	124988302
ธรรมการ	29742032	40709256	30073308	34153216	29487416	71013914	51402410	47340139	100583040	100016655	107890161
เกษตราธิการ	82359308	106635524	88624948	73066624	298858421	133987961	122680663	112872962	164978143	440946545	185230928
รวมจ่าย	1491897730	1817450423	1248716508	1268569737	1848271552	2399662548	2378758215	2705271747	3184125737	3664655817	3924854459

ที่มา: หนังสือน้อย คณิตฐานนท์ อ่างแก้ว หน้า 75 ซึ่งคัดมาจาก Year 121, pp. 26-27, Statement C. Comparative Statement of the Expenditure of the Kingdom of Siam for the Year 111-121. Ministry of Finance, "Report of the Financial advisor upon the Budget of the Kingdom of Siam for the year 121 (1902-1930)", Translated and Printed by order of His Royal Highness Krom Mun Mahisra Haruthai, Minister of Finance.

ตารางที่ 8 กระจายแผ่นดินในงบประมาณปกติ พ.ศ.2435-2444 (ล้านบาท)

กระทรวง	พ.ศ. 2435	พ.ศ. 2436	พ.ศ. 2437	พ.ศ. 2438	พ.ศ. 2439	พ.ศ. 2440	พ.ศ. 2441	พ.ศ. 2442	พ.ศ. 2443	พ.ศ. 2444	คิดเป็น ร้อยละ
กลาโหม	3.3	4.2	2.2	2.4	2.9	3.1	2.9	3.7	4.0	4.0	24.25
ทหารเรือ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
การต่างประเทศ	0.5	0.7	0.6	0.6	0.7	0.3	0.9	1.3	0.6	1.0	5.19
พระคลังมหาสมบัติ	0.7	0.3	0.5	0.3	0.6	1.2	1.2	1.1	1.1	1.1	5.93
มหาดไทย	0.1	0.4	0.2	0.3	0.5	1.8	3.4	3.9	6.3	6.1	17.06
นครบาล	0.5	0.6	0.6	0.6	0.8	1.0	1.4	2.2	2.2	2.6	9.27
ยุติธรรม	0.8	0.2	0.1	0.3	0.2	0.7	0.5	0.4	1.0	1.0	4.37
ธรรมการ	0.3	0.4	0.3	0.3	0.3	0.6	0.6	0.5	1.0	1.0	7.04
คมนาคม	0.8	0.1	0.8	0.7	0.2	4.5	5.2	4.3	5.5	9.3	23.29
เกษตรราชการ	0.6	0.6	0.3	0.3	0.5	รวมกับคลัง	0.7	0.8	0.9	0.9	3.48

ที่มา ใ้แนงน้อย ตีตติรานนท์, เรืองเกษม, หน้า 76.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 9 รายจ่ายแผ่นดินในงบประมาณปกติ พ.ศ.2445-2453 (ล้านบาท)

กระทรวง	พ.ศ. 2445	พ.ศ. 2446	พ.ศ. 2447	พ.ศ. 2448	พ.ศ. 2449	พ.ศ. 2450	พ.ศ. 2451	พ.ศ. 2452	พ.ศ. 2453	คิดเป็น ร้อยละ
กลาโหม	4.9	7.2	10.5	9.6	9.6	8.8	10.3	9.6	9.9	23.45
ทหารเรือ	-	-	2.7	3.4	3.1	3.7	4.0	3.6	3.7	9.06
การต่างประเทศ	1.0	1.1	1.1	1.1	1.2	0.9	0.9	0.9	0.9	2.65
พระคลังมหาสมบัติ	1.2	1.5	1.3	1.4	1.5	1.6	4.9	3.4	3.0	5.80
มหาดไทย	6.9	6.5	8.8	10.0	10.5	10.5	10.2	10.7	10.7	24.74
นครบาล	2.8	2.8	3.1	3.4	3.4	3.9	4.0	4.3	4.2	9.29
ยุติธรรม	1.2	1.3	1.7	2.0	2.0	2.1	2.2	2.5	2.6	5.12
ธรรมการ	1.1	1.2	1.4	1.3	1.4	1.4	1.5	1.5	1.3	3.30
คมนาคม	5.6	5.9	2.8	2.7	3.3	3.5	3.9	3.8	3.8	10.29
เกษตรราชการ	1.4	1.6	2.2	2.6	3.1	3.0	2.8	2.6	2.2	6.25

ที่มา เล่มเดียวกัน, หน้า 150 ซึ่งคัดแปลงมาจาก
 Ministry of Finance, Report of the Financial,
 Advisor on the budget of the Kingdom of Siam
 for the year B.E. 2468 (1925-26) p. 60-61.

4.2.1 งบประมาณ เป็นยอดเงินที่ได้รับการจัดสรรจากที่ประชุมเสนาบดี ในแต่ละปีโดยเบิกจ่ายจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ดังรายละเอียดจากตารางข้างต้น

4.2.2 อาคารเรียนและค่าเล่าเรียน ดังปรากฏในโครงการการศึกษา ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) ได้กล่าวถึงการที่จะได้เงินมาจ่ายเพื่อการจัดการศึกษาไว้มี 2 ทางคือ

ก. อนุญาตจากพระคลัง หรือ

ข. อนุญาตจากพระคลัง กับทั้งอาคารการศึกษาที่ควรจะต้องขึ้นเก็บเพื่อการเล่าเรียนมาใช้จ่ายในการศึกษาค้น¹

อาคารเรียนนี้ ต่อมาเรียกว่าเงินศึกษาพลี² วิธีการเก็บก็แล้วแต่กระทรวง การคลังกับข้าหลวงเทศาภิบาลจะเห็นสมควร โดยกำหนดว่าราษฎรที่เป็นชายอายุ 18 ปีถึง 60 ปี จะถูกเก็บในอัตราคนละ 1 - 3 บาท เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาของท้องถิ่น³

รายจ่ายในการศึกษาที่พอยกเป็นตัวอย่างให้เห็นใน พ.ศ.2442 (ร.ศ.118) จะต้องจ่ายค่าก่อสร้างโรงเรียน ดังนี้⁴

1. โรงเรียนไทยเบื้องต้น 6 โรง คิดเป็นเงินทั้งค่าก่อสร้าง ซ่อมแซมและอุปกรณ์ พร้อมเป็นเงิน 57,600 บาท (720 ชั่ง) 57,600

2. โรงเรียนหรือวิทยาลัยสำหรับฝึกหัดอาจารย์ สอนนักเรียนประจำจะต้องจ่ายค่าก่อสร้างและเครื่องใช้พร้อม เป็นเงิน 104,000 บาท (1300 ชั่ง)

3. สร้างโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบใหม่ ทั้งส่วนโรงเรียนไทยและอังกฤษ 2 แห่ง ประมาณ 80,000 บาท (1000 ชั่ง)

¹ คณะกรรมการจัดงานฉลอง ฯ, เอกสารเรื่องจัดการศึกษา, หน้า 234 - 235.

² จารุวรรณ ไวยเจตน์, "การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน พ.ศ.2475", หน้า 103.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ คณะกรรมการจัดงานฉลอง ฯ, เรื่องเดิม, หน้า 232 - 233.

และค่าบำรุงโรงเรียนเซนต์กิตติที่จดทะเบียนกับกรมศึกษาธิการ โดยคิดตามจำนวนนักเรียนที่มาเรียน คิดโดยประมาณ นักเรียนมัธยมคนละ 2 สลึงต่อเดือน ตกปีหนึ่งคนละ 6 บาท และ พ.ศ.2442 ได้ประมาณไว้ว่านักเรียนมัธยมจะมีประมาณ 3,000 คน จึงประเมินค่าใช้จ่ายเพื่ออุดหนุนเป็นค่าสิ่งของเครื่องเรียนประมาณ 18,000 บาท (225 ชั่ง)¹

เงินสำหรับสร้างโรงเรียนเบ็งบกลาง เบ็งบสูง ให้อยู่ในวงเงินเพียงปีละ 22,400 บาท (280 ชั่ง)

เงินที่ใช้เพื่อขึ้นเงินเดือนทุกปีสำหรับครู อาจารย์ใหญ่ สารวัตร ฯลฯ ตรวจโรงเรียน เป็นเงินปีละ 38,000 บาท (475 ชั่ง)

เงินสำหรับบำรุงโรงเรียนเซนต์กิตติใน 7 ปีข้างหน้าปีละ 6,000 บาท (75 ชั่ง) โดยประมาณเด็กจะเข้าเรียนเฉพาะระดับมัธยมขึ้นทุกปี ประมาณ 1,000 คน²

การศึกษาเฉพาะระดับมัธยมที่ระบุไว้ในเอกสารการขยายการเล่าเรียนชั้นสูง พ.ศ.2452 ว่า

. . . ส่วนโรงเรียนมัธยมสามัญ คือสอนภาษาต่างประเทศน้อยกว่าโรงเรียนมัธยมพิเศษมีอยู่ 5 โรงเรียน สำหรับผู้ชาย 4 โรงเรียน คือ ราชบูรณะ เบญจมพิตร อุดม (วัดอนงค์) นवलนรคิส สำหรับผู้หญิงโรงเรียนหนึ่งคือ สตรีวิทยา (ตึกกิน) เหล่านี้เป็นโรงเรียนหลวงทั้งสิ้น เก็บเงินค่าเล่าเรียนเดือนละบาทเท่ากันหมด แต่โรงเรียนมัธยมพิเศษนั้นค่าเล่าเรียนแพงขึ้น และต่างโรงเรียนก็มีอัตราเก็บต่าง ๆ กัน . . .³

จากข้อความนี้ย่อมจะชี้ให้เห็นว่ามีการเก็บเงินค่าเล่าเรียนเพื่อใช้จ่ายบำรุงการจัดการศึกษา ดังระบุอยู่ในข้อ 28 และ 29 ของโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 ว่า

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 234.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศธ.4/34, ขยายการเล่าเรียนชั้นสูง (9 ตค. - 25 มีค. 2452), หน้า 18.

. . .โรงเรียนชั้นกลาง ชั้นสูง ควรเรียกค่าเรียน แต่มีทุนเล่าเรียนหลวง

28. ในโรงเรียนชั้นกลาง ชั้นสูง ควรจะต้องเรียกค่าเรียน แต่ควรจะต้องเปิดช่องไว้
ในส่วนแก่นักเรียนที่จนแต่ฉลาดหลักแหลม ไม่มีทุนรอนสามารถจะเสียค่าเรียนในชั้นกลาง
ชั้นสูงได้ ก็ให้สอบไล่โดยต่างเป็นนักเรียนหลวง เป็นทุนเล่าเรียนที่จะไม่ต้องเสียค่าเรียน
ในโรงเรียนชั้นกลางชั้นสูง

ค่าเรียนเรียกได้จ่ายในการศึกษา

29. ค่าเรียนที่นักเรียนได้เสียในโรงเรียนชั้นกลางและชั้นสูงเหล่านี้ จะได้มาเป็น
ทุนช่วยการใช้จ่ายเงินแผ่นดินในการศึกษาให้เบาลง. . .¹

เงินค่าเล่าเรียนที่เก็บนี้มีตัวอย่างให้ทราบได้ เช่น ใน พ.ศ.2450 - 2451

โรงเรียนเสาวภา เก็บค่าเล่าเรียนนักเรียนระดับมัธยมปีที่ 1 - 6 ปีละ 10 บาท² เป็นต้น

4.2.3 เงินที่มีผู้บริจาคให้เป็นการศึกษา คือเงินที่ได้จากการเรียไร หรือการ
ทำบุญจากบุคคลผู้เห็นคุณค่าทางการศึกษา และบางทีก็บริจาคโดยการสอนหนังสือให้เปล่าโดยไม่
ยอมรับเงินเดือนก็มี และแม้แต่พระภิกษุในกรุงเทพฯ เพื่อเอาเงินกัณฑ์เทศน์มาร่วมใช้จ่ายในกิจการ
ของโรงเรียน ก็เคยมีปรากฏ นอกจากนี้พระบรมวงศานุวงศ์ ก็ทรงมีส่วนช่วยทำนุบำรุง
การศึกษา อันเนื่องมาจากความศรัทธา เช่น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรง
บริจาคเงินเพื่อจัดตั้งโรงเรียนเสาวภา โรงเรียนราชินี โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร โรงเรียน
วิเชียรมาตุ (จ.ศรีสะเกษ) โรงเรียนราชินีบูรณะ (จ.นครปฐม) โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์
(จ.อยุธยา) และเงินบริจาคอื่น ๆ อีกมาก (ดูตารางที่ 10) จึงกล่าวได้ว่าการศึกษาของไทย
ได้อาศัยเงินบริจาคและเรียไร เงินจำนวนนี้ได้มีส่วนช่วยทำให้การศึกษาของไทยดำเนินไปได้ดี
เพิ่มขึ้น

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 127 - 128.

² คุชชี มาลากุล, โรงเรียนในพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ,
(พระนคร . โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 54 และรายละเอียดเก็บค่าเล่าเรียนมีรายละเอียด
อีกมากทั้งระดับประถม และในปีต่อ ๆ มา โดยเก็บสูงขึ้น เช่น พ.ศ.2465 เก็บเงินชั้นประถมปีละ
10 บาท ชั้นมัธยมปีที่ 1 - 3 ปีละ 20 บาท มัธยมปีที่ 4 - 5 - 6 ปีละ 40 บาท.

ตารางที่ 10 ยอดเงินบริจาคและเรี่ยไรได้โดยเขตต่าง ๆ ในระหว่าง พ.ศ. 2441-2453 (หน่วยเป็นบาท)

เลขที่	พ.ศ. มณฑล	2443	2444	2445	2446	2447	2448	2449	2450	2451	2452	2453	รวม
1	กรุงเทพฯ ¹	-	-	5864	-	3329.97	2250	1021.50	3262.50	2361	698	-	18786.97
2	พระนคร ²	703.88	-	1054.58	1066	4085	5331.50	1819.16	1068.61	1856.33	26102.37	2802	88954.23
3	นครไชยศรี	-	942	-	-	1902	-	-	2023.88	1468.73	1141.15	766.07	8243.83
4	กรุงเทพฯ	-	-	-	-	-	-	-	173.50	3232.64	1018.25	450.11	4874.50
5	นครสวรรค์	-	-	-	-	-	-	26	737.88	445.50	1525.39	240.25	2975.02
6	เพชรบูรณ์	-	-	1963	-	-	-	-	-	-	871.76	126	2960.76
7	พิษณุโลก	-	-	-	311.50	520	1335.31	1325	3441.25	9195.03	960.59	171.34	17260.02
8	พ่ายัพ	-	615	104รูเปีย 75สต.	893.41	716.63	1609.13	5716	200รูเปีย 1643.88	983.03	140.88	1075รูเปีย 245.48	1379รูเปีย 12564.17 บาท
9	ปราจีนบุรี	-	1316.44	1284	1564.94	-	274	2236.13	95.38	-	202.50	601	7574.39
10	จันทบุรี	-	-	-	-	-	-	-	-	-	201	-	201
11	อิสาน	-	-	76	-	-	-	-	-	162	3669.46	606	4513.46
12	อุดร	-	83.38	1146.38	-	386.43	336	619	727.50	620.09	379.04	325	4622.82
13	นครราชสีมา	-	72	310.13	54	238.83	-	-	43	-	152.78	181.74	1052.48
14	ราชบุรี	-	-	-	-	-	-	678	251	3979.50	648.75	-	5557.25
15	ชุมพร	958.38	-	443.56	502.97	967.81	840.27	229	274.50	3966.66	2708.50	2340.37	13232.02
16	นครศรีธรรมราช	-	-	-	-	-	-	500	-	-	15.75	-	515.75
17	ภูเก็ต	-	-	-	-	2082.05	-	-	-	-	-	541.50	2623.55
18	ปัตตานี	-	-	-	-	-	-	-	-	-	412.14	-	412.14
	รวม	1662.26	3028.82	104รูเปีย 12142.40	4392.82	14228.72	11976.72	14169.79	200รูเปีย 13742.88	44975.51	40848.31	1075รูเปีย 9396.84	1379รูเปีย 196924.56

1 ได้แก่เมืองที่อยู่รอบ ๆ เมืองหลวง คือ นนทบุรี ปทุมธานี ชัญญบุรี มินบุรี นครเขื่อนขันธ์(พระประแดง) และสมุทรปราการ

2 เฉพาะมณฑลพระนครมีเพิ่ม ปี พ.ศ. 2441 26360 บาท

ที่มา วุฒิชัย มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 146-147 โดยรวบรวมมาจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 พิมพ์ ค.ศ. 5.

5. ปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขการจัดการศึกษาเกี่ยวกับกิจการมัธยมศึกษา ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

5.1 ปัญหาที่เกิดจากแผนการศึกษาชาติ

โครงการหรือแผนการศึกษาชาติ ย่อมถือได้ว่าเป็นบทหรือเป็นเอกสารของทางราชการที่แสดงความประสงค์ของรัฐในการที่จะจัดและบริหารการศึกษาของชาติ ซึ่งเป็นงานที่ผู้มีอำนาจและหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นผู้วางแนวทางเพื่อการปฏิบัติ คำว่าแผนการศึกษาชาติ เป็นศัพท์ใหม่ที่เกิดขึ้นภายหลัง พ.ศ.2475 แต่เดิมมาเรียกชื่อกันหลายแบบ เช่น โครงการศึกษา รูปโครงการศึกษา สกิมการศึกษา¹ หรือแผนที่โรงเรียน² การตราแผนการศึกษาชาติหรือโครงการศึกษานี้ ในสมัยก่อนเป็นการตราโดยพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์

การจัดการศึกษานี้เริ่มมีเป็นหลักฐานอย่างระบบสากลเป็นครั้งแรกในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับแต่ พ.ศ.2430 ได้มีการประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ และต่อมาใน พ.ศ.2435 ได้มีการปรับปรุงกรมศึกษาธิการขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ โดยให้มีหน้าที่จัดการให้การศึกษาแก่ประชาชนโดยตรง แม้จะมีสถาบันเป็นผู้รับจัดการศึกษาโดยตรงแล้วก็ตาม แต่รัฐบาลในสมัยนั้นยังมีใ้คว่างแผนหรือวางโครงการศึกษาของชาติออกมา เป็นลายลักษณ์อักษรให้เป็นที่แน่นอน ต่อมาถึง พ.ศ.2441 หลังจากที่ได้จัดการศึกษาและตั้งกระทรวงธรรมการมาแล้ว 6 ปี โครงการศึกษาฉบับแรกของเมืองไทยจึงได้เกิดขึ้น ที่การที่รัฐบาลสมัยนั้นมีใ้คว่างโครงการศึกษาหรือแผนการศึกษาขึ้นนี้ถือเป็นสิ่งบ่งชี้หรือเครื่องหมายในการดำเนินงานในระยะต่อมา ในช่วงนั้นจุดมุ่งหมายของรัฐในการจัดการศึกษา กำหนดแต่เพียงต้องการทะนุบำรุงพระประยูรญาติ และต่อมาคือจัดให้สามัญชนได้เล่าเรียน เพียงเพื่อให้เรียนรู้อ่านหนังสือ คือมีความสามารถอ่านออกเขียนได้เท่านั้น ดังปรากฏในประกาศการ เรียนหนังสือในรัชกาลที่ 5

¹ สกิม Scheme หมายถึง แผนแสดงเค้าโครงการศึกษา

² กรมสามัญศึกษา, กระทรวงศึกษาธิการ, สัมฤทธิผลของการจัดการศึกษา ภาคบังคับของไทย, หน้า 36.

ตารางที่ 11 เปรียบเทียบแผนการศึกษาชาติทั้ง 3 ฉบับ (พ.ศ. 2438, พ.ศ. 2441, พ.ศ. 2445)

แผนการศึกษา พ.ศ.	การจัดชั้นเรียน จำนวนชั้น(ปี)			จำนวนปี	กำหนดอายุหรือไม่	ข้อแตกต่าง
	(ประถม) ประโยค 1	(มัธยม) ประโยค 2	ประโยค 3			
2438	3	3	4	10	ไม่	<ol style="list-style-type: none"> 1. มุ่งหมายเพื่อรับราชการ 2. ชั้นสูงสุดเทียบได้กับ มศ.3 (ปัจจุบัน) 3. ไม่มีการคัดถอนเรียนจบ
2441	3	3	4	10	กำหนด 10-19	<ol style="list-style-type: none"> 1. ถ้าเรียนต่ออีก 4-5 ปี อายุจะถึง 22 ปี ไม่ทันใช้ในราชการ 2. มุ่งหมายรับราชการ 3. แอ่อกการศึกษาในระดับสูง เพราะเอาแบบอังกฤษ 4. ไม่ได้นำออกใช้เพราะจะเก็บเงินการศึกษาแบบยุโรป
2445	3	3	5	11	กำหนด 10-20	<ol style="list-style-type: none"> 1. สามารถเรียนจบได้ในแต่ละตอนใหญ่ในแต่ละหน่วย 2. แต่ละตอนมีทางเลือกเรียน คือ ศึกษาต่อสามัญหรือวิสามัญ, รับราชการ, ทำงานส่วนตัว, ต่อกม 3. การศึกษาพิเศษไม่ได้กำหนดชั้นที่แน่นอน ให้ ร.ร. กำหนดเอง ทำให้ผู้เรียนเกิดความไม่มั่นใจว่าจะเทียบกับชั้นใด จึงไม่มีใครสนใจเรียนสายพิเศษ 4. มุ่งหมายเป็นแบบสากล คือ เรียนแบบยุโรป และญี่ปุ่น

ตอนหนึ่งว่า " . . . ทรงพระราชดำริเห็นว่า การวิชาหนังสือเป็นคันทางของวิชาความรู้ ทั้งปวง สมควรที่จะทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป . . .¹

✓ จึงกล่าวไ้ว่าการศึกษาในช่วงก่อน พ.ศ.2441 เป็นการศึกษาที่ไม่มีไ้วางแผนระยะยาวเท่าที่ควรจะทำ แต่เป็นการมุ่งแก้ปัญหาคอนไม่รูหนังสือให้อ่านออกเขียนได้ และพระองค์ก็มุ่งสนับสนุนจุดมุ่งหมายนี้ ต่อมาหลังจากปี 2441 แล้วจนถึงปลายรัชกาลที่ 5 ซึ่งกินเวลา 13 ปี ไ้มีแผนการศึกษา พ.ศ.2445 อีก 1 ฉบับเท่านั้น ดังจะเห็นไ้จากตารางที่ 11 ซึ่งเป็นตารางเปรียบเทียบให้เห็นความต่อเนื่องของแผนการศึกษาชาติ โดยรวมกับการจัดชั้นเรียน พ.ศ.2438 ด้วย

จากตารางที่ 11 จะเห็นไ้ว่า แผนการศึกษาทั้ง 2 หรือ 3 ฉบับนี้มีความคล้ายคลึงกัน และต่อเนื่องกันในแง่จัดชั้นเรียน ลำดับอายุ การแบ่งสายการเรียน ถึงแม้จะเปลี่ยนแผนการศึกษาเพียง 4 ปี นั่นก็เพื่อที่จะให้ไ้คุณภาพการศึกษาเทียบเท่าอารยประเทศ เพื่อแก้อครหาว่า เป็นชาติที่ไร้อารยธรรม แต่ลนในทางปฏิบัติแล้วไม่เป็นไปตามแผนการศึกษา อาทิเช่น แผนการศึกษาปี 2441 ที่ลอกเลียนแบบของญี่ปุ่นมาปรับปรุงใ้ ก็ไม่สมารถนำออกใ้ไ้ไ้ เพราะสมบูรณแบบเกินไป เนื่องจากไม่ไ้คำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของการศึกษาในเมืองไทย และความสนใจของคนไทยในขณะนั้นว่า ควรเพ่งเล็งการศึกษาระดับมูลศึกษา และประถมศึกษาให้ไ้มาตรฐานเสียก่อน แล้วค่อยจัดระดับสูง คือมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา การศึกษาจึงจะเจริญเพราะมีฐานดี แต่แผนการศึกษากลับไปยึดถือเอาระเบียบวิธีการของชาติตะวันตก อาทิเช่น หาเงินเพื่อบำรุงการศึกษา โดยเก็บจากชุมนุมชนนั้น ๆ ซึ่งทำไ้ยาก เพราะคนไทยส่วนมากยังไม่เห็นคุณค่าของการเรียนหนังสือว่ามีผลคืออนุทรหลานหรือเด็กในชุมนุมชนของตนอย่างไร ✓

5.2 คานิยมทางการศึกษาของประชาชน

การจัดการศึกษาชั้นจุดประสงค์ใหญ่คือ เพื่อเป็นพื้นฐานให้ประชาชนไ้นำไปใ้ใช้ในการประกอบอาชีพ ทั้งเพื่อประโยชน์ส่วนตัวและส่วนรวมมากยิ่งขึ้น นั่นคือการเสริมสร้างโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนให้มั่นคงขึ้น แต่พื้นฐานทางเศรษฐกิจของชาวไทย คือ

¹ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 40.

การรณการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและการศึกษาเป็นแบบจึกเพื่อ
ให้เด็กเทียมอารยประเทศโดยการลอกเลียนแบบของชาติตะวันตกและประเทศญี่ปุ่น โดยมีได้
คำนี้ถึงความต้องการพื้นฐานของคนไทยอันแท้จริง ดังเช่น เอกวิทย์ ณ ถลาง ได้กล่าวไว้
มีใจความว่า ปรัชญาการศึกษาเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละประเทศ การรับแต่รูปแบบ นำเอา
ระเบียบวิธีและลักษณะเนื้อหาวิชาของชาติตะวันตกกับทั้งยี้กว่าการศึกษาคือความรู้ เป็นสิ่งไม่ถูก
ไม่ควรนิก การทำเช่นนี้ทำให้การศึกษาของไทย เป็นหุ่นยนต์ที่ไร้วิญญาณ ซากแทนซากชีวิต
และเปะปะไค¹ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงกล่าวไว้ว่า

. . . การศึกษาที่เป็นมาแล้วนั้นคำเนินไม่ถูกรอย คือไม่มีใครจะไคสอนให้คนไทย
นึกถึงสิ่งที่เคยเป็นมาแล้ว มักจะหันหาแบบของคนโน้นคนนี้มาตั้งเป็นตัวอย่าง เท่ากับเอา
หัวยักข่าง หัวเงาะบ้าง มาสวมลงในหัวคน ก็อ้ายหัวยักข่างหัวเงาะเหล่านั้นมีไขมันเหมือน
หรือเหมาะกะกับรูปหัวไปทุกที่เมื่อไร ถึงนายช่างจะทำให้วิจิตรพิศดารอย่างไรก็ไม่เหมือนคน
เพราะฉะนั้นถ้าไปไคที่หัวโค นัยนตาเราไม่ตรงรอยที่เขาเงาะไคแล้วจะเป็นอย่างไรเล่า
เร้าก็คองหลวมปากแตกไปเท่านั้นเอง และที่ปากแตกกันเสมอไคยวนี้เพราะเหตุไค
เพราะเหตุกรรมศึกษาล้มข้อสำคัญไปเสีย ไปเข้าใจนึกเห็นวาสอนให้รู้หนังสือ คิคเลข
ทำบุญไคก็พอแล้ว. . .²

✓ แผนการศึกษา พ.ศ. 2438 และ พ.ศ. 2441 จุดมุ่งหมายมีไคเป็นเช่นที่กล่าว
มาข้างตน ดังฉบับ พ.ศ. 2441 เป็นฉบับที่ลอกเลียนแบบของชาติตะวันตก ถึงแม้แผนการศึกษา
ฉบับ พ.ศ. 2445 จะเริ่มมาสนใจการศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพส่วนตัวมากขึ้น
แต่ก็ไม่สามารถลบล้างความอยากเป็นข้าราชการของเด็กไทย ดังคำให้พรที่เด็กไทยไครับจาก
ผู้ใหญ่ว่า "จงเป็นเจ้าคนนายคน" ซึ่งคตินิยมนี้ยังปลูกฝังต่อเนื่องมาเรื่อย ๆ แม้จนปัจจุบันนี้

¹ เอกวิทย์ ณ ถลาง, "เมื่อคคการจัคการศึกษาแบบตะวันตกเข้าสู่สยาม",
สังกมศาสตร์ปริทัศน์, 6 ฉ. 2 (กันยายน - พฤศจิกายน, 2511), หน้า 92.

² จมื่นอมรรณารักษ์, เรื่องเคิม, หน้า 104 ซึ่งคคมาจากพระราชดำรัสตอบเนื่อง
ในพิธีฉัตรมงคล ของโรงเรียนมหาคเล็กหลวง เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2457.

เพราะว่าเมืองไทยมีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มานาน ความผูกพันในสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นไปอย่างลึกซึ้งมาก ประกอบกับพระมหากษัตริย์ไทยโดยส่วนรวมแล้วเป็นที่เทอภูน เคารพ รัก ของประชาชนคนไทย ทั้งนี้เนื่องมาจากพระมหากษัตริย์ไทยมีสิ่งหนึ่งที่ไม่เหมือนกษัตริย์เมืองใดประเทศใด คือ มีทศพิธราชธรรมคือ ธรรมที่พระมหากษัตริย์พึงยึดถือ 10 ประการ และพระมหากษัตริย์คือเจ้าชีวิต ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ จะได้รับการยกย่องไปค้ำชู ผู้ใดเป็นข้าราชการย่อมถือเป็นคนของหลวงจะมีอำนาจและสิทธิมากกว่าบุคคลธรรมดา ข้าราชการจึงถือได้ว่าเป็นคนมีหน้ามีตาในสังคม แม้แต่สตรีถ้าได้เป็นเพียงอนุภรรยาของข้าราชการก็สามารถถือศักดิ์ศรีในสังคมได้ครั้งหนึ่งของภรรยาหลวง¹ เมื่อกฎหมายและประเพณีเป็นเช่นนี้ จึงเป็นอาชีพที่ดึงดูดใจคนอยากเป็นข้าราชการ ส่วนอาชีพอื่นถือเป็นอาชีพที่ไร้เกียรติ อาทิเช่น ชาวไร่ ชาวนา รวมทั้งอาชีพค้าขายค้าย ออาชีพค้าขายนี้จึงตกอยู่ในหมู่ชาวจีนมานานก็ด้วยค่านิยมผิด ๆ ของคนไทย จึงทำให้การจัดการศึกษาล้มเหลวด้วยอีกประการหนึ่ง การแก้ไขค่านิยมทางการศึกษาของประชาชนในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นไม่ได้ผล เพราะมาเปลี่ยนนโยบายในระยะปลายรัชกาล สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวไว้ว่า ในระยะนั้นใครได้ประโยค 2 ก็ได้เป็นถึงเสมียนโท พอฝึกหัดทำงานในหน้าที่แล้วก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นเสมียนเอกแทบทุกคน² ทุกคนไฝฝันที่จะเป็นผู้มีเกียรติในสังคม เมื่อเรียนหนังสือโอกาสที่ย่อมเปิดให้ การเปลี่ยนค่านิยมของประชาชนจึงยากยิ่ง ถึงกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาว่า ความคิดเรื่องการศึกษาตั้งแต่แรกก็เป็นผิดที่เดินทางคับแคบ³ จึงสรุปได้ว่า ค่านิยมเรื่องการดำรงชีวิตและอาชีพ โดยมีการศึกษาเป็นพื้นฐานนั้นได้เกิดผิดพลาดขึ้นแล้วในการวางค่านิยมทางการศึกษาเพื่อราชการ

¹ กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 5, หน้า 315.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติบุคคลสำคัญฉบับสมบูรณ, หน้า 186.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, แฟ้ม ศ.5/81, พระราชหัตถเลขาถึงพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา), ลงวันที่ 6 สิงหาคม ร.ศ.129.

เนิ่นนานเกินไป ทำให้คนไทยที่เรียนสำเร็จแล้วไม่กลับไปทำไร่นา ดังที่บรรพบุรุษได้เคยกระทำมาก่อน

5.3 อุปสรรคด้านการดำเนินงานของกระทรวง

ในระยะแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์นั้น อำนาจส่วนใหญ่ในการบริหารบ้านเมืองตกอยู่ในมือของขุนนาง ซึ่งเป็นฝ่ายของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นส่วนมาก. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงสามารถรวบรวมอำนาจมาสู่พระองค์ได้ก็กินเวลานานเกือบทศวรรษ เมื่อพระองค์ได้อำนาจมาแล้วก็ได้ทรงกระทำหน้าที่เสมือนนายกรัฐมนตรี โดยทรงเป็นผู้เลือกคณะเสนาบดีของพระองค์ตามพระราชอัธยาศัย แต่ข้อที่น่าสังเกตคือ ตัวเสนาบดีเหล่านี้อาจโยกย้ายสับเปลี่ยนโดยรับหน้าที่ไม่ตรงความสามารถของแต่ละบุคคล ผู้เคยทำงานดีมาก่อน อาจจะไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ได้ กระทรวงธรรมการก็มีกรณีเช่นนี้ ทั้งตัวเสนาบดีและอธิบดีกรมศึกษาธิการ ซึ่งมีส่วนบริหารงานกิจการมัธยมศึกษา มีการเปลี่ยนกรมพระยาดำรงราชานุภาพไปอยู่กระทรวงมหาดไทย ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) จากกระทรวงเกษตรา เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ การดำรงตำแหน่งเสนาบดีแต่ละกระทรวงมีอำนาจในทางการเมืองและการตัดสินใจในการบริหารไม่เท่าเทียมกัน และการครองในที่ประชุมเสนาบดีนั้นย่อมขึ้นอยู่กับอำนาจส่วนตัวของเสนาบดีแต่ละคนเป็นส่วนประกอบ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์และเจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร เป็นเสนาบดีที่มีอำนาจท่ามกลางเสนาบดีพระราชวงศ์ส่วนใหญ่ประกอบด้วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เข้าเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในระยะเวลาที่อำนาจของสกุลบุนนาคกำลังร่วงโรย² ส่วนเจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คดี สุทัศน์) ที่รับตำแหน่งต่อที่กระทรวงมหาดไทยยังไม่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศซึ่งเป็นค่านิยมในสมัยนั้น การทำงานของกระทรวงธรรมการจึงพบอุปสรรคในระดับกระทรวงพอควร เพราะเสนาบดี

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลาภฤคชยากร, ชุมนุมพระนิพนธ์, หน้า 84.

² วุฒิชัย มูลศิลป์, "การปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 แถลงงานประวัติศาสตร์และเอกสารโบราณคดี, ปีที่ 7 เล่ม 3 (กันยายน 2516), หน้า 44.

จะตกอยู่ที่อธิบดีพลทางการ เมืองและความคิดของเจ้านายที่มีอิทธิพลในช่วงนั้น¹ เจ้าพระยา
 ภาสกรวงศ์ ถึงกับได้ทำหน้าที่สื่อขึ้นกราบทูลพระเจ้าน้องยา เชนกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์
 ราชเลขาธุการ เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ.177 (พ.ศ.2441) กล่าวถึงอุปสรรคในการ
 ดำเนินงานของกระทรวงระหว่างปี พ.ศ.2435 - 2441 อาจกล่าวได้ว่ากระทรวงธรรมการ
 ไม่สามารถดำเนินงานด้านการศึกษาให้เจริญก้าวหน้ารวดเร็วและกว้างขวางได้เท่าที่ควร ทั้งนี้
 เพราะถูกตัดงบประมาณลงจากที่ขอเสนอไปเป็นจำนวนมาก² (ดูจากตารางที่ 7, 8, 9
 หน้า 103 - 105) เมื่อขาดงบประมาณที่จะสนับสนุนการขยายงานย่อมก่อปัญหาอุปสรรค
 ต่อผู้บริหาร อาทิเช่น ต้องเลิกโรงพิมพ์ของกรมศึกษาธิการสำหรับพิมพ์แบบเรียน เพราะขาด
 งบประมาณ และการขอตั้งโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาที่ตั้งค้างอยู่เท่าที่มี กิจกรรมมัธยมซึ่งเป็น
 ร่องกว่ากิจกรรมประถมศึกษาและมูลศึกษาก่อนแล้วก็พลอยถูกตัดไปด้วย และประกอบกับความ
 คล่องตัวของเสนาบดีในการดำเนินงาน ความคิดเห็นทางการศึกษาของตัวเสนาบดีถึงแม้จะทันสมัย
 แต่ไม่ต้องด้วยพระราชประสงค์ จึงไม่สามารถจะดึงงบประมาณมาเพื่อจัดการบริหารการศึกษา
 ได้รุดหน้าเท่าที่ควรจะเป็น และภาวะของบ้านเมืองอยู่ในข่ายอันตรายจากการรุกรานของอังกฤษ
 และฝรั่งเศส รัฐบาลจึงจำต้องดึงงบประมาณแผ่นดินมาใช้ เพื่อความมั่นคงของชาติ คือ
 ตั้งงบประมาณให้ลับกลาใหม่ และมหาดไทย อย่างมากเท่าที่พอจะทำได้ ดังจะดูจากตาราง
 7, 8, 9 และภาพที่ 1. ข้างต้น (หน้า 102 - 105)

5.4 การขาดตัวบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการจัดการศึกษาและขาดครูอาจารย์
 ที่ช่วยสอนความรู้ระดับมัธยมศึกษา ปัญหานี้เป็นปัญหาใหญ่ในโรงเรียนต้นรัชกาล การขาดตัวบุคคล
 ที่มีความสามารถมาช่วยเสนาบดีและอธิบดีกรมศึกษาธิการ ในการจัดการศึกษามีอุปสรรคมาก
 ดังเคยกล่าวไว้ในตอนต้นว่า กระทรวงต่าง ๆ ได้ดึงเอาข้าราชการที่สันต์ทางด้านการศึกษา
 ไปเสียหลายคน แม้แต่ตัวอธิบดีกรมศึกษาธิการก็มีการสับเปลี่ยนกันตลอดมา

¹ แน่งน้อย ติตติรานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 274.

² จารุวรรณ ไวยเจตน์, "การศึกษาภาคบังคับของไทย ในระยะ 10 ปีก่อน
 พ.ศ.2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร, 2506),
 หน้า 27.

เนื่องจากเป็นพระบรมราชโบายบ้าง และความต้องการของเสนาบดีที่มีอำนาจต่อรองสูงกว่าบ้าง อาทิเช่น กรมพระยาคำรงราชานุภาพได้ตั้งข้าราชการกรมศึกษาธิการไปหลายคน กิ่งที่ได้กล่าวแล้วในหัวข้อการจัดองค์กรการบริหารการศึกษาข้างต้น บางครั้งเป็นการย้ายความคิดจากผู้บังคับบัญชา หรือการเป็นผู้ใกล้ชิดก็มีผลทำให้เป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการดำเนินงานเดิม อย่างน้อยก็ชั่วขณะหนึ่งจนกว่าผู้มาดำรงตำแหน่งแทนจะเข้าใจงานใหม่ การแก้ไขในเรื่องขาดบุคลากรในระยะนั้นรัฐได้ใช้วิธีจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษาโดยรัฐบาลต้องจ่ายเงินจ้างสูงมาก กิ่งกรณีจ้างนายแคมป์เบลล์ (J.G.D. Campbell)¹ จ้างชาวต่างประเทศมาช่วยในการบริหารการศึกษา และเป็นครูสอนในโรงเรียนต่าง ๆ ของกรมศึกษาธิการอีกหลายคน แต่มีปัญหาคือกรมศึกษาธิการต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงในการจ้างชาวต่างประเทศ ในขณะที่กรมศึกษาธิการได้รับงบประมาณค่าใช้จ่ายไม่มากนัก และครูชาวต่างประเทศยังได้รับเงินเดือนสูงกว่าครูไทยมากด้วย² ทั้งนี้เหตุที่ต้องจ้างชาวต่างประเทศเพราะเมืองไทยยังขาดคนที่มีความสามารถ ดังจะยกตัวอย่างชาวต่างประเทศที่ทำงานในกรมศึกษาธิการ และทุกคนมีเงินปี ดังนี้

1. นาย คัมเบลยู ยี. ยอนสัน (W.G. Johnson)	เงินปี 14,400 บาท
2. นาย อี. เอส. สมิท (E.S. Smith)	เงินปี 12,000 บาท
3. ดร. ซี. เอส. แบริคคอก (Dr. C.S.Braddock)	เงินปี 12,000 บาท
4. นาย เอ. ซี. คาร์เตอร์ (A.C. Carter)	เงินปี 12,000 บาท
5. นาย เอฟ. บี. แทรยส์ (F.G. Traves)	เงินปี 12,000 บาท ³

ฯลฯ

¹ ทอจคหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5, ศ.2/6, ตรวจและจัด
โครงการศึกษา 1 - 12, ร.ศ.111 - 129.

² วุฒิชัย มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 175.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174 โดยคัดมาจาก F.O. 371/333 General
Report on Siam for the year 1906. (2449), p.18.

มิใช่แต่เพียงจ้างชนชาติยุโรป¹ เท่านั้นที่เข้ามาช่วยในกิจการทางการศึกษา ยังได้จ้างชาวญี่ปุ่นมาช่วยสอนในโรงเรียนด้วย²

ครูต่างชาติที่จ้างมาช่วยงานการศึกษาเหล่านี้มักจะทำงานในกระทรวง หรือไม่กี่เป็นครูสอนในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา เช่น โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนเบญจมพิตร โรงเรียนราษฎร์ โรงเรียนราชินี และโรงเรียนอศุมา⁹ แต่ต่อมาการจัดการศึกษาได้ช่วยผลิตครูประกาศนียบัตรเพิ่มขึ้น ส่งเสริมการศึกษาให้คนในชาติเพิ่มขึ้นจนในปลายรัชกาลที่ 5 กระทรวงธรรมการได้จ้างชาวต่างประเทศน้อยลง ดังดูได้จากตารางที่ 12 ซึ่งตารางนี้ยังชี้ให้เห็นจำนวนครู เงินงบประมาณ และระดับชั้นของครูในขณะนั้น พร้อมกันนั้นในตารางที่ 13 จะชี้ให้เห็นอัตราครูต่อจำนวนนักเรียนในแต่ละระดับด้วย

ตารางที่ 12 เปรียบเทียบชั้นของครู จำนวนครูและยอดเงินงบประมาณที่รัฐต้องจ่าย
บันทึก เมื่อเดือน มีนาคม พ.ศ. 2450 (ค.ศ. 1908)

ชั้นของครู	จำนวนครู	เงินงบประมาณ
1. ครูระดับมัธยมศึกษา		
ชั้น 1	2	850
ชั้น 2	3	850
ชั้น 3	4	620
2. ครูระดับประถมศึกษา		
ชั้น 1	8	1380
ชั้น 2	15	1530
ชั้น 3	47	3450
ชั้น 4	116	5745
ชั้น 5	198	6785
3. นักเรียนฝึกหัดสอน	41	512
รวม	534 (มีครูชาวต่างประเทศ 2 คน)	21722

¹ เรื่องเดียวกัน. ยังได้กล่าวอีกว่าตามรายงานของ Mr. Ralph Paget ราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย ได้รายงานไปยังกระทรวงต่างประเทศอังกฤษ เมื่อ 27 พ.ค. พ.ศ. 2450 ว่าโดยประมาณการว่ามีชาวต่างประเทศรับราชการในไทยถึง 247 คน ในจำนวนนี้มี 44 คนที่ได้รับเงินปีตั้งแต่ 12,000 บาทขึ้นไป (850 ปอนด์)

² สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงตั้งโรงเรียนราชินี ได้ทรงจ้างครูชาวญี่ปุ่นมาสอนในโรงเรียนถึง 3 คน.

ตารางที่ 13. เปรียบเทียบอัตราส่วนครู 1 คนต่อจำนวนนักเรียน บันเทิงเดือน
มีนาคม พ.ศ.2450 (ค.ศ.1908)

ระดับโรงเรียน	เทียบครู 1 คนต่อนักเรียน
1. อุดมศึกษา	11
2. มัธยมศึกษา	13
3. ประถมศึกษา	25
ยอดเฉลี่ย	22

ที่มา ทั้ง 2 ตาราง จาก Twentieth Century Impressions of Siam
(Bangkok : Lloy's Greater Britain Publishing Company Ltd.
1908), P.231.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย